

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

Ελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Η Ποιητική Φωνή στα «Έργα και Ημέραι» του Ησιόδου.
Μία Αφηγηματολογική Προσέγγιση του Ησιόδειου Διδακτικού Έπους

Βασίλειος Δαρακλής

Επιβλέπων Καθηγητής

Αικατερίνη Τσολακίδου

Δεκέμβριος 2019

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

Ελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Η Ποιητική Φωνή στα «Έργα και Ημέραι» του Ησιόδου.

Μία Αφηγηματολογική Προσέγγιση του Ησιόδειου Διδακτικού Έπους

Βασίλειος Δαρακλής

Επιβλέπων Καθηγητής

Αικατερίνη Τσολακίδου

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στην Ελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία από τη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Δεκέμβριος 2019

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια κα. Αικατερίνη Τσολακίδου για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, και για τη δυνατότητα που μου παρέσχε να πραγματοποιήσω την παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή.

Περίληψη

Το ησιόδειο έπος *Έργα και Ημέραι* αποτελεί ορόσημο στην ιστορία της αρχαίας ελληνικής αλλά και της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, καθώς αφενός εγκαινιάζει ένα νέο ποιητικό είδος, την παραινετική-διδασκτική επική ποίηση, και αφετέρου αποτελεί την πρώτη ποιητική δημιουργία με την αυτοαναφορικότητα του ποιητικού «εγώ».

Σκοπός της παρούσας διατριβής είναι αφενός να καταδειχθεί πώς στο συγκεκριμένο έπος η ποιητική φωνή, με τη χαρακτηριστική αυτοαναφορικότητα του ποιητικού «εγώ» αποτελεί βασικό γνώρισμα που προσιδιάζει στον συμβουλευτικό-παραινετικό χαρακτήρα του εν λόγω έπους ως διακριτού είδους, και αφετέρου να αναδειχθεί η εσωτερική σύνδεση και συνοχή των ποικίλων θεμάτων που το απαρτίζουν, αντίθετα με τάσεις μέρους της κριτικής, που είτε αθετούσε ολόκληρα μέρη του ποιήματος ως μη γνήσια είτε θεωρούσε το ποίημα ως συμπύλημα ετερογενών θεμάτων.

Με την αφηγηματολογική κατηγορία της «φωνής» θα καταδειχθεί πώς ο ποιητής δημιουργεί μία ενδοκειμενική persona με όρους αυθεντίας που συμβουλεύει τον ενδοκειμενικό του αποδέκτη και αφηγείται μύθους με συμβολικό-διδασκτικό χαρακτήρα, ενώ η ανάλυση του κειμένου συνολικά υπό το πρίσμα της αφηγηματολογίας, περιλαμβάνοντας τις λοιπές κατηγορίες της έγκλισης και του χρόνου με τις οποίες αιτιακά συμπλέκεται η κατηγορία της φωνής, θα φωτίσει ζητήματα ερμηνείας του κειμένου με γνώμονα το εστιακό σημείο της αφήγησης και την χρονική κατανομή των θεμάτων και των γεγονότων της αφήγησης από τον αφηγητή. Συν τοις άλλοις, με την αξιοποίηση της θεωρητικής εργαλειοθήκης της αφηγηματολογίας θα καταδειχθούν εκείνα τα δομικά χαρακτηριστικά των *Έργων και Ημερών* που αποτελούν ουσιώδη γνωρίσματα ενός ποιητικού είδους προφορικής ποίησης και μαρτυρούν μια δόκιμη και επιμελημένη επεξεργασία του ποικίλου θεματικού υλικού του ποιήματος.

Abstract

Hesiod's epic poem *Works and Days* set a landmark in the history of ancient Greek and European literature as it introduced a new poetic genre - the parenetic-didactic epic poetry. At the same time, it was the first poetic work with a self-reference of the poetic 'I'.

The objective of this thesis is to show on the one hand that in this specific poem the poetic voice with the characteristic self-reference of the poetic 'I' is its main attribute that determines the deliberative-parenetic character of that poem as a distinct genre, and on the other, to reveal the internal relation and cohesion of its various themes - contrary to part of a critique which either aestheticized entire sections of the poem as non-authentic, or saw the poem as a compilation of heterogeneous themes.

With the narrative category of "voice", it will be demonstrated how the poet creates an intratextual persona in terms of authority that advises the intratextual narratee and narrates myths with a symbolic-didactic character, while the overall analysis of the text will illuminate text interpretation issues based on the focal point of the narration and the temporal distribution of the themes and the narrative events by the narrator, under the prism of narratology, including also other categories of mood and tense with which the category or voice is causally related.

In addition, utilizing the theoretical toolkit of narratology, those structural characteristics of the *Works and Days* will be demonstrated that constitute essential attributes of a poetic genre of oral poetry and that testify a valid and thoughtful elaboration of the diverse thematic material of the poem.

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή	1
2. Η Γραμματολογική Τοποθέτηση των Έργων και Ημερών.	3
3. Το Περικείμενο	12
3.1 Το Ιστορικό-Πολιτισμικό Περικείμενο	13
3.2 Το Κοινωνικό-Πολιτικό Περικείμενο και η Περίσταση Επιτέλεσης των Έργων	17
4. Η Βιογραφική και η Λογοτεχνική Προσέγγιση των Έργων και Ημερών	22
5. Η Αφηγηματολογική Προσέγγιση των Έργων και Ημερών	28
5.1 Ο Αφηγητής και οι Αποδέκτες	30
5.2 Η Αφηγηματολογική Προσέγγιση του Κειμένου.....	33
5.2.1 Το προοίμιο (Στίχοι 1-10)	33
5.2.2 Οι δύο Έριδες (Στίχοι 11-41).....	35
5.2.3 Ο μύθος της Πανδώρας (Στίχοι 41-105).....	39
5.2.4 Ο Μύθος των Πέντε Γενών (Στίχοι 106-201).....	45
5.2.5 Ο Μύθος του Γερακιού και του Αηδονιού (Στίχοι 202-212).....	54
5.2.6 Η Εργασία και οι Κανόνες Κοινωνικής Ηθικής (Στίχοι 213-380)	57
5.2.7 Στίχοι 213- 224. Η Δίκη τιμωρεί την Ύβρι.....	58
5.2.8 Στίχοι 225-247: Η δίκαιη και η άδικη πόλη.....	59
5.2.9 Στίχοι 248-273: Προτροπή στους βασιλείς για δικαιοσύνη.....	60
5.2.10 Στίχοι 274-285: Ο δίκαιος ευτυχεί. Δίκη και Όλβος.....	61
5.2.11 Στίχοι 286-292: Ο δρόμος της «Αρετής» και της «κακότητας»	62
5.2.12 Στίχοι 293-341: Προτροπή στον Πέρση για εργασία	63
5.2.13 Στίχοι 342-380: Οι σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους.....	65
5.2.14 Στίχοι 381-617: Το αγροτικό ημερολόγιο.	66
5.2.15 Στίχοι 618-694: Η ναυτιλία.	72

<i>5.2.16 Στίχοι 695-764: Κανόνες Κοινωνικής Ηθικής και Θρησκευτικά Ταμπού.</i>	76
<i>5.2.17 Στίχοι 765-828: Οι Ενοίωνες και μη Ημέρες.</i>	79
6. Συμπεράσματα.	83
Βιβλιογραφία.....	88

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

Το ησιόδειο έπος «Έργα και Ημέραι» αποτελεί ορόσημο στην ιστορία της αρχαίας ελληνικής αλλά και της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, καθώς αφενός εγκαινιάζει ένα νέο ποιητικό είδος, την παραινετική-διδασκτική επική ποίηση, και αφετέρου αποτελεί την πρώτη ποιητική δημιουργία με την αυτοαναφορικότητα του ποιητικού «εγώ». Το ησιόδειο έπος, αν και διαφοροποιείται από την ομηρική επική παράδοση ως προς το περιεχόμενο και την ποιητική φωνή, συγκεντρώνει παράλληλα τα βασικά μορφολογικά γνωρίσματά της, τη λογοτυπική διατύπωση, το γλωσσικό ιδίωμα σε μεγάλο βαθμό και τον δακτυλικό εξάμετρο στίχο.

Σκοπός της παρούσας διατριβής είναι αφενός να καταδειχθεί πώς στο συγκεκριμένο έπος η ποιητική φωνή, με τη χαρακτηριστική αυτοαναφορικότητα του ποιητικού «εγώ», αποτελεί βασικό γνώρισμα που προσιδιάζει στον συμβουλευτικό-παραινετικό χαρακτήρα του εν λόγω έπους ως διακριτού είδους, και αφετέρου να αναδειχθεί η εσωτερική σύνδεση και συνοχή των ποικίλων θεμάτων που το απαρτίζουν, αντίθετα με τάσεις μέρους της κριτικής, που είτε αθετούσε ολόκληρα μέρη του ποιήματος ως μη γνήσια είτε θεωρούσε το ποίημα ως συμπίλημα ετερογενών θεμάτων.

Στα βασικά ερευνητικά ερωτήματα στην παρούσα διατριβή συγκαταλέγεται η ερμηνεία της ποιητικής φωνής που δηλώνεται στο εν λόγω ποίημα με τη συχνή προβολή του ποιητικού «εγώ». Η αυτοαναφορικότητα δεν αποτελεί απαραίτητως τεκμήριο ιστορικότητας και ιδιοπροσωπίας του ποιητή αλλά σύμβαση που προσιδιάζει στο συγκεκριμένο ποιητικό είδος. Με την αφηγηματολογική κατηγορία της «φωνής» θα καταδειχθεί πώς ο ποιητής δημιουργεί μία ενδοκειμενική persona με όρους αυθεντίας που συμβουλεύει τον ενδοκειμενικό του αποδέκτη και αφηγείται μύθους με συμβολικό-διδασκτικό χαρακτήρα, ενώ η ανάλυση του κειμένου συνολικά υπό το πρίσμα της αφηγηματολογίας περιλαμβάνοντας τις λοιπές κατηγορίες της έγκλισης και του χρόνου με τις οποίες αιτιακά συμπλέκεται η κατηγορία της φωνής θα φωτίσει ζητήματα ερμηνείας του κειμένου με γνώμονα το εστιακό σημείο της αφήγησης και την χρονική κατανομή των θεμάτων και των γεγονότων της αφήγησης από τον αφηγητή. Συν τοις άλλοις, με την

αξιοποίηση της θεωρητικής εργαλειοθήκης της αφηγηματολογίας θα καταδειχθούν εκείνα τα δομικά χαρακτηριστικά των *Έργων* που αποτελούν χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός ποιητικού είδους προφορικής ποίησης και μαρτυρούν μια δόκιμη και επιμελημένη επεξεργασία του ποικίλου θεματικού υλικού του ποιήματος.

Η διάρθρωση της παρούσας εργασίας περιλαμβάνει τα ακόλουθα πέντε κεφάλαια:

1. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα επιχειρηθεί η γραμματολογική τοποθέτηση των *Έργων και Ημερών* στο πλαίσιο της αρχαϊκής ποιητικής παράδοσης με κριτήριο τα υπό διερεύνηση θέματα και τα χαρακτηριστικά που συνιστούν την ιδιαιτερότητα και μοναδικότητα από ειδολογική άποψη του εν λόγω έργου.
 2. Στο τρίτο κεφάλαιο επιχειρείται ο προσδιορισμός του ιστορικού και κοινωνικού περικειμένου στο οποίο το συγκεκριμένο ποιητικό είδος των *Έργων και Ημερών* παράγεται, προσλαμβάνεται, και το οποίο καθορίζει τις συγκεκριμένες κειμενικές συμβάσεις που υπηρετούν τη στοχοθεσία του ποιήματος σε σχέση με το κοινό στο οποίο απευθύνεται.
 3. Στο τέταρτο κεφάλαιο θα εξεταστούν δύο διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις των *Έργων και Ημερών*, η Βιογραφική και η Λογοτεχνική.
 4. Στο πέμπτο κεφάλαιο θα επιχειρηθεί υπό το πρίσμα της αφηγηματολογικής θεωρίας η εξέταση των *Έργων* συνολικά, τόσο στα ακραιφνώς αφηγηματικά τους τμήματα όσο και στους εκτενείς παραινετικούς λόγους που απευθύνει ο ποιητής προς τον αποδέκτη του.
 5. Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο εκτίθενται τα συμπεράσματα που εξάγονται από την αφηγηματολογική προσέγγιση του κειμένου σε σχέση με τα υπό διερεύνηση θέματα της παρούσας εργασίας.
-

Κεφάλαιο 2

Η Γραμματολογική Τοποθέτηση των Έργων

Η γραμματολογική τοποθέτηση της ησιόδειας ποίησης προσδιορίζεται, περισσότερο από κάθε άλλο γραμματειακό είδος στην αρχαία λογοτεχνία, σε σχέση και σε αντιπαράθεση με τα ομηρικά έπη, καθώς πέρα από τη χρονολογική σύμπτωση ή συνάφεια τόσο τα κοινά χαρακτηριστικά της με την ομηρική ποίηση όσο και τα αποκλίνοντα από αυτήν είναι ιδιαιτέρως εμφανή.

Τα κοινά στοιχεία με την ομηρική ποίηση είναι η επική γλώσσα, το μέτρο και η ραψωδική παράδοση. Χάρη σε αυτά η ησιόδεια ποίηση μπορεί να απευθύνεται σε ένα κοινό με πανελλήνια εμβέλεια. Ωστόσο, τα στοιχεία που τη διαφοροποιούν είναι εκείνα που διαγράφουν τα όρια ανάμεσα σε δύο ξεχωριστές παραδόσεις επικής ποίησης, την ομηρική και την ησιόδεια, το ηρωικό έπος και το διδακτικό-παιδαγωγικό ή έπος της σοφίας. Αν γίνεται λόγος για ξεχωριστές παραδόσεις, αυτό στοχεύει στην αποφυγή του άκαρπου για την κριτική έρευνα ζητήματος της συγγραφικής ταυτότητας των επών, εστιάζοντας στην ποιητική λειτουργία τους, που αποτυπώνεται στο διαφορετικό περιεχόμενο, το ύφος, τις αφηγηματικές τεχνικές, την ειδική επικοινωνιακή στρατηγική και το ιστορικό-κοινωνικό τους περικείμενο.

Δύο επιπλέον χαρακτηριστικά σε εσωτερική συνάφεια με τα παραπάνω είναι: κατά πρώτον, η ανωνυμία του ομηρικού αφηγητή απέναντι στην προβολή του ποιητικού «εγώ» στον Ησίοδο και μάλιστα με αυτοβιογραφικές αναφορές και, κατά δεύτερον, οι παράγοντες που καθορίζουν την ποιητική αλήθεια και αυθεντία.

Σε όλη την έκταση των ομηρικών επών η φωνή του ποιητή ακούγεται μόνο στην αρχική επίκληση της Μούσας και σποραδικά στις ελάχιστες αποστροφές του σε πρόσωπα της αφήγησης ή σε παροιμιακές φράσεις. Ο όμηρος παραμένει άορατος κατά την αφήγησή του, επειδή τη συνδέει με τις Μούσες, στις οποίες αποδίδει την παντογνωσία του και το μοναδικό καθεστώς αυθεντίας που απολαμβάνει. Ο ομηρικός αφηγητής και ο εξωτερικός ανώνυμος αποδέκτης του τοποθετούνται στο ίδιο αφηγηματικό επίπεδο. Κατά τον Griffith,

«η ανωνυμία του ομηρικού αφηγητή οφείλεται στο ότι το κοινό στο οποίο απευθύνεται και η περίσταση για την οποία απαγγέλλει το ποίημά του δεν καθορίζονται ποτέ»¹.

Αντίθετα, ο Ησίοδος αυτοπαρουσιάζεται στα δύο ποιήματά του, τη *Θεογονία* και τα *Έργα* με τη λεγόμενη «συγγραφική σφραγίδα». Στη *Θεογονία* ο ποιητής εμφανίζεται μόνο στους στίχους 22-23 του προοιμίου, όπου περιγράφει την υπερβατική εμπειρία επιφάνειας των Μουσών στον Ελικώνα και τη θαυματουργική μεταμόρφωσή του από ποιμένα σε αιοδό: «Αἶ νύ που' Ἡσίοδον καλήν ἐδίδαξαν ἀοιδήν, ἄρνας ποιμαίνονθ' Ἐλικῶνος ὕπο ζαθέοιο»² (στ. 22-23)

Η δήλωση αυτή παρά τον προσωπικό χαρακτήρα της ενδέχεται να υπαινίσσεται μία ποιητική παράδοση που τοποθετείται στη Βοιωτία, καθώς ήδη από τον πρώτο στίχο της *Θεογονίας* οι Μούσες χαρακτηρίζονται Ελικώνιες³. Ο Ησίοδος, πέρα από τον συμβατικό χαρακτήρα της επίκλησης στις Μούσες περιγράφοντας τη δραματική στιγμή του ποιητικού του χρίσματος επισημαίνει την ιδιαίτερη σχέση του με τις Μούσες, για να αναδείξει το ποίημά του και να ενισχύσει την αξιοπιστία των λόγων του για το βαρυσήμαντο αλλά και λεπτό θέμα της Θεογονίας, που αφορά, ενδεχομένως, και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του κοινού του. Ωστόσο, η ποιητική αυθεντία και αλήθεια που παραδοσιακά πιστοποιείται στη σχέση του ομηρικού αιοδού με την επική Μούσα στον Ησίοδο για πρώτη φορά τίθεται υπό αίρεση: οι Μούσες δε λένε πάντα την αλήθεια, «ἴδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοῖα, ἴδμεν δ', εὔτ' ἐθέλωμεν, ἀληθέα γηρῦσασθαι» (*Θεογονία* 27-28), επομένως, και οι αιοδοί ως φερέφωνά τους. Στον Ησίοδο, όμως, χάρισαν το σκήπτρο της ποιητικής αλήθειας και τον «ἐνέπνευσαν...αὐδὴν θέσπιν» (31-32). Ο υπαινιγμός στοχεύει στην ομηρική ποίηση. Κατά τον A. Lesky⁴, «στο προοίμιο αυτό βρισκόμαστε μπροστά στο πρώτο ξεκίνημα για φιλολογική πολεμική. Στο στόμα του Ησίοδου αυτά τα λόγια χαράσσουν την απόσταση με την οποία νιώθει τον εαυτό του χωρισμένο από τον κόσμο του ομηρικού έπους.»

Στα *Έργα* ακούμε τον Ησίοδο να αφηγείται σε πρώτο πρόσωπο τη ποιητική του νίκη στη Χαλκίδα κατά τους επιτάφιους αγώνες προς τιμήν του Αμφιδάμαντα και την αφιέρωση

¹ Griffith (1983: 46)

² Most (2006: 4). Στην παρούσα εργασία για τις αναφορές στο πρωτότυπο κείμενο χρησιμοποιήθηκε η έκδοση του G. W. Most.

³ Aloni (2010: 144)

⁴ Lesky (1985: 150)

του βραβείου που κέρδισε, ενός τρίποδα, στις Μούσες του Ελικώνα, που τον μύησαν στο γλυκό τραγούδι: «ἔνθά μέ φημι ὕμνω νικήσαντα φέρειν τρίποδ' ὠτώντα. τὸν μὲν ἐγὼ Μούσης Ἐλικωνιάδεσσ' ἀνέθηκα, ἔνθα με τὸ πρῶτον λιγυρῆς ἐπέβησαν ἀοιδῆς» (656-659). Από την ποιητική μύηση της *Θεογονίας* στην ποιητική καταξίωση των *Ἔργων* σημειώνεται ένας σημαντικός αναβαθμός ποιητικής αυθεντίας, που δηλώνεται με τη συχνή αυτοαναφορικότητα του ποιητή και την ένταξη βιογραφικών πληροφοριών ως προσωπική μαρτυρία και κατάθεση της αλήθειας για τον ίδιο και γι' αυτά που αφηγείται. Επιπλέον, η αναληπτική αναφορά στα *Ἔργα* για το επεισόδιο του ποιητικού χρίσματος της *Θεογονίας* καθώς και άλλες ανάδρομες αναφορές σε αυτήν, εν είδει εσωτερικής διακειμενικότητας, καταδεικνύουν τη χρονική πρόταξη της *Θεογονίας* και τη διαλεκτική σχέση που αναπτύσσουν με αυτήν τα *Ἔργα* είτε με την παραπληρωματική επεξεργασία αφηγήσεων της *Θεογονίας* είτε με την αναθεώρησή τους.

Κοινό χαρακτηριστικό, λοιπόν, των δύο έργων είναι η κατάθεση μιας προσωπικής εμπειρίας του ποιητή, που στάθηκε αφορμή για τη δημιουργία τους. Ωστόσο, αν η *Θεογονία* και τα *Ἔργα* συγκροτούν τον κύριο κορμό της ησιόδειας παράδοσης με κριτήρια γλώσσας και ποιητικής και αν εντοπίζονται στα *Ἔργα* νήματα αφήγησης που τα συνδέουν με τη *Θεογονία*, αυτά δεν αποτελούν τεκμήριο ειδολογικής ταύτισής τους, καθώς με κριτήριο την ποιητική φωνή, το περιεχόμενο και την επικοινωνιακή συνθήκη που εγκαθιδρύουν με το κοινό τους τα δύο έργα εκπληρώνουν μια διαφορετική ποιητική λειτουργία και διαφέρουν ουσιαστικά.

Η *Θεογονία* είναι αφηγηματικό ποίημα με κοσμογονικό, θεογονικό περιεχόμενο. Αντίθετα, το περιεχόμενο των *Ἔργων* είναι εξαιρετικά ποικίλο. Ο ποιητής στο δραματικό πλαίσιο της δικαστικής διένεξής του με τον αδελφό του Πέρση εισάγει μυθολογικές αφηγήσεις, προτροπές προς τον αδελφό του για μια δίκαιη και οικονομημένη ζωή με βάση τη γεωργική εργασία, παραινέσεις προς τους βασιλείς για την τήρηση της δικαιοσύνης, γενικόλογες ηθικές διδαχές εμπλουτισμένες από πλούσιο παροιμιακό υλικό, οδηγίες για την κατανομή των εργασιών του αγροτικού και του ναυτιλιακού έτους, οδηγίες για την οικιακή οικονομία και έναν κατάλογο των ευοίωνων ή μη ημερών του σεληνιακού μήνα. Τα *Ἔργα*, με βάση τη συνοπτική επισκόπηση του περιεχομένου τους, δεν είναι ένα τυπικό αφηγηματικό ποίημα.

Ως αφορμή των *Έργων* προβάλλεται η δικαστική διαμάχη του ποιητή με τον αδελφό του Πέρση σχετικά με τη διανομή της πατρικής περιουσίας. Στο συγκεκριμένο αυτό δραματικό πλαίσιο εντάσσεται το ποικίλο περιεχόμενο του ποιήματος. Ωστόσο, η δραματική αφορμή του ποιήματος, αν και δεν αποτελεί αντικείμενο αναλυτικής αφήγησης από τον ποιητή, μπορεί μερικώς να ανασυγκροτηθεί μέσα από ελάχιστες διάσπαρτες κειμενικές ενδείξεις, και μάλιστα ανακόλουθες χρονικά. Στους στίχους 37-39 γίνεται αναφορά στη διανομή της πατρικής περιουσίας, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας ιδιοποιήθηκε ο Πέρσης δωροδοκώντας τους δικαστές: «ἤδη μὲν γὰρ κλῆρον ἔδασσάμεθ', ἄλλὰ τε πολλὰ ἄρπάζων ἑφόρεις μέγα κυδαίνων βασιλῆας δωροφάγους» (37-39) . Αλλά ο Πέρσης μη κάνοντας καλή χρήση της περιουσίας του πτώχευσε και προσέτρεξε για βοήθεια στον αδελφό του, από τον οποίο δεν έλαβε τίποτε περισσότερο από συμβουλές: «ὡς καὶ νῦν ἐπ' ἔμ' ἦλθες· ἐγὼ δέ τοι οὐκ ἐπιδώσω οὐδ' ἐπιμετρήσω· ἐργάζεο, νήπιε Πέρση» (396-397). Φαίνεται όμως πως ο Πέρσης απελπισμένος από τη φτώχεια απείλησε τον ποιητή με καινούρια δίκη, εισπράττοντας την άρνηση του ποιητή και την παρότρυνσή του για επίλυση των διαφορών τους με τρόπο δίκαιο και φιλικό: «σοὶ δ' οὐκέτι δεύτερον ἔσται ὧδ' ἔρδειν· ἀλλ' αὖθι διακρινώμεθα νεῖκος ἰθείησι δίκης, αἱ τ' ἐκ Διός εἰσιν ἄρισταί» (34-36) .

Από αφηγηματολογική άποψη, στο προοίμιο η έκκληση του Ησίοδου σε β' ενικό πρόσωπο προς τον Δία ως θεματοφύλακα του δικαίου να κατευθύνει τον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης ή να επανορθώσει τις άδικες αποφάσεις των αρχόντων και στη συνέχεια η αναφορά στη δικαστική διένεξη του ποιητή με τον αδελφό του Πέρση αφενός μεν συνδέονται με τον έναν από τους δύο κύριους θεματικούς άξονες των *Έργων*, τη δικαιοσύνη, αφετέρου δε ορίζουν το ιδεολογικό και αφηγηματικό πλαίσιο που προσιδιάζει στην ηθική διδασκαλία την οποία ο ποιητής θα αναπτύξει στην πορεία του ποιήματος.

Με μία παραλλαγμένη εκδοχή του προμηθεϊκού μύθου της *Θεογονίας* εισάγεται ο δεύτερος θεματικός άξονας των *Έργων*, η εργασία ως αναπόδραστη νομοτέλεια για την επιβίωση του ανθρώπου, ενώ η δικαστική διένεξη των δύο αδελφών επιτρέπει στον Ησίοδο να απευθύνει τις νουθεσίες του σε α' πρόσωπο προς τον φυγόπονο αλλά και πτωχευμένο Πέρση για εργασία και παράλληλα να αναπτύξει ως «σεσοφισμένος», ως ειδήμονας, τις τεχνικές του γνώσεις σχετικά με τον προγραμματισμό και τη διεξαγωγή των αγροτικών εργασιών κατά τη διάρκεια του γεωργικού έτους.

Οι δύο θεματικοί άξονες των *Έργων*, δικαιοσύνη και εργασία, συνδέονται άρρηκτα ήδη από την αρχή του ποιήματος με συνδεδετικό κρίκο την έννοια της Έριδας, μια αναθεωρημένη εκδοχή της ομώνυμης σκοτεινής θεότητας στη *Θεογονία*, η οποία γεννά μόνο συμφορές για την ανθρωπότητα: «Αὐτὰρ Ἔρις στυγερὴ τέκε μὲν Πόνον ἀλγινόεντα Λήθην τε Λιμόν τε καὶ Ἄλγεα δακρυόεντα Ὑσμίνας τε Μάχας τε Φόνους τ' Ἄνδροκτασίας τε Νείκεά τε Ψευδεά τε Λόγους τ' Ἀμφιλλογίας τε Δυσνομίην τ' Ἄτην τε» (*Θεογονία*, 226-230) . Ο Ησίοδος επινοεί στα *Έργα* δύο Έριδες, μία αγαθή Έριδα στην επενέργεια της οποίας ο Ησίοδος αποδίδει τα βαθύτερα κίνητρα της ανθρώπινης δημιουργικότητας και ευημερίας, καθώς παρακινεί τον άνθρωπο στην εργασία, το μόνο μέσο για τη δίκαιη απόκτηση του βιοπορισμού του αλλά και του πλούτου τον οποίο έχουν κρύψει από τον άνθρωπο οι θεοί, και μία αρνητική, «σχετλίη» (15), η οποία ενθαρρύνει τη διχόνοια και κάθε αδικοπραγία για την απόκτηση πλούτου, απομακρύνοντας τον άνθρωπο από την εργασία. Η αναφορά στην Έριδα λειτουργεί προγραμματικά στην όλη σύνθεση του ποιήματος, επισημαίνοντας αφενός την αμφιμονοσήμαντη, αιτιακή σχέση των δύο κεντρικών θεμάτων του και αφετέρου αιτιολογώντας στους εξωκειμενικούς αποδέκτες του ποιήματος τη συγκεκριμένη δραματική αφορμή του, τη δικαστική διαμάχη του ποιητή με τον αδελφό του Πέρση, η οποία ως συνέπεια της κακής έριδας οδηγεί τον ποιητή να απευθύνει στον Πέρση και τους βασιλείς-δικαστές τα ηθικά κελεύσματά του.

Ο παραινετικός τόνος του ποιητή με προτροπές, νουθεσίες και προειδοποιήσεις προς τους ενδοκειμενικούς αποδέκτες του, η πρόσβασή του στον πλούτο της παραδοσιακής συλλογικής σοφίας, όπως αποτυπώνεται στον αποφθεγματικό παροιμιακό λόγο του, και η εκτενής κατάθεση των τεχνικών του γνώσεων σχετικά με τη γεωργία απαιτούν την παρουσία ενός ισχυρού ποιητικού εγώ, που νομιμοποιείται ως «θεράπων τῶν Μουσῶν» να κατέχει την αλήθεια και να τη διδάξει στο λιγότερο έμπειρο κοινό του. Η εμφατική σύζευξη του ποιητικού «εγώ» με την αλήθεια στην κατακλείδα του προοιμίου, «ἐγὼ δέ κε Πέρση ἐτήτυμα μυθησαίμην» (10), και η επανειλημμένη προβολή του στην πορεία του ποιήματος ως υπόμνηση της σχέσης του με την αλήθεια αποτελεί λειτουργικό ειδολογικό γνώρισμα του διδακτικού έπους ή έπους της σοφίας. Από αυτά συνάγεται, όπως επισημαίνει και ο Griffith,⁵ ότι η «προσωπικότητα» του αφηγητή δεν είναι η ίδια στη *Θεογονία* και στα *Έργα*.

⁵ Griffith (1983:63)

Με δεδομένο ότι δεν υπάρχουν για τα Έργα προγενέστερα ποιητικά πρότυπα, για τον παραπάνω ειδολογικό καθορισμό τους μπορεί να εκληφθεί ως *terminus ante quem* η θεογνίδεια Συλλογή, όπου στην περίφημη «συγγραφική σφραγίδα» του ποιητή απαντώνται τα ίδια χαρακτηριστικά με τα Έργα, όπως η αυτοαναφορικότητα του ποιητικού «εγώ», ο συμβουλευτικός παραινετικός τόνος, η αποστροφή σε β' πρόσωπο προς τον αποδέκτη των συμβουλών του ποιητή, τον Κύρνο, και η προνομιακή θέση του ποιητή σε σχέση με τη γνώση και την αλήθεια. Θεογονις, 19-23:

Κύρνε, σοφιζομένω μὲν ἔμοι σφρηγίς ἐπικείσθω⁶
 τοῖσδ' ἔπεσιν – λήσει δ' οὔποτε κλεπτόμενα,
 οὐδέ τις ἀλλάξει κάκιον τούσθλοῦ παρεόντος,
 ᾧδε δὲ πᾶς τις ἐρεῖ· «Θεύγνιδός ἔστιν ἔπη
 τοῦ Μεγαρέως»·

Και λίγο παρακάτω: Στίχοι 27-8:

σοὶ δ' ἐγὼ εὖ φρονέων ὑποθήσομαι, οἷάπερ αὐτὸς
 Κύρν' ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν παῖς ἔτ' ἐὼν ἔμαθον.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι η προβολή ενός περισσότερο ή λιγότερο ισχυρού ποιητικού «εγώ» αποτελεί λογοτεχνική σύμβαση που προσιδιάζει στο περιεχόμενο και το ύφος του εκάστοτε λογοτεχνικού είδους, αντίθετα με την παραδοσιακή αντίληψη⁷ που κατέτασσε τα λογοτεχνικά είδη με βάση ένα σχήμα σταδιακής χρονικής εξέλιξης του ανθρώπινου πνεύματος, από την επική αντικειμενικότητα προς την προσωπική, υποκειμενική έκφραση του διδακτικού έπους και της λυρικής ποίησης.

Από την επισκόπηση των κριτηρίων που διαφοροποιούν ειδολογικά τα Έργα από την ομηρική ποίηση και τη Θεογονία συνάγεται ότι άλλα αφορούν στο περιεχόμενο και άλλα σε μορφολογικά, τυπικά χαρακτηριστικά, στα οποία συγκαταλέγονται το ύφος και οι αφηγηματολογικές κατηγορίες της ποιητικής φωνής και της σχέσης αφηγητή-αποδέκτη, στοιχεία τα οποία θα αποτελέσουν αντικείμενο αναλυτικότερης διερεύνησης στη συνέχεια.

⁶ Allan (2019: 43-44)

⁷ Griffith (1983: 38)

Αν τα παραπάνω μορφολογικά στοιχεία αισθητοποιούν το ιδιαίτερο περιεχόμενο του συγκεκριμένου ποιητικού είδους, συγκροτούν παράλληλα και μία επικοινωνιακή στρατηγική που καθορίζεται από τη στοχοθεσία των *Έργων* και τη λογοτεχνική λειτουργία τους σε σχέση με τον ορίζοντα προσδοκιών του κοινού στο οποίο απευθύνονται. Αν δεν κατανοηθεί η ιδιαίτερη λειτουργία των *Έργων* σε σχέση με το κοινό τους, η όποια ειδολογική κατάταξή τους θα είναι ανεπαρκώς τεκμηριωμένη.

Τα *Έργα*, παρά την ποιητική τους αυτοτέλεια, με βάση και μόνον τα κειμενικά χαρακτηριστικά τους μορφής και περιεχομένου επιδέχονται διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις, όπως φάνηκε άλλωστε από την παραπάνω διάκριση της ησιόδειας ποίησης, ως παραινετικής, διδακτικής ή ποίησης της σοφίας, από την μονόσημα ηρωική των ομηρικών επών. Τα ίδια τα ομηρικά έπη παρέχουν τον παραδειγματικό τύπο λειτουργίας τους με τις μορφές των αιιδών, Φήμιου και Δημόδοκου, οι οποίοι ψάλλουν τα «κλέα ἀνδρῶν» παραδοσιακά σε ένα ακροατήριο ευγενών. Οι μεταγενέστερες ραψωδικές εκτελέσεις των επών συνέβαλαν στη διεύρυνση του ακροατηρίου σε πανελλήνια κλίμακα. Αντίθετα, τα *Έργα* ως ποιητική σύνθεση μοναδική, εγκαινιάζει ένα ποιητικό είδος χωρίς κωδικοποιημένα τυπικά γνωρίσματα που να ανάγονται σε κάποια προγενέστερα πρότυπα, πράγμα που επιτρέπει τη σημασιολογική διακύμανση των χαρακτηρισμών που τους αποδίδονται, χωρίς αυτοί να αλληλοαποκλείονται αλλά και να διεκδικούν ο καθένας ξεχωριστά την περιχαράκωση του συγκεκριμένου ποιητικού είδους.

Ενδεικτικό στοιχείο μιας τέτοιας ασάφειας είναι ο ίδιος ο τίτλος του ποιήματος, όπως έχει παραδοθεί από την αρχαιότητα. Ο τίτλος *Έργα και Ημέραι* μαρτυρείται σε χειρόγραφα, στον πάπυρο του Αχμίμ⁸ και στον «διάλογον προς Ησίοδον»⁹ του Λουκιανού. Απαντά και μόνον ως *Έργα* στον Πλούταρχο. Όμως, ο τίτλος αυτός ούτε τη στοχοθεσία του έργου υποβάλλει ούτε αντιπροσωπεύει πλήρως το περιεχόμενό του, αφού στους συνολικά 828 στίχους του ποιήματος οι 234 αναφέρονται στις αγροτικές εργασίες, ενώ το τμήμα με τις ημέρες περιλαμβάνει μόλις 63 στίχους. Κατά τον Arrighetti¹⁰, το τμήμα που αφορά στο αγροτικό ημερολόγιο έφτασε στην αρχαιότητα να αντιπροσωπεύει συνολικά το έργο, διότι παράλληλα με τις ποιητικές αρετές του παρουσίαζε μεγαλύτερη ομοιογένεια και συνοχή

⁸ Mazon (1986: 79)

⁹ Γκιργκένης (2001: 68)

¹⁰ Arrighetti (1985: XIII)

από άλλα μέρη του. Η επικράτηση του τίτλου συνεπικουρείται και από μερικές επιπλέον αρχαίες μαρτυρίες που φανερώνουν μια περιορισμένη και πάλι στις αγροτικές εργασίες πρόσληψη και αξιολόγηση του ποιήματος. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Αριστοφάνη στους *Βατράχους*, όπου θεωρεί τον Ησίοδο ωφέλιμο ποιητή, γιατί διδάσκει τις γεωργικές εργασίες: «σκέψαι γὰρ ἀπ' ἀρχῆς ὡς ὠφέλιμοι τῶν ποιητῶν οἱ γενναῖοι γεγέννηται. Ὅρφεὺς μὲν γὰρ τελετάς θ' ἡμῖν κατέδειξε φόνων τ' ἀπέχεσθαι, Μουσαῖος δ' ἐξακέσεις τε νόσων καὶ χρησμούς, Ἡσίοδος δὲ γῆς ἐργασίας, καρπῶν ὥρας, ἀρότους.» (1030-1034). Μία παρόμοια αξιολόγηση για την ησιόδεια ποίηση διατυπώνεται στον *Αγώνα Ομήρου και Ησιόδου*, κείμενο της εποχής του αυτοκράτορα Αδριανού, όπου η αναφορά του Ησιόδου στα *Έργα* για την ποιητική του νίκη στους επικήδειους αγώνες προς τιμήν του Αμφιδάμαντα επανεμνηνύεται στο πλαίσιο ενός πλασματικού ποιητικού διαγωνισμού μεταξύ Ομήρου και Ησιόδου, στον οποίο ο βασιλιάς, αντίθετα με τη γνώμη του ακροατηρίου, επιβραβεύει τον Ησίοδο, διότι η ποίησή του περιγράφει τα έργα της ειρήνης και όχι πολέμους και σφαγές: «Θαυμάσαντες οἱ Ἕλληνες...τον Ὀμηρον ἐπῆνουν....καὶ ἐκέλευον διδόναι την νίκην. Ὁ δε βασιλεύς τον Ἡσίοδον ἐστεφάνωσεν, εἰπὼν δίκαιον εἶναι τόν ἐπί γεωργίαν και εἰρήνην προκαλούμενον νικᾶν, οὐ τόν πολέμους και σφαγᾶς διεξιόντα.»¹¹ Μια τέτοια θεώρηση των *Έργων* είναι ασφαλώς ανεπαρκής.

Αλλά και η σύγχρονη φιλολογική έρευνα δεν είναι ομόφωνη ως προς τον ειδολογικό καθορισμό των *Έργων*, όπως ενδεικτικά φαίνεται από τα ακόλουθα παραδείγματα.

Ο West¹² κατατάσσει έργα διδακτικού ή παραινετικού χαρακτήρα της εθνικής λογοτεχνίας πολλών αρχαίων και μη λαών υπό τον γενικό τίτλο *Wisdom Literature*. Σε αυτό το γενικό πλαίσιο τοποθετεί και τα *Έργα*.

Επίσης, στην ίδια κατεύθυνση ο Most¹³ θεωρεί τα *Έργα* γνήσια εκδοχή του είδους της λογοτεχνίας της σοφίας που ανάγεται σε παλαιότερες προφορικές παραδόσεις, όπως φαίνεται από αναφορές στην αρχαιότητα για την ύπαρξη ποιημάτων με θεματική εγγύτητα προς τα *Έργα*, τα οποία αποδόθηκαν στη συνέχεια στον Ησίοδο.

¹¹ Σίττλ (1889: 19-20)

¹² West (1978: 3)

¹³ Most (2006, XLVI)

Ο Lesky¹⁴ ονομάζει τα Έργα διδακτικό ποίημα με κριτήριο τον θεματικό του πλούτο.

Ο Δ.Ν. Μαρωνίτης¹⁵ θεωρεί ότι με τα Έργα εδραιώνεται στην αρχαία ελληνική γραμματεία ο τύπος της διδακτικής ποίησης που ανταποκρίνεται στην θεσμισμένη πλέον αποστολή του ποιητή να ασκεί κριτική.

Κατά τον Zanker,¹⁶ ο παραινετικός στόχος των Έργων εμφανίζεται στις ηθικές προτροπές του ποιητή προς τους ενδοκειμενικούς αποδέκτες του με γνώμονα τις κεντρικές έννοιες της δικαιοσύνης και της εργασίας.

Μία ριζικά αντίθετη προσέγγιση από τις παραπάνω υιοθετεί ο Heath¹⁷, ο οποίος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η λειτουργία των Έργων είναι καθαρά αισθητική, προβάλλοντας ως τεκμηριωτικά στοιχεία την έλλειψη συγκεκριμένων μαρτυριών σχετικών με τη σκοποθεσία των Έργων και πολλά παραδείγματα αποσπασμάτων, όπου η λογοτεχνική επεξεργασία επικαλύπτει δυσανάλογα το συχνά γενικόλογα διατυπωμένο διδακτικό πρόγραμμα, ιδιαίτερα μάλιστα στο τμήμα των πρακτικού τύπου οδηγιών για την εργασία.

Η προηγηθείσα θεώρηση των Έργων με αναφορά στα εσωτερικά κειμενικά χαρακτηριστικά τους και σε αυτά που τη διακρίνουν από την ομηρική ποίηση οδηγεί σε αυτοαναφορικά, συχνά ασύμπτωτα συμπεράσματα, χωρίς να αποσαφηνίζεται το ιδιαίτερο ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο το ποιητικό αυτό είδος παράγεται, προσλαμβάνεται, και το οποίο καθορίζει τις συγκεκριμένες κειμενικές συμβάσεις και τη στοχοθεσία του σε σχέση με το κοινό στο οποίο απευθύνεται. Επομένως, για μια συνολικότερη και συγκεκριμένη θεώρηση της λειτουργίας των Έργων είναι αναγκαία η ανασύσταση του περικειμένου τους, πολιτιστικού και κοινωνικού.

¹⁴ Lesky (1985: 160)

¹⁵ Μαρωνίτης (2009: 82)

¹⁶ Zanker (2013: 17)

¹⁷ Heath (1985: 21)

Κεφάλαιο 3

Το Περιεχόμενο

Το γεγονός ότι τα Έργα έχουν περιέλθει σε μας ως Κείμενο ενέχει ένα οξύμωρο, εφόσον πρόκειται για την καταγραφή μιας κατ' ουσίαν προφορικής ποιητικής δημιουργίας. Και αν ακόμη γίνει δεκτή η χρήση της γραφής κατά τη σύνθεσή τους από τον ίδιο τον ποιητή, η δημιουργία του προοριζόταν για τη ζωντανή προφορική επιτέλεση μπροστά στο κοινό του. Θα αποτελούσε, λοιπόν, αναχρονισμό για μια εποχή κυρίαρχης προφορικότητας, όπως η αρχαϊκή, η ταύτιση του ποιητή και ακόμη περισσότερο του ραψωδού με τον συγγραφέα, εφόσον είναι πολύ πιθανό το ποίημα να διαμορφωνόταν ανάλογα με τις ποικίλες και μεταβαλλόμενες περιστάσεις επιτέλεσής του. Αν για τα ομηρικά έπη υπάρχουν επιβεβαιωμένες ιστορικές μαρτυρίες για τον τόπο και χρόνο καταγραφής τους, στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. από τον Πεισίστρατο, για την ησιόδεια ποίηση ο χρόνος, οι συνθήκες και η διαδικασία καταγραφής της κατά την αρχαιότητα, τουλάχιστον μέχρι την Αλεξανδρινή εποχή, παραμένουν άγνωστα. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι τα Έργα περιώθηκαν ως τις μέρες μας και παγιώθηκαν χάρη στην καταγραφή τους, συγκεντρώνουν από πολλές απόψεις τα χαρακτηριστικά ενός «διαπραγματεύσιμου κειμένου». Ποικίλες εκδόσεις των Έργων μαρτυρούν μια διαφορετική αποκατάσταση του κειμένου με αθετήσεις, μεταθέσεις στίχων, αθετήσεις ολοκλήρων αποσπασμάτων ή και ενοτήτων, ενώ στις διάφορες σχολιασμένες εκδόσεις των Έργων προτείνονται για πολλά σημεία του κειμένου διαφορετικές ή και αντίθετες νοηματικά ερμηνείες. Συν τοις άλλοις, ο καθορισμός των πραγματικών αποδεκτών και των συνθηκών επιτέλεσης του ποιήματος, η σκοποθεσία του, ο ακριβής ειδολογικός καθορισμός του και ο ιστορικός χώρος και χρόνος τοποθέτησής του αποτελούν ζητήματα τα οποία το ίδιο το κείμενο αδυνατεί να διαφωτίσει πλήρως. Τα στοιχεία αυτά συγκροτούν το πολιτισμικό και κοινωνικό περιεχόμενο των Έργων, η διερεύνηση του οποίου συνεισφέρει στον εντοπισμό εκείνων των πολιτισμικών παραγόντων και των κοινωνικών συμβάσεων που υπαγορεύουν τις αισθητικές και γλωσσικές επιλογές του ποιητικού αυτού είδους και καθορίζουν το πλαίσιο της επικοινωνιακής λειτουργίας του. Στην εξέταση που ακολουθεί η διάκριση του περιεχομένου των Έργων σε ιστορικό-πολιτισμικό και κοινωνικό υπαγορεύεται από τη

μεθοδολογική απαίτηση για μια πιο συγκεκριμένη και διακριτή ανάλυση των παραγόντων που το απαρτίζουν.

3.1 Το Ιστορικό-Πολιτισμικό Περικείμενο

Κατά την κοινώς αποδεκτή χρονολόγηση η ησιόδεια ποίηση τοποθετείται στο τελευταίο τέταρτο του όγδοου αιώνα π.Χ. Αν και δεν είναι δυνατόν να καθοριστεί επακριβώς, η παραπάνω χρονολόγηση ενισχύεται από κάποιες διακειμενικές ενδείξεις. Τα πολλά δάνεια από την ομηρική ποίηση, όπως στη γλώσσα και στους λογότυπους, φανερώνουν ότι η ησιόδεια ποίηση είναι μεταγενέστερη της ομηρικής και, με περισσότερη βεβαιότητα, προγενέστερη από το α' μισό του 7^{ου} αιώνα, αν θεωρηθεί ότι οι ιαμβικοί στίχοι του αποσπάσματος 6 του Σημωνίδα μιμούνται τους στίχους 702-703 των *Έργων*.¹⁸

γυναικὸς οὐδὲν χρῆμ' ἀνὴρ ληΐζεται έσθλης ἄμεινον οὐδὲ ρίγιον κακῆς. ¹⁹	702 οὐ μὲν γάρ τι γυναικὸς ἀνὴρ ληΐζετ' ἄμεινον τῆς ἀγαθῆς, τῆς δ' αὖτε κακῆς οὐ ρίγιον ἄλλο,
---	--

Πίνακας 1

Στα *Έργα* περιγράφεται σε εξάμετρο στίχο και επικό γλωσσικό ιδίωμα η σύγχρονη πραγματικότητα του ποιητή και εν γένει η αγροτική ελληνική κοινωνία της πρώιμης αρχαϊκής περιόδου, όχι ειδικά της Βοιωτίας, λίγο μετά τον λεγόμενο ελληνικό Μεσαίωνα, και τίποτα στο ίδιο το κείμενο δε θα πρόδιδε τη βοιωτική καταγωγή του ποιητή εκτός από τις αυτοβιογραφικές αναφορές του.

Στην αρχαία ελληνική γραμματεία αποτελεί κανόνα η κωδικοποίηση και παγίωση του περιεχομένου, του ύφους και του γλωσσικού ιδιώματος ενός ποιητικού είδους από τη στιγμή της διαμόρφωσής του σε έναν συγκεκριμένο ιστορικό χώρο και χρόνο. Όμως, τα χαρακτηριστικά των *Έργων* παραπέμπουν μάλλον στην Ιωνία παρά σε κάποια παράδοση της κυρίως Ελλάδος. Δεδομένου λοιπόν ότι τα *Έργα* είναι μοναδικό ποίημα ως προς τη θεματολογία του και ανάλογό του δεν ανιχνεύεται ούτε στη γνωστή ιωνική ποιητική παράδοση, η έρευνα οδηγήθηκε στην αναζήτηση προτύπων στις λογοτεχνικές παραδόσεις άλλων λαών με τους οποίους ο Ελληνισμός είχε πολιτιστικές ανταλλαγές.

¹⁸ BERGOUGNAN (1940: 12)

¹⁹ Gerber (1999 : 304)

Για τον σκοπό αυτό ο West²⁰ προχωρεί σε μία αναλυτική επισκόπηση ανάλογων έργων διδακτικού-παιδαγωγικού χαρακτήρα σε ένα ευρύτατο χρονικό και γεωγραφικό φάσμα, επισημαίνοντας κοινούς τόπους ως προς το περιεχόμενο, το ύφος και το αφηγηματικό τους πλαίσιο. Για την παρούσα μελέτη θα σταχυολογηθούν παραδείγματα παρόμοιων με τα Έργα λογοτεχνικών έργων μέσα στα όρια του γεωγραφικού και ιστορικού χώρου στον οποίον ήδη από τη μυκηναϊκή εποχή έλαβε χώρα η διάδραση του ελληνικού με άλλους πολιτισμούς.

Οι λογοτεχνικές παραδόσεις των λαών της Μέσης Ανατολής παρέχουν πολλά παραδείγματα ποιητικών συνθέσεων με διδακτικό περιεχόμενο. Το αρχαιότερο από όσα έχουν ανευρεθεί είναι το σουμεριακό ποίημα *Οι διδαχές του Sururprak*²¹, τα παλαιότερα αποσπάσματα του οποίου χρονολογούνται στα μέσα της τρίτης χιλιετίας π.Χ. Στο ποίημα αυτό κάποιος σοφός που έζησε στο απώτατο παρελθόν πριν τον κατακλυσμό συμβουλεύει τον γιο του Ziusudra, ο οποίος επρόκειτο να είναι ο μόνος επιζήσας της φοβερής καταστροφής. Στο επίσης σουμεριακό έργο *Ο πατέρας και ο παραπλανημένος γιος* ένας πατέρας επιπλήττει σε αυστηρούς τόνους τον γιο του, διότι έχει αφεθεί στον έκλυτο βίο, δε φροντίζει τους γονείς του και δε βοηθάει τον πατέρα του στις αγροτικές εργασίες. Το δραματικό πλαίσιο του διαλόγου σε α' πρόσωπο και το θέμα του έργου θυμίζουν τις αυστηρές συστάσεις του Ησίοδου προς τον αδελφό του για την ενδοτικότητα του στη φαιδρότητα και για τη φυγοπονία του. Σε αμεσότερη θεματική συσχέτιση με τα Έργα είναι το επίσης σουμεριακό έργο *Οι διδαχές του Ninurta*²², που περιλαμβάνει ηθικού χαρακτήρα νουθεσίες και οδηγίες για τις γεωργικές εργασίες από έναν αγρότη προς τον γιο του. Παρόμοια θεματολογία με τα Έργα, ιδιαίτερα με το τμήμα που περιλαμβάνεται στους στίχους 695-764 των Έργων, συναντάμε στο έργο *Οι διδαχές της σοφίας*²³, που τοποθετείται στην Κασσιτική περίοδο του Ακκαδικού πολιτισμού (1500-1200 π.Χ.). Σε αυτό ένας βασιλικός βεζίρης παρέχει στον γιο του συμβουλές διανθισμένες με γνωμικά σχετικά με τη πρέπουσα συμπεριφορά που πρέπει να υιοθετήσει απέναντι στους συνανθρώπους του και στους θεούς. Τέλος, στο βαβυλωνιακό έργο *Συμβουλές σε έναν*

²⁰ West (1978: 3)

²¹ West (1978: 3)

²² West (1978: 5)

²³ West (1978: 6)

*πρίγκιπα*²⁴, που τοποθετείται στο πρώτο τέταρτο της πρώτης χιλιετίας, επισημαίνεται το θέμα της θεοδικίας σε σχέση με την κακή και αυταρχική άσκηση της βασιλικής εξουσίας, θέμα που παραπέμπει στο απόσπασμα των *Έργων* (225-247), όπου συγκρίνεται η δίκαιη και ευημερούσα πόλη με την άδικη στην οποία ενσκήπτει η τιμωρία του Δία.

Από την εβραϊκή λογοτεχνία της σοφίας το βιβλίο των *Παροιμιών*²⁵ παρουσιάζει κάποιες ομοιότητες με τα *Έργα* ως προς το γνωμολογικό υλικό, καθώς περιέχει παροιμίες, παραβολές και γνωμικά που αποδίδονται στον βασιλιά Σολομώντα. Αν και το έργο είναι συμπίλημα αποσπασμάτων που συνταιριάστηκαν κατά την Ελληνιστική περίοδο, ορισμένα μέρη του χρονολογούνται στα τέλη του 8^{ου} π.Χ. αιώνα, όπως το κεφάλαιο 25 με τον τίτλο «Αὐταὶ αἱ παιδεῖαι Σολομῶντος αἱ ἀδιάκριτοι, ἃς ἐξεγράψαντο οἱ φίλοι Ἐζεκίου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας».

Από τη σύντομη επισκόπηση της λογοτεχνίας της Μέσης Ανατολής εντοπίστηκαν πολλά θεματικά παράλληλα με τα *Έργα*. Όπως όμως επισημαίνει ο Walcot²⁶, αντίθετα με τα έργα της Μέσης Ανατολής όπου ένας πατέρας διδάσκει τον γιο του ή ένας σοφός σύμβουλος τον άρχοντα, στα *Έργα* ένας αδελφός συμβουλεύει τον αδελφό του, αποκλίνοντας από τη στερεότυπη σχέση ανώτερου προς κατώτερο είτε με κριτήρια ηλικίας είτε αυθεντίας.

Κατά τον West²⁷, η εξέταση του ζητήματος, αν τα μεσανατολικά έργα λειτουργούν ως ειδολογικά πρότυπα για τα *Έργα*, πρέπει να περιλάβει τη διάκριση της μορφής και του περιεχομένου τους. Ως προς το περιεχόμενο, οι όποιες ομοιότητες των *Έργων* με τα μεσανατολικά έργα αποδίδονται όχι τόσο στην αλληλεπίδραση της λογοτεχνίας διαφορετικών πολιτισμών όσο σε κοινά χαρακτηριστικά που μοιράζονται οι αρχαίοι λαοί και αφορούν σε βασικούς θεσμούς, σε κάποιες κοινές ηθικές αρχές και στην παράλληλη πολιτισμική τους εξέλιξη.

Στο επίπεδο της μορφής, ο West επισημαίνει ότι κάποια χαρακτηριστικά των *Έργων* που απαντώνται και σε μεσανατολικά έργα της σοφίας, είναι πιθανόν να απηχούν την επίδραση των τελευταίων. Τα σημαντικά στοιχεία ομοιότητας είναι δύο²⁸: α') ο συμβουλευτικός ρόλος τον οποίον αναλαμβάνει κάποιος που υπήρξε θύμα αδικίας, όπως ο

²⁴ West (1978: 7)

²⁵ West (1978: 14)

²⁶ West (1978: 33-34)

²⁷ West (1978: 27)

²⁸ West (1978: 28)

Ησίοδος, και β') η χρήση του μύθου με ζώα, όπως πιστοποιείται από την ύπαρξη μύθων ανατολικής προέλευσης στην ελληνική γραμματεία. Η αξιοποίηση των μύθων για διδακτικούς σκοπούς, όπως ο αίνος του γερακιού και του αηδονιού στα *Έργα*, αποτελεί τυπικό χαρακτηριστικό της μεσανατολικής λογοτεχνίας της σοφίας ήδη από το απώτερο δείγμα του είδους, τις *Διδαχές του Suruppak*.

Παρά τον εντοπισμό σημείων επαφής των *Έργων* με τη μεσανατολική λογοτεχνία της σοφίας, τα κύρια χαρακτηριστικά τους, ο δακτυλικός εξάμετρος στίχος και η επική διάλεκτος, παραπέμπουν στην ίδια με τα ομηρικά έπη ποιητική παράδοση που διαμορφώθηκε στην Ιωνία. Ο West²⁹ θεωρεί ότι η μυκηναϊκή επική παράδοση, ενδείξεις της οποίας παρέχονται στα ομηρικά έπη, δε διατηρήθηκε στην κυρίως Ελλάδα, αλλά στις μικρασιατικές αποικίες της Ιωνίας, όπου αποκρυσταλλώθηκε και στη συνέχεια διαδόθηκε κατά τον όγδοο αιώνα στην υπόλοιπη Ελλάδα. Επομένως, είναι πολύ πιθανόν να είχε διαμορφωθεί στην Ιωνία κάποια παράδοση διδακτικής ποίησης ως πρότυπο για τα *Έργα*. Αυτό τεκμηριώνεται, κατά τον West³⁰, από δύο στοιχεία: Πρώτον, η αναφορά από τον Ησίοδο στον στίχο 504 για τον έβδομο μήνα του έτους με την ιωνική του ονομασία, Ληναιών, και όχι με τη βοιωτική (ενώ τίποτα δε θα τον υποχρέωνε για κάτι τέτοιο) σημαίνει ότι η ονομασία αυτή ανήκε ήδη στο ιωνικό ποιητικό λεξιλόγιο. Και δεύτερον, η χρήση παρόμοιων ρητορικών τεχνικών με αυτές που συναντώνται στους λόγους των ομηρικών ηρώων.

Όσο για την παρουσία στα *Έργα* θεμάτων ανατολικής προέλευσης, ο West³¹ προτείνει την εύλογη υπόθεση, να είχε διαμορφωθεί μία σχολή διδακτικής ποίησης με ανατολικές επιρροές και σε ιωνική διάλεκτο, όχι στην Ιωνία, η οποία καθυστερημένα ανέπτυξε επαφές με την ανατολή, αλλά στην Εύβοια και στις Κυκλάδες, που είχαν πρωτοστατήσει στο εμπόριο με την Κύπρο και τις ακτές της βόρειας Συρίας. Από την Εύβοια το ποιητικό αυτό είδος πιθανόν να διαδόθηκε στη Βοιωτία. Εξάλλου, οι Βοιωτοί παρέλαβαν το αλφάβητό τους από τη Χαλκίδα.

Εάν η ειδολογική τοποθέτηση των *Έργων* στη λογοτεχνική παραγωγή της πρώιμης αρχαϊκής περιόδου καταλήγει σε εύλογες υποθέσεις λόγω της απουσίας διακειμενικών

²⁹ West (1978: 26)

³⁰ West (1978: 26-27)

³¹ West (1978: 29)

αναφορών σε προδρομικές μορφές διδακτικής ποίησης στον ελληνικό χώρο, τα κοινά αφηγηματικά μοντέλα στα Έργα και στα πολύ παλαιότερα ανατολικά παραδείγματα της λογοτεχνίας της σοφίας αποτελούν θεμελιώδη γνωρίσματα του λογοτεχνικού αυτού είδους, στον βαθμό που υπηρετούν όχι μόνο το περιεχόμενο αλλά και την επικοινωνιακή του λειτουργία, παρά τις πολιτισμικές και ιστορικές ιδιαιτερότητες κάθε περίπτωσης. Απομένει να διευκρινιστεί σε ποιο κοινό απευθύνονται τα Έργα.

3.2 Το Κοινωνικό-Πολιτικό Περιεχόμενο και η Περίσταση Επιτέλεσης των Έργων και Ημερών

Στα ερωτήματα ποιοι είναι οι πραγματικοί αποδέκτες των Έργων και σε ποια κοινωνική περίσταση λάμβανε χώρα η επιτέλεσή τους, αν και το ίδιο το κείμενο παρέχει κάποιες ενδείξεις, καθώς εστιάζει σε θέματα κοινωνικής, οικονομικής και ηθικής φύσης, δηλαδή σε ζητήματα επίκαιρα της κοινωνίας της εποχής, η θεωρητική ανασυγκρότηση του κοινωνικού-πολιτικού περιεχομένου με τη συνδρομή ιστορικών μαρτυριών θα οδηγούσε σε ασφαλέστερα, αν και όχι οριστικά, συμπεράσματα.

Τα Έργα προσφέρουν μια ρεαλιστική εικόνα μιας αγροτικής κοινωνίας με χαρακτηριστικά που δεν περιορίζονται στη γενέθλια γη του ποιητή, τη Βοιωτία. Σχετικά με τις ιστορικές συνθήκες της κοινωνίας στην Ελλάδα τον 7^ο και 8^ο αιώνα π.Χ. η αρχαιολογική έρευνα απέδειξε ότι το χωριό, η κώμη αποτελούσε το τυπικό σχήμα εγκατάστασης³², το οποίο στη Βοιωτία ίσχυε μέχρι την κλασική εποχή. Αυτό ενισχύεται και από τη μαρτυρία του Θουκυδίδη, «κατὰ κώμας δὲ τῶ παλαιῶ τῆς Ἑλλάδος τρόπῳ οἰκισθείσης» (1.10.2), που παραπέμπει σε μια περίοδο πλήρως συμβατή με αυτή των Έργων.

Η κοινωνική διάρθρωση της κοινότητας παρουσιάζει μια απλή διπολική δομή, αποτελούμενη από μία αριστοκρατία που προσδιορίζεται κυρίως από την περιουσιακή της κατάσταση και μία τάξη αγροτών-κτηνοτρόφων. Στους στίχους 214-6 οι λέξεις «δειλός»³³ και «έσθλός» δεν υποδηλώνουν, όπως σε άλλα σημεία, ηθικά ποιοτικά χαρακτηριστικά αλλά κοινωνικό, ταξικό status: «ὕβρις γάρ τε κακὴ δειλῶ βροτῶ· οὐδὲ μὲν έσθλός ρηιδίως φερέμεν δύναται, βαρύθει δέ θ' ὑπ' αὐτῆς έγκύρσας ἄτησιν» (214-216). Κατά τον

³² Ercolani (2012: 236)

³³ West (1978: 210, Verdenius 1985: 124)

Zanker³⁴, «αν οι όροι είχαν ηθική σημασία, η δήλωση ότι η ύβρις [...] τελικά καταστρέφει ακόμη και τον «εσθλό», δε θα είχε νόημα, διότι θα υπονοούσε ότι ένας ηθικά καλός άνθρωπος μπορεί να ενδώσει στην ανήθικη ύβρη». Επίσης, οι όροι «κακότης»³⁵ και «ἀρετή» στους στίχους 287-290 αναφέρονται σε κατώτερη και ανώτερη κοινωνικά τάξη αντίστοιχα, καθορισμένη κατά κύριο λόγο από την υλική ευημερία. «τὴν μὲν τοι κακότητα καὶ ἰλαδὸν ἔστιν ἐλέσθαι ῥηιδίως· λείη μὲν ὁδός, μάλα δ' ἐγγύθι ναίει· τῆς δ' ἀρετῆς ἰδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν ἀθάνατοι.» (287-290). Ακόμη πιο ρητά δηλώνεται ο συσχετισμός της αρετής με υλικούς όρους ζωής στον στίχο 313: «πλούτῳ δ' ἀρετὴ καὶ κῦδος ὀπηδεῖ», ενώ στον στίχο 284 η κοινωνική έκπτωση ως επακόλουθο της πτώχευσης του οίκου χρωματίζεται με το επίθετο «ἀμαυροτέρη»³⁶: «τοῦ δέ τ' ἀμαυροτέρη γενεὴ μετόπισθε λέλειπται.» (284).

Στο ταξικά προσδιορισμένο κοινωνικό περίγραμμα των *Ἔργων* οι αριστοκρατικές αξίες του ηρωικού έπους, η «ἀρετή» και το «κῦδος», επανασημασιολογούνται στη βάση ενός συστήματος κοινωνικών αξιών το οποίο θεμελιώνεται στις έννοιες της εργασίας, της δικαιοσύνης και της υλικής ευημερίας, ενώ υπαινικτικά καταγγέλλεται ο πολεμικός αξιακός κώδικας με τον αφανισμό του πολεμοχαρούς χάλκινου γένους και με την αρνητική σημασία του επικού ρήματος «κυδαίνω» στο νέο του συμφραστικό πλαίσιο που ορίζεται από τη δικαιοσύνη: «ἤδη μὲν γὰρ κλῆρον ἔδασσάμεθ', ἄλλὰ τε πολλὰ ἀρπάζων ἐφόρεις μέγα **κυδαίνων** βασιλῆας **δωροφάγους** οἱ τήνδε δίκην ἐθέλουσι δικάσσαι.» (37-39). Ο Πέρσης προσφεύγοντας στην κολακεία και τον χρηματισμό των αρχόντων τοποθετείται στον ταξικό τους αντίποδα, στους «δειλούς». Κατά συνέπεια, ως κύριος αποδέκτης των συμβουλών του ποιητή αντιπροσωπεύει γενικά τους «δειλούς», την τάξη στην οποία ανήκει ο ίδιος ο ποιητής και για την οποία δεσμεύεται να καταθέσει με τα *Ἔργα* τα «ἐτήτυμα», την αλήθεια για την κατάσταση πραγμάτων της κοινωνίας τους και όχι τα συνήθη ακροάματα των αριστοκρατικών αυλών με τις τερπνές αφηγήσεις για ήρωες του παρελθόντος. Κατά τον Zanker,³⁷ το ακροατήριο των *Ἔργων* ταυτίζεται με τους ενδοδιηγηματικούς αποδέκτες, τους «δειλούς» και δευτερευόντως με τους βασιλείς.

³⁴ Zanker, G. (1986: 27)

³⁵ West (1978: 229, Verdenius 1985: 148)

³⁶ West (1978: 228)

³⁷ Zanker, G. (1986: 27)

Για έναν σαφέστερο καθορισμό των κοινωνικο-οικονομικών χαρακτηριστικών των δύο τάξεων οι κειμενικές ενδείξεις δεν οδηγούν πάντα σε ομόφωνα συμπεράσματα. Ο Μαρωνίτης³⁸ αναγνωρίζει στους βασιλείς την παραδοσιακή και νεότερη αριστοκρατία, ενώ στην αγροτική τάξη, όπως και ο Lesky³⁹, μικρογαιοκτήμονες και μικροεισοδηματίες. Αντίθετα, ο E. Will⁴⁰ θεωρεί ότι η περιγραφή του αγροτικού βίου στα *Έργα* παραπέμπει σε μία τάξη με μέση περιουσιακή κατάσταση, «*propriété moyenne*», που επιφυλάσσει μάλιστα στα μέλη της κάποιες ανέσεις, αν όχι και πολυτέλειες. Αυτό τεκμηριώνεται από την απασχόληση στα κτήματα του οίκου δούλων, που αναφέρονται στο κείμενο έξι φορές στον πληθυντικό, «*δμῶες*», αλλά και ελεύθερων εργατών γης, όπως στον στίχο 602: «**θῆτά τ' ἄοικον ποιεῖσθαι καὶ ἄτεκνον ἔριθον**». Επίσης, οι δύο επισημάνσεις αναφορικά με τη θέση της γυναίκας⁴¹ στον οίκο, της «*δειπνολόχης*» (704) νόμιμης συζύγου, που τρώει πολύ και δεν εργάζεται, και της παρθένου που απολαμβάνει μέσα στο καταχείμωνο το αρωματικό λουτρό της παραπέμπουν σε βιοτικές ανέσεις ασυμβίβαστες με την εξαθλίωση των μικροκαλλιεργητών του μόχθου.

Η τάξη αυτή αποβλέπει στην ευημερία και στην κοινωνική αναβάθμιση σε μια αγροτική κοινωνία μέσω της εργασίας, αρκεί να μην υπονομεύεται από τις στρεψόδικες αποφάσεις των «*δωροφάγων*» (39) βασιλέων. Ο ποιητής, ως απολογητής της τάξης του, απευθύνεται στους βασιλείς στη δικαιοδοσία των οποίων βρίσκεται η απονομή δικαιοσύνης, παροτρύνοντάς τους να συμμορφώνονται με τη Δίκη που πηγάζει από τον Δία και να μη διαπράττουν ὕβρη καταχρώμενοι την εξουσία τους σε βάρος των απλών αγροτών. Το κείμενο δεν παρέχει περισσότερες πληροφορίες για τον ακριβέστερο προσδιορισμό αυτής της κοινωνικής τάξης. Ο Will⁴² θεωρεί ότι πρόκειται για μεγαλοκτηματίες με έδρα τη γειτονική πόλη, τις Θεσπιές, και ότι στην αντίθεση των δύο τάξεων λανθάνει η σύγκρουση της Άσκρας και εν γένει του μικρού χωριού με την πόλη και τους θεσμούς της. Το ίδιο υποστηρίζεται και από τον Aloni,⁴³ που θεωρεί τους βασιλείς άρχοντες με δικαστικές δικαιοδοσίες στην πόλη, η οποία επιχειρεί να επιβάλει τις απαιτήσεις της παρεμβαίνοντας με τους θεσμούς της στις καθιερωμένες κοινωνικές νόρμες της μικρής κοινότητας.

³⁸ Μαρωνίτης (2009: 81)

³⁹ Lesky (1985: 149)

⁴⁰ Will (1965: 547)

⁴¹ Will (1965: 548-9)

⁴² Will (1965: 555)

⁴³ Aloni (2010: 139)

Στα Έργα η θεματοποίηση των γεωργικών εργασιών και των κανόνων και αξιών που εθιμικά ρυθμίζουν τις διαπροσωπικές σχέσεις των μελών της αγροτικής κοινότητας προδιαγράφει ως αποδέκτες του ποιήματος τα μέλη τέτοιων κοινοτήτων. Την άποψη αυτή υποστηρίζει ο Ercolani⁴⁴, θεωρώντας ότι σε μία εποχή κυρίαρχης προφορικότητας η διατήρηση της συλλογικής παραδοσιακής σοφίας επαφίεται στη μνήμη, με την επεξεργασία μετρικών σχημάτων που υποβοηθούν την απομνημόνευση ενός ευρύτατου φάσματος πληροφοριών, όπως τελετουργίες, αξίες συμπεριφοράς, μύθοι, έθιμα, η τοπική ιστορία και τεχνικές γνώσεις. Τα Έργα αποτελούν το επικό είδος που εκπληρώνει μια τέτοια λειτουργία. Επομένως, με κριτήριο το περιεχόμενο και τη λειτουργία τους μπορεί να θεωρηθούν ως η επική εκδοχή μιας ελληνικής λογοτεχνίας της σοφίας. Ο Ercolani⁴⁵ υποθέτει ότι τα Έργα προοριζόταν για αγροτικές κοινότητες μικρών διαστάσεων και εκτελούνταν σε περιστάσεις διαφορετικές από αυτές που λάμβαναν χώρα στην πόλη, πιθανώς στο πλαίσιο αγροτικών εορτών με τη συμμετοχή ενός ή και περισσότερων χωριών.

Μια διαφορετική προσέγγιση υιοθετεί ο Aloni⁴⁶. Θεωρεί ότι τα δομικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά των Έργων τα προορίζουν για ένα κοινό πιο ομοιογενές και ξεχωριστό από αυτό της μεγάλης λαϊκής γιορτής και για μία επιτελεστική περίσταση συμποσιακού τύπου. Στα Έργα η υπέρθεση του ποιητικού «εγώ» ως αυθεντίας έναντι του ενδοκειμενικού αποδέκτη είναι δομικό χαρακτηριστικό δύο κατεξοχήν συμποσιακών ποιητικών ειδών, της ελεγείας και του Ιάμβου⁴⁷. Από αφηγηματολογική άποψη, ο Πέρσης και οι βασιλείς βρίσκουν στη θεογνίδεια Συλλογή το ανάλογο τους στον Κύρνο και στους «κακούς ή «πονηρούς». Ένα άλλο σημείο παραλληλισμού του Πέρση με τον Κύρνο αφορά στα μεταβαλλόμενα χαρακτηριστικά τους σε διαφορετικά νοηματικά συμφραζόμενα στο πλαίσιο της ίδιας επιτέλεσης, κάτι που τους καθιστά πλασματικά πρόσωπα, τυπικούς χαρακτήρες ενός ιδιαίτερου λογοτεχνικού είδους. Επιπλέον, η χρήση του «αίνου»⁴⁸, του μύθου με ζώα με αινιγματική μορφή τόσο στον Ησίοδο όσο και στην ιαμβική ποίηση φανερώνει την ιδιαίτερη σχέση του ποιητή με έναν περιορισμένο κύκλο μορφωμένων αριστοκρατών ικανών να αποκωδικοποιήσουν το κρυμμένο του νόημα. Όπως

⁴⁴ Ercolani (2012: 238)

⁴⁵ Ercolani (2012: 247)

⁴⁶ Aloni (2010: 133)

⁴⁷ Aloni (2010: 130)

⁴⁸ Aloni (2010: 132)

τεκμηριώνεται και από τους «αίνους» του Αρχιλόχου, το κατάλληλο περιβάλλον για παρόμοιες αφηγήσεις ήταν το συμπόσιο.

Εκτός από τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του, από κοινωνική και πολιτική άποψη το ποίημα λειτουργεί ως διαμαρτυρία για τις πολιτικές μεταβολές που συντελούσαν στην υποχώρηση της πολιτικής επιρροής μιας τάξης αριστοκρατών γαιοκτημόνων, οι οποίοι αντιστέκονταν στην επιβαλλόμενη από την πόλη νέα πολιτική κατάσταση⁴⁹. Η τάξη αυτή είναι ο αποδέκτης του ποιήματος, και το πρόσφορο περιβάλλον για την ανακοίνωση του μηνύματός του είναι το συμπόσιο. Ο Aloni⁵⁰ συμπεραίνει ότι τα Έργα ειδολογικά τοποθετούνται ανάμεσα στην ελεγεία και τον ίαμβο λόγω των κοινών χαρακτηριστικών που μοιράζονται με αυτά τα ποιητικά είδη.

Από την προηγηθείσα έρευνα, αν και δεν είναι δυνατόν να οριστεί μονοσήμαντα το ποιητικό είδος των Έργων ούτε να καθοριστεί οριστικά το πλαίσιο επιτέλεσής τους, ωστόσο διαγράφεται μια ποιητική περιοχή δυνητικής ερμηνείας και λειτουργίας τους και επισημαίνεται παράλληλα η μοναδικότητα και ιδιοτυπία τους σε σχέση με άλλα ποιητικά είδη της αρχαϊκής περιόδου.

Το ασφαλέστερο και ουσιωδέστερο δεδομένο είναι ότι με τα Έργα οι όποιες προθέσεις του ποιητή πραγματώνονται ποιητικά. Η δύναμη του ποιητικού του λόγου είναι ικανή να αισθητοποιήσει το περιεχόμενο του ποιήματος και να το ανακοινώσει με τον πιο πειστικό και υποβλητικό τρόπο στο κοινό του. Τα κύρια μέσα που μορφοποιούν και εκπληρώνουν ποιητικά τους στόχους του είναι η ποιητική λέξη με όλα στοιχεία ύφους που τη συγκροτούν και ο κώδικας επικοινωνίας του ποιητή με τον αποδέκτη του μέσω του ποιήματος, η αφηγηματική φωνή. Το τελευταίο στοιχείο θα αποτελέσει το αντικείμενο της εξέτασης που ακολουθεί.

⁴⁹ Aloni (2010: 145)

⁵⁰ Aloni (2010: 145)

Κεφάλαιο 4

Η Βιογραφική και η Λογοτεχνική Προσέγγιση των Έργων και Ημερών

Η εμφατική προβολή του ποιητικού «εγώ» και τα αυτοβιογραφικά στοιχεία στα Έργα θέτουν ένα σοβαρό πρόβλημα ερμηνείας του ποιήματος, δεδομένου ότι απαντώνται για πρώτη φορά στο αρχαϊκό έπος. Πέρα από το ζήτημα της ειδολογικής κατάταξης των Έργων, για το οποίο έγινε ήδη λόγος, οι διάφορες ερμηνευτικές προσεγγίσεις του ποιήματος μοιάζει να αγκιστρώνονται στην παρουσία του ποιητικού «εγώ», ο τρόπος αποκρυπτογράφησης του οποίου φανερώνει τη μέθοδο της εκάστοτε ερμηνείας και καθορίζει την αξιολόγηση του ποιήματος. Επομένως, ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που ανακύπτουν από την ανάγνωση των Έργων είναι η ταυτοποίηση της ποιητικής φωνής. Πρόκειται για τον ίδιο τον ποιητή ή για ένα πλασματικό ενδοκειμενικό πρόσωπο που υιοθετεί την πρωτοπρόσωπη αφήγηση; Θα μπορούσε επίσης να γίνει λόγος για ποιητική αυτοαναφορικότητα στην αρχαϊκή ποίηση με τους όρους του ελληνιστικού έπους ή αυτό θα αποτελούσε αναχρονισμό; Θα μπορούσε, δηλαδή, ο ποιητής των Έργων να προσωπογραφηθεί ως *poeta doctus*, που θέτει ζητήματα ποιητολογικού χαρακτήρα για τη δική του ποίηση και γι' αυτή της εποχής του εν επιγνώσει των καινοτομιών που εισάγει; Η απάντηση στα ερωτήματα αυτά καθορίζεται από την ιδιαίτερη μεθοδολογική προσέγγιση που υιοθετείται για την ερμηνεία των βιογραφικών δηλώσεων του ποιήματος. Από τη μέχρι στιγμής κριτική ενασχόληση της φιλολογικής έρευνας με τα Έργα μπορούν σχηματικά να καταγραφούν δύο κύριες μεθοδολογικές κατευθύνσεις ερμηνείας: η μία εκλαμβάνει τις βιογραφικές δηλώσεις του ποιητικού «εγώ» ως γνήσιες, ταυτίζοντας την ποιητική φωνή με τον ίδιο τον ποιητή, τον Ησίοδο- όπως το θέλει η γραμματειακή παράδοση και όπως ο ίδιος ο ποιητής ονομαστικά αυτοπροβάλλεται στη *Θεογονία*, ενώ για την άλλη το ποιητικό «εγώ» είναι λογοτεχνική σύμβαση, καθώς ο ποιητής πλάθει ένα ενδοκειμενικό πρόσωπο για να προβάλλει το διδακτικό του μήνυμα με έναν πιο δραματικό και πειστικό τρόπο.

Σύμφωνα με τη βιογραφική ανάγνωση των Έργων η διαμάχη του ποιητή με τον αδελφό του Πέρση εκλαμβάνεται ως πραγματικό γεγονός που αποτελεί την κύρια αιτία για τη

σύνθεση του ποιήματος, παρέχοντας παράλληλα το δραματικό πλαίσιο για την πλοκή του ποιήματος και το κριτήριο αξιολόγησης της δομής και της εσωτερικής σύνδεσης των μερών του.

Κατά την Stoddard,⁵¹ τέτοιου τύπου προσεγγίσεις καταλήγουν συνήθως στο συμπέρασμα ότι ο Ησίοδος ήταν ένας χωρικός αοιδός, όχι ιδιαίτερα εκπαιδευμένος.

Στους υποστηρικτές της βιογραφικής προσέγγισης των *Έργων* συγκαταλέγεται ο West⁵², που θεωρεί, ακολουθώντας τον Walcot⁵³, ότι η διαμάχη του ποιητή με τον Πέρση δε μπορεί να αποτελεί απλώς λογοτεχνική σύμβαση, καθώς αποκλίνει από το σύνηθες δραματικό σκηνικό της ποίησης της σοφίας, που θέλει έναν πατέρα να συμβουλεύει τον γιο ή έναν σοφό τον βασιλιά του. Θεωρεί επίσης ότι «μια πλασματική προσωπική σκηνογραφία συνήθως περιλαμβάνει τόσο τον ομιλητή όσο και τον αποδέκτη. Θα ήταν αφύσικο για ένα πλαστό πρόσωπο να είναι ο αποδέκτης των λόγων εκείνου ο οποίος είναι ακριβώς αυτός που φαίνεται να είναι, δηλαδή ο Ησίοδος- και κανείς δεν υποθέτει ότι ο ίδιος ο Ησίοδος είναι πλασματικός χαρακτήρας.»⁵⁴

Ένα άλλο ζήτημα ερμηνείας αφορά στον τρόπο απεικόνισης του Πέρση, ο οποίος αναπαρίσταται πότε ως δόλιος άρπαγας και πότε ως οκνηρός και επαίτης. Η ασυνέπεια απεικόνισής του στα διαφορετικά συμφραζόμενα του ποιήματος και οι αντιφατικοί χαρακτηρισμοί που του αποδίδονται, πότε ως «νήπιος» και πότε ως «δῖον γένος», έδωσε λαβή για διαφορετικές ερμηνείες.

Ο Kirchhoff θεώρησε ότι η διαφορετική απεικόνιση του Πέρση στα διάφορα μέρη του ποιήματος αποκλείει την σύλληψη των *Έργων* ως οργανικού ποιητικά συνόλου, προτείνοντας τη θεωρία ότι τα *Έργα και οι Ημέρες* είναι η συσσώρευση οκτώ διακριτών «συμβουλευτικών ποιημάτων» (Mahnlieder) με χρονολογική σειρά και με αποδέκτη τον Πέρση⁵⁵.

⁵¹ Stoddard (2004: 1)

⁵² West (1978: 34)

⁵³ Walcot (1966: 105)

⁵⁴ West (1978: 34)

⁵⁵ Kirchhoff (1889. 34-35): “wir haben es hier nicht mit einer Dichtung grösseren Umfanges, sondern mit einer Sammlung kleinerer Einzeldichtungen zu thun, welche, ohne dass der Versuch gemacht wäre, zwischen den einzelnen eine wenn auch nur rein äusserliche Verbindung herzustellen, oder ihre Abgrenzung zu kennzeichnen, aneinander gereiht sind, und zwar, soweit

Λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι η δικαστική διένεξη των δύο αδελφών είναι πραγματικό γεγονός, ο Wilamowitz εξηγεί την ανακόλουθη παρουσίαση του Πέρση στο ποίημα ως αποτέλεσμα της σύνθεσής του σε δύο μέρη και σε δύο διαφορετικές περιόδους, πριν τη δίκη το πρώτο, όπου ο ποιητής απευθύνεται με επικριτικό τόνο στον Πέρση για τη συμπεριφορά του, και μετά τη δικαστική νίκη του Ησίοδου το δεύτερο, όπου εμφανίζεται ο Πέρσης πιο συγκαταβατικός και δεκτικός συμβουλών⁵⁶.

Ο West φέρνοντας ως παράδειγμα τον στίχο 396 «ὡς καὶ νῦν ἐπ' ἔμ' ἤλθες· ἐγὼ δέ τοι οὐκ ἐπιδώσω», όπου διακόπτεται η νοηματική συνέχεια των προηγούμενων στίχων, για να εισαχθεί η έκκληση του Πέρση στον αδελφό του για βοήθεια, χωρίς να έχει προηγηθεί άλλη ένδειξη στο ποίημα για την πτώχευση του Πέρση, αποδίδει την ασυνεπή απεικόνιση του Πέρση στην ανεπάρκεια του Ησίοδου να διατυπώσει ένα λογικό ή συνεκτικό επιχείρημα και να το σχεδιάσει εκ των προτέρων⁵⁷.

Η αντίθετη, η μη «βιογραφική» προσέγγιση θεωρεί τις προσωπικές αναφορές του ποιητή και το δραματικό πλαίσιο του ποιήματος προϊόντα λογοτεχνικής σύμβασης που επιτρέπουν στον ποιητή να προβάλλει εμφατικότερα το παραινετικό-διδασκτικό περιεχόμενο του ποιήματός του.

Από τους πρώιμους εκφραστές της θεωρίας της λογοτεχνικής σύμβασης τον εικοστό αιώνα υπήρξε ο Dornseiff, ο οποίος θεωρούσε τη δίκη Ησίοδου-Πέρση και το ποιητικό χρίσμα της *Θεογονίας* ως καθαρά λογοτεχνικές επινοήσεις⁵⁸.

Μία πιο ριζοσπαστική θέση υιοθετεί ο Nagy, καθώς απορρίπτει τη βιογραφική εγκυρότητα των αυτοαναφορικών δηλώσεων των *Έργων*, υποστηρίζοντας ότι ο ποιητής επινοεί όχι μόνο την ταυτότητά του αλλά και το όνομά του, Ήσιόδος από το ἦμι+ αὐδή, αυτός που εκπέμπει τη φωνή, προκειμένου να προσωποποιήσει στον εαυτό του την έννοια του πανελλήνιου ραψωδού, ο οποίος δε συνδέεται με καμία τοπική κοινότητα⁵⁹.

sich dies beurteilen lässt, in der chronologischen Reihenfolge, in der sie neben oder nach einander entstanden sind.”

⁵⁶ Wilamowitz-Moellendorff (1928: 132–34)

⁵⁷ West (1978: 39–40).

⁵⁸ Dornseiff 1934: 144.

⁵⁹ Stoddard (2004: 4)

Κατά τον Griffith, η στροφή του ενδιαφέροντος της φιλολογικής έρευνας σε ζητήματα λογοτεχνικού είδους, σύμβασης, ακροατηρίου και ρητορικής στάσης υπήρξε ιδιαίτερος γόνιμη για τη μελέτη της αρχαϊκής λυρικής ποίησης, όπως αυτής του Πινδάρου και του Αρχιλόχου⁶⁰. Ο Griffith θεωρεί πιθανό κάποια είδη λυρικής ποίησης να είναι εξίσου παλαιά με την αφηγηματική επική ποίηση ή και ακόμη παλαιότερα και ότι ανάλογα με το ποιητικό είδος και την περίσταση επιτέλεσης του ποιήματος ο ποιητής μπορεί να υιοθετεί διαφορετικά πρόσωπα και στάσεις. Στην επινίκια εγκωμιαστική ποίηση η αυτοπροβολή του ποιητή και του ήθους του λειτουργούν ως μέσο πειθούς για την αλήθεια των υμνητικών του λόγων προς τιμήν του νικητή και της οικογένειάς του⁶¹. Αντίστοιχα, στην ποίηση της σοφίας η προβολή του ποιητικού εγώ στο δραματικό πλαίσιο του ποιήματος αποβλέπει στην εδραίωση της ορθής σχέσης του ποιητή με τους αποδέκτες του ανάλογα με τη σκοποθεσία του ποιήματος, όπως συμβαίνει με τις ποιητικές παραινέσεις του Θέογνη προς τον Κύρνο⁶². Επομένως, τα αυτοβιογραφικά στοιχεία των *Έργων* πρέπει να αξιολογηθούν με κριτήριο τη λογοτεχνική τους λειτουργία και μόνον.

Η ερμηνεία των *Έργων*, κατά τον Rousseau, είτε αφορμάται από τα βιογραφικά δεδομένα του ποιήματος είτε όχι θα προσκρούει σε ασυνέχειες ως προς τη σύνδεση των ιδεών και των θεμάτων του, όσο δε λαμβάνεται υπόψη ο ποιητολογικός στοχασμός που ενυπάρχει στο προοίμιο του ποιήματος και στην αναφορά στις δύο Έριδες και εκφράζεται συμβολικά με τη μορφή του Πέρση ως σημαίνον, ο καταστροφέας πόλεων, με σημαινόμενο την επική ποίηση,⁶³ με σκοπό την αναθεώρηση του ποιητικού παραδείγματος του ηρωικού έπους και τη νομιμοποίηση μιας νέας πρότασης επικής ποίησης. Η «κακόχαρτος Έρις» (28) διαπνέει το ηρωικό έπος, στην ακρόαση του οποίου αρέσκεται ο Πέρσης και ρυθμίζει τη συμπεριφορά του σύμφωνα με τα άκαιρα πρότυπά της, επισύροντας τις επιπλήξεις και νουθεσίες του ποιητή, ο οποίος θα τον μύσει στις παραγωγικές αξίες της αγαθής Έριδας⁶⁴.

Κατά συνέπεια, η δικαστική διαμάχη των δύο αδελφών, κατά την ερμηνεία του Rousseau, δεν αποτελεί βιογραφική αναφορά αλλά αλληγορία αναφορικά με ζητήματα ποιητικής,

⁶⁰ Griffith (1983: 39)

⁶¹ Griffith (1983: 40)

⁶² Griffith (1983: 44)

⁶³ Rousseau (1996: 112)

⁶⁴ Rousseau (1996: 118)

εισάγοντας με τη μορφή της αγαθής Έριδας την αλλαγή του ποιητικού παραδείγματος που διέπει την παραγωγή και την πρόσληψη της ποίησης σε αντίθεση με το παραδοσιακό του ηρωικού έπους⁶⁵. Η συμβολική αποτύπωση της έριδας στο επίπεδο της ποιητικής παρουσιάζεται με την έριδα αιιδού προς αιιδό στους στίχους 24-26 «άγαθή δ' Έρις ήδε βροτοΐσιν. καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ κοτέει καὶ τέκτονι τέκτων, καὶ πτωχὸς πτωχῷ φθονέει καὶ ἀοιδὸς ἀοιδῷ.»

Αντίθετα με τη βιογραφική προσέγγιση που αποδίδει τη μεταβαλλόμενη απεικόνιση του Πέρση σε αδεξιότητα του ποιητή, κάποιες ερμηνευτικές προσεγγίσεις που στηρίζονται στην αρχή της λογοτεχνικής σύμβασης τη θεωρούν οργανικό στοιχείο που εντάσσεται σε έναν ενιαίο λογοτεχνικό σχεδιασμό. Η συμπεριφορά του Πέρση αλλάζει στην πορεία του ποιήματος σε αντιστοίχιση με τη διδασκαλία που σταδιακά ο Πέρσης αποδέχεται και αφομοιώνει. Κατ' αυτόν τον τρόπο επισημαίνεται η δραστική επενέργεια του διδακτικού μηνύματος του ποιητή στον ενδοκειμενικό του αποδέκτη και η εγκυρότητα του ησιόδειου λόγου.

Ο Nagy εκφράζει μια παρόμοια άποψη σημειώνοντας ότι ο Πέρσης στην πορεία του ποιήματος αφομοιώνεται με ένα γενικό «δεύτερο πρόσωπο», στο οποίο απευθύνεται ο ποιητής χωρίς τον επικριτικό τόνο που είχε υιοθετήσει στην αρχή, γεγονός που φανερώνει τη σταδιακή μεταστροφή του Πέρση ως συνέπεια αποδοχής των διδαχών του ποιητή⁶⁶.

Μία καίρια παρατήρηση που συνοψίζει την όλη προβληματική που προηγήθηκε διατυπώνεται από τη Nelson, η οποία θεωρεί ότι η επαναξιολόγηση των βιογραφικών δηλώσεων των Έργων με καθαρά λογοτεχνικούς όρους αποτελεί την ορθή ερμηνευτική βάση για την κατανόηση της ποιητικής λειτουργίας τους. Κατά την Nelson: «Αντίθετα με οποιαδήποτε ποιητική δημιουργία που επιβίωσε από αυτή την περίοδο, και ειδικά αντίθετα με την ομηρική εποποιία, η *Θεογονία* και τα *Έργα και Ημέρες* μιλάνε για τον δημιουργό τους. Η πληροφορία αυτή καθιστά το ποιος πράγματι ήταν ο Ησιόδος είτε πιο εύκολο είτε πιο δύσκολο ζήτημα. Είναι πιο εύκολο, γιατί μπορούμε να σχεδιάσουμε μια αδρή κατά προσέγγιση βιογραφία του. Πιο περίπλοκο, διότι είναι αδύνατον να γνωρίζουμε, αν ό,τι λέγεται είναι και αληθινό. Ούτε είναι σαφές το ότι ο συγγραφέας ή οι συγγραφείς των ποιημάτων σκόπευαν να μας αφήσουν με την εντύπωση ότι κάποιος

⁶⁵ Rousseau (1996: 118)

⁶⁶ Nagy (1982: 59).

ονόματι Ησίοδος συνέθεσε και τα δύο ποιήματα. Και αν εκείνος ή εκείνοι είχαν τέτοια πρόθεση, δε μπορούμε να λησμονήσουμε ότι οι πληροφορίες αυτές δε μας παρέχονται ως ιστορία ή βιογραφία, αλλά ως μέρος του ποιήματος. Το πρόσωπο του συγγραφέα είναι στοιχείο του ποιήματος όσο και το θέμα του. Και όπως το θέμα του μπορεί να είναι αληθινό ή πλαστό⁶⁷.»

Η Nelson αν και θεωρεί ότι τα βιογραφικά στοιχεία των *Έργων* απηχούν πραγματικές περιστάσεις, δεδομένου ότι το ασαφές καθεστώς της δίκης και η ασταθής εικόνα του Πέρση είναι στοιχεία απρόσφορα για τη μυθοπλασία⁶⁸, εντούτοις υποστηρίζοντας μια καθαρά λογοτεχνική ενδοκειμενική θεώρηση των προσωπικών αναφορών του ποιητή συνευθειάζεται με τη βασική αρχή της αφηγηματολογίας σχετικά με τη διάκριση του πραγματικού συγγραφέα και του αφηγητή. Ο αφηγητής είναι απαραίτητο συστατικό κάθε αφηγηματικού κειμένου, δημιούργημα του συγγραφέα, ακόμη και αν ο αφηγητής αυτοπροβάλλεται ονομαστικά, όπως ο Ησίοδος, ως ο συγγραφέας. Κατά συνέπεια, το ζητούμενο δεν είναι η προσωπογραφία του συγγραφέα και η αποκάλυψη των προθέσεων του μέσω του ποιήματος, αλλά η λογοτεχνική λειτουργία του κειμένου με βάση τα δομικά και υφολογικά του χαρακτηριστικά σε σχέση με τον αποδέκτη του.

«Η αφηγηματολογία», κατά την Stoddard , «είναι ένας τρόπος ανάλυσης του κειμένου. Η κύρια αρετή της είναι ότι είναι λειτουργική, δηλαδή επικεντρώνεται στο πώς λειτουργεί ένα κείμενο χωρίς να βασίζεται σε μια αξιολόγηση της προσωπικότητας του δημιουργού του⁶⁹.»

Αν και τα *Έργα* δεν αποτελούν τυπικό αφηγηματικό κείμενο, η θεώρησή τους υπό το πρίσμα των κατηγοριών της αφηγηματολογίας μπορεί να συνεισφέρει στην κατανόηση της δομής, της λογοτεχνικής λειτουργίας και της αυτοτέλειας του κειμένου με κεντρικό άξονα την ποιητική φωνή που συνιστά τον φορέα των αφηγήσεων και διδαχών που απαρτίζουν τον θεματικό ιστό του έργου. Μία αφηγηματολογική προσέγγιση των *Έργων* είναι το αντικείμενο της πραγμάτευσης που ακολουθεί.

⁶⁷ Nelson (1998: 32)

⁶⁸ Nelson (1998: 38)

⁶⁹ Stoddard (2004: 36)

Κεφάλαιο 5

Η Αφηγηματολογική Προσέγγιση των Έργων και Ημερών

Το ποικίλο περιεχόμενο των Έργων, αν και μπορεί εύκολα να αναχθεί στα κεντρικά θεματικά του κέντρα, που επισημαίνονται άλλωστε από την εμφατικά επαναληπτική αναφορά τους, όπως η δικαιοσύνη, η εργασία, ο «βίος» και η «ᾠρα», όμως στη συνολική του εκφορά μοιάζει να μη συνέχεται από ένα συνδεδετικό νήμα αφήγησης, με επακόλουθο την αποσπασματικότητα στην επεξεργασία του θεματικού υλικού είτε με φαινομενικά άσκοπες επαναλήψεις είτε με τη μετάβαση από το ένα θέμα στο άλλο δίχως την αναγκαία αιτιακή σύνδεση.

Ωστόσο, η επισήμανση δομικής ασυνταξίας και αποσπασματικότητας στα Έργα απηχεί μία ερμηνευτική στάση με βάση τα καθιερωμένα κλασικά ή κλασικιστικά αισθητικά κριτήρια της εγγραμματοσύνης (literacy), που ορίζει ως βασικές αρετές του λογοτεχνικού έργου την αυστηρή ιεράρχηση των νοημάτων του και την οργανική ενότητα των μερών του, παραγνωρίζοντας τις ιδιαιτερότητες της αρχαϊκής ποιητικής και των ποιητικών ειδών της.

Στο ηρωικό έπος τόσο η θεματική του όσο και η λειτουργία του σε σχέση με το ακροατήριό του επιβάλλουν την αφηγηματική συνέχεια χάρις σ' ένα πυκνό δίκτυο αναφορών, που συνδέουν τα διαφορετικά επεισόδια της κεντρικής ιστορίας, εξασφαλίζοντας τη δομική του συνοχή. Αντίθετα, στα Έργα και στην αρχαϊκή λυρική ποίηση οι συχνές παρεκβάσεις από το κεντρικό θέμα και η αποσπασματική πραγμάτευση των θεμάτων τους δημιουργούν την εντύπωση μιας χαλαρής, μη συνεκτικής δομής. Κατά συνέπεια, το ζήτημα αυτό συνδέεται κατ' αρχήν με τις ειδολογικές συμβάσεις της αρχαϊκής ποίησης και όχι απαραίτητα με την ποιητική επάρκεια ή μη των εκπροσώπων της.

Όσον αφορά στα Έργα, η θεωρητική εργαλειοθήκη της αφηγηματολογίας μπορεί να αποδειχθεί πρόσφορο μέσο για τον εντοπισμό των δομικών τους χαρακτηριστικών που προσιδιάζουν στον τρόπο σύνθεσης και επιτέλεσης ενός ποιητικού είδους προφορικής

ποίησης και μαρτυρούν μια δόκιμη και επιμελημένη επεξεργασία του ποικίλου θεματικού υλικού.

Στην ακόλουθη αφηγηματολογική προσέγγιση που θα επιχειρηθεί θα αξιοποιηθούν οι κατηγορίες της αφηγηματολογικής θεωρίας του Genette και της De Jong, με προεξάρχουσα την κατηγορία της φωνής, καθώς επισημαίνει τον φορέα της αφήγησης, του οποίου η αδιάλειπτη και κυρίαρχη παρουσία στην όλη έκταση του ποιήματος εγκαινιάζει την πρωτόφαντη για την ιστορία της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας συνειδητή ποιητική αυτοαναφορικότητα.

Με δεδομένο ότι ο αφηγητής είναι και εστιαστής⁷⁰ και κατατάσσει το θεματικό του υλικό ιεραρχώντας το με τη χρονική σειρά που αυτός επιλέγει, η ανάλυση δεν είναι δυνατόν να περιοριστεί στη κατηγορία της φωνής αλλά θα συμπεριλάβει αναπόφευκτα και τις κατηγορίες του χρόνου και της έγκλισης⁷¹.

Η ανάλυση θα ακολουθήσει την αναγνωρίσιμη διάκριση των μερών του ποιήματος με βάση το περιεχόμενό τους. Η προτεινόμενη δομή του ποιήματος μπορεί να θεωρηθεί σχηματική και αδρομερής, καθώς θεματικοί αντικατοπτρισμοί και η επανεπεξεργασία κοινών θεμάτων στα διάφορα μέρη του επιβάλλουν συχνά κατά την ανάλυση την υπέρβαση των οριοθετημένων μερών του κειμένου.

Το γενικό διάγραμμα του κειμένου που προτείνεται είναι το εξής:

1. Προοίμιο (1-10)
2. Οι δύο Έριδες (11-41)
3. Ο μύθος της Πανδώρας (41-105)
4. Ο μύθος των πέντε γενών (106-201)
5. Ο Μύθος του Γερακιού και του αηδονιού (202-212)
6. Α' παραινετικός λόγος: η εργασία και κανόνες κοινωνικής ηθικής (213-380)
7. Το αγροτικό ημερολόγιο (381-617)

⁷⁰ De Jong (2011: XVII)

⁷¹ Genette (2007: 232)

8. Η ναυτιλία (618-694)

9. Β' παραινετικός λόγος: κανόνες κοινωνικής ηθικής και θρησκευτικά ταμπού (695-764)

10. Οι ευοίωνες και μη ημέρες (765-828)

5.1 Ο Αφηγητής και οι Αποδέκτες

Ο αφηγητής ως φορέας της αφηγηματικής πράξης είναι η κεντρική έννοια στην αφηγηματολογία. Κρίνεται επομένως αναγκαίο να καθοριστεί αρχικά η ταυτότητα του ησιόδειου αφηγητή στα *Έργα*, πριν την εξέταση του κειμένου, όπου θα εξεταστούν λεπτομερέστερα οι λοιπές πτυχές της φωνής του αφηγητή σε συνδυασμό με τις άλλες αφηγηματολογικές κατηγορίες.

Ο αφηγητής των *Έργων* είναι ομοδιηγητικός⁷², σύμφωνα με την ορολογία του Genette, ή εσωτερικός αφηγητής⁷³, κατά τον ορισμό της De Jong⁷⁴, καθώς δηλώνει την παρουσία του σε ό,τι αφηγείται και λειτουργεί ως χαρακτήρας της αφήγησής του. Η παρουσία του δηλώνεται γραμματικά 12 φορές με προσωπικές και κτητικές αντωνυμίες α' προσώπου και πολύ συχνά με πρωτοπρόσωπα ρήματα: «μυθησαίμην, έδασσάμεθ', έκκορυφώσω, μηκέτ' ώφελλον, έρέω,» κ.λπ. Η παρουσία του δηλώνεται επίσης με τις αποστροφές του στους αποδέκτες των λόγων του (11 φορές στον Πέρση και δύο στους βασιλείς) και με ρήματα β' προσώπου, καθώς απευθύνεται σε αυτούς: «ένικάτθεο, έφόρεις, βάλλεο, καταφράζεσθε και αύτοί» κ.λπ.

Στον ακριβέστερο καθορισμό του αφηγητή των *Έργων* και της σχέσης του με τους αποδέκτες των λόγων του, δηλαδή στο ερώτημα ποιος απευθύνεται σε ποιον, συμβάλλει η κατηγορία του αφηγηματικού επιπέδου⁷⁵ στο οποίο αμφοτέροι ανήκουν και επικοινωνούν.

Ο καθορισμός του αφηγητή των *Έργων* στο επίπεδο της συμμετοχής του στην αφήγηση εισάγει ένα παράδοξο. Ο αφηγητής των *Έργων* ως φορέας της αφήγησης, η φωνή του οποίου ακούγεται πρώτη, καθώς εισάγει στο προοίμιο το πλαίσιο της αφήγησης που

⁷² Genette (2007: 321)

⁷³ Nünlist (2004 : 31)

⁷⁴ De Jong (2004: 1)

⁷⁵ Τζούμα (1997: 150)

ακολουθεί, μπορεί να οριστεί ως εξωδιηγητικός⁷⁶ ή κύριος⁷⁷ αφηγητής. Ωστόσο, εμφανίζεται ταυτόχρονα και ως αφηγητής εντός της αφήγησής του, δηλαδή ως ενδοδιηγητικός⁷⁸ ή δευτερεύων⁷⁹. Κατ' αυτόν τον τρόπο η αφήγηση δευτέρου επιπέδου ανατίθεται στον αφηγητή πρώτου επιπέδου, καθιστώντας δυσδιάκριτα τα διαδοχικά αφηγηματικά επίπεδα. Όπως σημειώνει ο Nünlist⁸⁰, ένας τέτοιος τύπος αφήγησης μοιάζει με αυτόν που ο Genette, ορίζει ως «συρρικνωμένο μεταδιηγητικό ή ψευδοδιηγητικό»: «Αυτούς τους αφηγηματικούς τύπους όπου η μεταδιηγητική ακολουθία [...] βρίσκεται άμεσα παραγκωνισμένη προς όφελος του αφηγητή πρώτου επιπέδου, πράγμα που εξοικονομεί κατά κάποιο τρόπο ένα αφηγηματικό επίπεδο ή και περισσότερα, θα τους ονομάσουμε συρρικνωμένο μεταδιηγητικό (εννοείται: στο διηγητικό) ή ψευδοδιηγητικό.»⁸¹. Κατά συνέπεια, ο προσδιορισμός αφηγητή και αποδέκτη με βάση το αφηγηματικό τους επίπεδο στα Έργα είναι σχετικός και δισημάντος. Η διακύμανση του αφηγηματικού επιπέδου του αφηγητή διαφαίνεται από τον εναλλασσόμενη προβολή του πότε ως παντογνώστη αφηγητή και πότε ως χαρακτήρα, καθώς και από τους διαφορετικούς τύπους εστίασης που υιοθετεί.

Αρχικός αποδέκτης της αφήγησης, κατά τον παραδοσιακό επικό τύπο, είναι οι Μούσες στο προοίμιο του ποιήματος, που καλούνται όχι να αφηγηθούν τα «κλέα ανδρών» κατά το ομηρικό πρότυπο, αλλά να υμνήσουν τον πατέρα τους, τον Δία: Στίχοι 1-2: «Μοῦσαι Πιερίηθεν, ἀοιδῆσιν κλείουσαι, δεῦτε, Δί' ἐννέπετε σφέτερον πατέρ' ὑμνείουσαι.»

Σημαντικότερος αποδέκτης των λόγων του Ησιόδου στα Έργα είναι ο αδελφός του Πέρσης, η παρουσία του οποίου δηλώνεται 11 φορές με την αποστροφή σε αυτόν του ποιητή ονομαστικά, με τύπους της προσωπικής και κτητικής αντωνυμίας β' προσώπου 30 φορές και, κυρίως, με τις πολυάριθμες προστακτικές και προστακτικά απαρέμφατα που επισημαίνουν τον τόνο και το περιεχόμενο των νουθεσιών του ποιητή προς τον αδελφό του. Ως χαρακτήρας της αφήγησης ο Πέρσης επικοινωνεί με τον αφηγητή στο ίδιο αφηγηματικό επίπεδο ως ενδοδιηγητικός αποδέκτης.

⁷⁶ Genette (2007: 303)

⁷⁷ De Jong (2004 : 2)

⁷⁸ Genette (2007: 303)

⁷⁹ De Jong (2004 : 2)

⁸⁰ Nünlist (2004: 32)

⁸¹ Genette (2007: 312)

Αποδέκτες είναι και οι βασιλείς στους οποίους απευθύνεται ο ποιητής άμεσα στους στίχους 248 «Ἦ βασιλῆς, ὑμεῖς δὲ καταφράζεσθε καὶ αὐτοὶ» και 263 «βασιλῆς ἰθύνετε μύθους» και έμμεσα στον στίχο 202 «Νῦν δ' αἶνον βασιλεῦσ' έρέω φρονέουσι καὶ αὐτοῖς».

Σε πολλαπλά αφηγηματικά επίπεδα μπορεί να τοποθετηθεί και ο Δίας ως αποδέκτης. Αρχικά, στο προοίμιο ως κύριος αποδέκτης, καθώς ο ποιητής τον επικαλείται άμεσα στο β' πρόσωπο «κλυῖθι ἰδῶν αἰῶν τε, δίκη δ' ἴθυνε θέμιστας τύνη» (9-10), ως δευτερεύων με λανθάνοντα τρόπο, καθώς η παρουσία του είναι αισθητή σε όλη την έκταση των *Έργων* και υποδηλώνεται με στίχους όπως «οὔτως οὔ τί πη ἔστι Διὸς νόον έξαλέασθαι.» (105), «πάντα ἰδῶν Διὸς ὀφθαλμὸς καὶ πάντα νοήσας» (267), και «ἀλλὰ καὶ ὡς έρέω Ζηνὸς νόον αἰγιόχοιο» (661) και τέλος σε μεταδιηγητικό επίπεδο ως χαρακτήρας της αφήγησης στον μύθο της Πανδώρας με εγκιβωτισμένο τον λόγο που απευθύνει προς τον Προμηθέα και υπαινικτικά στον μύθο του γερακιού με το αηδόνι.

Η τοποθέτηση του αφηγητή και του Δία σε διάφορα αφηγηματικά επίπεδα φανερώνει τον ιδιαιτέρως σημαίνοντα ρόλο και τη βαρύτητα που αποκτούν σε σχέση με τη λειτουργία και το περιεχόμενο του ποιήματος. Ο αφηγητής εμφανίζεται ως παντογνώστης απέναντι στους δευτερεύοντες αποδέκτες του, υποστηρίζοντας τη διδακτική του αποστολή και το ηθικό του κήρυγμα, που έχει ως κεντρικές έννοιες τη δικαιοσύνη και την εργασία ως έκφραση της θέλησης του Δία, ενώ η κυρίαρχη παρουσία του θεού, καθώς διατρέχει τα διάφορα αφηγηματικά επίπεδα, εγγυάται την τήρηση της ηθικής διδασκαλίας του ποιητή, όπως δηλώνεται στους στίχους 267-269: «πάντα ἰδῶν Διὸς ὀφθαλμὸς καὶ πάντα νοήσας καὶ νυ τάδ', αἴ κ' έθέλησ', έπιδέρκεται, οὔδέ έ λήθει, οἴην δὴ καὶ τήνδε δίκην πόλις έντὸς έέργει.»

Τέλος, αποδέκτης της διδασκαλίας του ποιητή μπορεί να θεωρηθεί το ακροατήριό του κατά την επιτέλεση των *Έργων*. Το ακροατήριο του ποιήματος, εφόσον δεν αναφέρεται, τοποθετείται στο ίδιο με τον αρχικό εξωδιηγητικό αφηγητή-ποιητή αφηγηματικό επίπεδο.

Ο τύπος της σχέσης αφηγητή-αποδέκτη μπορεί να αποσαφηνιστεί περαιτέρω με κριτήριο την παρουσία τους ή μη στα υπό αφήγηση γεγονότα.

Οι σχέσεις αφηγητή-αποδεκτών κωδικοποιούνται ως εξής:

Ο Ησίοδος ως εσωτερικός αφηγητής απευθύνεται στον Πέρση ως εξωτερικό αποδέκτη, εφόσον ο τελευταίος είναι αμέτοχος και της ποιητικής μύησης και της σοφίας του αδελφού του. Έτσι δικαιολογούνται οι νουθεσίες και επιπλήξεις του ποιητή προς τον αστόχαστο και επιρρεπή στη φαυλότητα αδελφό του. Παράλληλα όμως, καθώς ο Ησίοδος και ο Πέρσης εμπλέκονται σε κοινά περιστατικά, όπως η διανομή της πατρικής περιουσίας και η δικαστική τους διαμάχη, λειτουργούν ως ομοδιηγητικός-εσωτερικός αφηγητής και αποδέκτης αντίστοιχα.

Την ίδια σχέση Ησιόδου-Πέρση έχουν και οι βασιλείς με τον Ησίοδο: εξωτερικοί δευτερεύοντες αποδέκτες ως προς τις διδαχές του και εσωτερικοί ως προς την εμπλοκή τους στη δικαστική διαμάχη των δύο αδελφών.

Τέλος, η σχέση αφηγητή και Δία δηλώνεται, όπως προαναφέρθηκε, με την υπέρβαση των αφηγηματικών επιπέδων τους και την προβολή του ποιητή ως παντογνώστη αφηγητή και απολογητή της βούλησης του Δία, και του Δία ως παντεπόπτη και πανταχού παρόντα αποδέκτη.

5.2 Η Αφηγηματολογική Προσέγγιση του Κειμένου

5.2.1 Το προοίμιο (Στίχοι 1-10)

Στους δύο πρώτους στίχους του προοιμίου των *Έργων* ο ποιητής καλεί τις Μούσες να δοξάσουν τον Δία: «Μοῦσαι Πιερίηθεν ἀοιδῆσιν κλείουσαι δεῦτε, Δί' ἐννέπετε σφέτερον πατέρ' ὑμνείουσαι» (1-2), στη συνέχεια με την υμνητική αναφορά περιγράφεται η νομοτελειακή δράση του θεού στο ανθρώπινο επίπεδο: «ὄν τε διὰ βροτοὶ ἄνδρες ὁμῶς ἄφατοί τε φατοί τε...ναίει» (1-8) και στην κατακλείδα του προοιμίου ο ποιητής επικαλείται τον θεό σε β' πρόσωπο να εποπτεύσει τον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης και να επανορθώσει τις άδικες δικαστικές αποφάσεις, ενώ ο ίδιος δεσμεύεται να αναγγείλει την αλήθεια του θεού στον αποδέκτη των λόγων του, τον αδελφό του Πέρση: «κλῦθι ἰδὼν αἰὼν τε, δίκη δ' ἴθυνε θέμιστας τύνη· ἐγὼ δέ κε, Πέρση ἐτήτυμα μυθησαίμην.» (9-10).

Το προοίμιο των *Έργων* διαθέτει τη συνήθη τυπική δομή πολλών *Ομηρικών Ύμνων*: 1. Επίκληση στον θεό, τον οποίο ο ποιητής προτίθεται να υμνήσει. 2. Περιγραφή της δράσης του θεού που εισάγεται με τον αναφορικό υμνητικό τύπο και 3. ευθεία αναφορά σε β'

πρόσωπο στον υμνούμενο θεό να παραχωρήσει στον ποιητή την ευεργεσία του ως αντάλλαγμα για την τέρψη του προσφερόμενου ύμνου⁸². Ενδεικτικά παρατίθεται απόσπασμα από το προοίμιο του ύμνου *Εἰς Ἑρμῆν*: «**Ἑρμῆν ὕμνει Μοῦσα** Διὸς καὶ Μαιάδος υἱόν, Κυλλήνης μεδέοντα καὶ Ἄρκαδῆς πολυμήλου, ἄγγελον ἀθανάτων ἐριούνιον, ὃν τέκε Μαῖα νύμφη ἑϋπλόκαμος Διὸς ἐν φιλότῃτι μιγεῖσα,..»⁸³ (1-4).

Ο Ησίοδος εντάσσει τον παραδοσιακό τύπο του ύμνου στο ποιητικό είδος που υπηρετεί εισάγοντας ήδη από το προοίμιο εκείνα τα στοιχεία που συνιστούν την πρωτοτυπία του έργου του και πραγματώνουν την ποιητική του στόχευση. Αξίζει να σημειωθούν τα εξής.

Κατά πρώτον, η έκκληση στις Μούσες να υμνήσουν τον πατέρα τους, τον Δία, ορίζεται χωροχρονικά, καθώς καλούνται να εγκαταλείψουν το σύνηθες ενδιαίτημά τους, την Πιερία, για να παραστούν στο παρόν της επιτέλεσης του ποιήματος ενώπιον του ποιητή, όπως επισημαίνεται από τον τοπικό προσδιορισμό «Περίηθεν» και τον προστακτικό τύπο «δεῦτε». Κατά δεύτερον, η ταυτόχρονη θαμιστική αφήγηση με ενεστωτικούς ρηματικούς τύπους βριάει, χαλέπτει, μινύθει, άέξει, ίθύνει, κάρφει, που περιγράφουν τη δράση του θεού, επισημαίνει τη αιώνια παρουσία και δράση του θεού στο ανθρώπινο επίπεδο ως συνέπεια της αθανασίας του αλλά και την παρουσία του κύριου αφηγητή, η οποία στη συνέχεια δηλώνεται με τη δευτεροπρόσωπη επίκλησή του στον θεό και εμφατικά με την αυτοπροβολή του: «κλῦθι ἰδὼν αἰῶν τε, δίκη δ' ἴθυνε θέμιστας τῦνη· ἐγὼ δέ κε, Πέρση, ἐτήτυμα μυθησαίμην.».

Το μικρό προοίμιο των *Ἔργων* συγκεντρώνει με τον πιο περιεκτικό τρόπο ουσιώδη χαρακτηριστικά του ποιήματος, τη φωνή αφηγητή, τους κύριους αποδέκτες του, τη διδακτική του στόχευση, ένα από τα κεντρικά θέματα του ποιήματος, τη δικαιοσύνη, προσημαίνει τη συγκεκριμένη δραματική αφορμή του, τη δικαστική διαμάχη των δύο αδελφών με την αναφορά στις «θέμιστες», τις δικαστικές αποφάσεις, και καθορίζει το ευρύτερο νοηματικό πλαίσιο του περιεχομένου του, που αφορά στην ανθρώπινη διάσταση και μοίρα, στους «βροτούς άνδρας» (3), σε αντίθεση με το εκτενέστατο προοίμιο της Θεογονίας με το κοσμογονικό, θεογονικό του περιεχόμενο.

⁸² Calame (2012 : 61)

⁸³ HUGH (1914 : 362)

5.2.2 Οι δύο Έριδες (Στίχοι 11-41)

Με την αναθεωρημένη εκδοχή της θεογονικής Έριδας ο ποιητής ξεκινά να αφηγείται τις αλήθειες που εξήγγειλε στο προοίμιο. Οι δύο Έριδες εισάγουν το θεματικό δίπολο του ποιήματος με την αντίθεση της δικαιοσύνης και της εργασίας έναντι της αδικίας και αεργίας, και στη συνέχεια συγκεκριμενοποιούνται σε ανθρώπινο επίπεδο από τους αντίστοιχους οπαδούς τους, τον Ησίοδο, τον Πέρση και τη δικαστική τους διένεξη.

Η νέα εκδοχή του μύθου επισημαίνεται γλωσσικά από το μόριο «ἄρα»,⁸⁴ το οποίο σε συνδυασμό με παρελθοντικό χρόνο του ρήματος εἰμί δηλώνει κάτι που ανέκαθεν υπήρχε, υπάρχει και έχει προ ολίγου συνειδητοποιηθεί. Κομίζει έτσι ο ποιητής μία πρώτη αλήθεια για την ανθρώπινη κατάσταση, που υποστασιώνεται στις μυθολογικές οντότητες της αγαθής και κακής Έριδας.

Η αναφορά στις Έριδες λειτουργεί διακειμενικά, προϋποθέτοντας όσα έχουν αναφερθεί στη *Θεογονία* και θεωρούνται ήδη γνωστά από το ακροατήριο του ποιητή. Κατ' αυτόν τον τρόπο η υστερόχρονη αφήγηση με παρελθοντικούς χρόνους «Οὐκ ἄρα μῶνον ἔην Ἐρίδων γένος» (11), «τὴν δ' ἑτέραν[...]ἐγένετο Νύξ ἑρεβεννή» (17) εισάγει μία ανάληψη η εμβέλεια της οποίας ανέρχεται στις κοσμογονική κατάσταση γένεσης των δύο Ερίδων, όμως στη συνέχεια με την ταυτόχρονη αφήγηση κατά την περιγραφή των εκδηλώσεών τους στο ανθρώπινο πεδίο με ενεστωτικούς τύπους, όπως «ὀφέλλει, φιλεῖ, τιμῶσι, χατίζει, σπεύδει» κλπ. και με τον γνωμικό αόριστο «ἔγειρεν», η ανάληψη αποκτά εύρος που υπερβαίνει το παρόν της αφήγησης, εφόσον οι Έριδες ως κοσμολογικές κατηγορίες έχουν διαχρονική ισχύ. Πρόκειται για τον τύπο της μεικτής ανάληψης⁸⁵.

Το ποιόν της αφηγηματικής πληροφορίας καθορίζεται από τη στάση του αφηγητή απέναντι στο αντικείμενο της αφήγησής του και αποσαφηνίζεται από τις δύο κατηγορίες της ἔγκλισης, την εστίαση και την απόσταση⁸⁶. Ο αφηγητής στο συγκεκριμένο τμήμα με την τριτοπρόσωπη αφήγηση και την περιγραφή της επενέργειας των δύο Ερίδων στο ανθρώπινο πεδίο δίνει την εντύπωση ότι στην αφήγησή του προβάλλεται η ίδια η πραγματικότητα ερήμην της αφηγηματικής φωνής, καθότι, σύμφωνα με τον ορισμό της απόστασης από τον Genette, η παρουσία του αφηγητή και η ποσότητα των παρεχομένων

⁸⁴ Denniston (1954: 36)

⁸⁵ Genette (2007: 111)

⁸⁶ Genette (2007: 232)

πληροφοριών στην αφήγηση είναι αντιστρόφως ανάλογα ⁸⁷. Όμως, από τη συγκριτική θεώρηση της περιγραφής των Ερίδων στα *Έργα* με το αντίστοιχο χωρίο της *Θεογονίας* θα μπορούσε να υποστηριχθεί μία απόκλιση στην εστίαση του αφηγητή των *Έργων* σε σχέση με το αφηγηματικό του επίπεδο ως οιονεί πρωτεύοντα αφηγητή. Η περιγραφή της Έριδας και των απογόνων της στη *Θεογονία* (στίχοι 225-232) μαρτυρεί την ουδέτερη οπτική του εξωδιηγητικού αφηγητή. Στα *Έργα* η αντίστοιχη περιγραφή υποδηλώνει την πρόκριση του αφηγητή για την αγαθή Έριδα, καθώς αυτό συνάδει με το επιχείρημα της διδασκαλίας του για την αναγκαιότητα της εργασίας. Η εστίαση του αφηγητή, εφόσον προσδιορίζεται από τη θέση που αυτός υποστηρίζει και από τον διδακτικό ρόλο που υιοθετεί, ως χαρακτήρας πλέον στο δραματικό πλαίσιο της αφήγησης, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί εσωτερική. Αυτό υποδηλώνεται στο κείμενο με τα αξιολογικά επίθετα «άμείνω» (19) και «άγαθή» (24) για την αγαθή Έριδα και αντίστοιχα για την κακή «έπιμωμητή» (13), «σχετλίη» (15) και ιδιαίτερα με τον νεολογισμό και «δὶς εἰρημένον» μόνο στα *Έργα* «κακόχαρτος» (28, 196), με την υποσημαινόμενη επιδοκιμασία της αγαθής Έριδας από τον αφηγητή στην αυτοαναφορική του μνεία της ποιητικής άμιλλας μεταξύ αοιδών «φθονέει καὶ ἀοιδὸς ἀοιδῶ» (26), με την επικριτική στάση του αφηγητή προς τον οπαδό της «κακόχαρτης» Έριδας, τον Πέρση, και με την έκταση της περιγραφής που αφιερώνεται για κάθε είδος Έριδας. Στην περιγραφή της αρνητικής Έριδας αφιερώνονται τρεις στίχοι, ενώ δέκα στίχοι περιγράφουν τον παραγωγικό ζήλο που εμπνέει η αγαθή Έρις στους ανθρώπους για εργασία και ευμάρεια.

Το μόριο *τε*,⁸⁸ με αναφορική αντωνυμία και γνωμικό αόριστο «ἢ τε καὶ ἀπάλαμόν περ ὁμῶς ἐπὶ ἔργον ἔγειρεν» (20) δηλώνει επαναληπτική δράση, επισημαίνοντας τη διαρκή κινητοποίηση του ανθρώπου για την εξασφάλιση του βιοπορισμού του κατά τον επαναληπτικό κύκλο των γεωργικών εργασιών «ἀρώμεναι ἠδὲ φυτεύειν» (22). Κατ' αυτόν τον τρόπο η αφήγηση της αγαθής Έριδας εστιάζεται στο θέμα της αγροτικής εργασίας που θα αναπτυχθεί εκτενώς στο κεντρικό τμήμα του ποιήματος, στο γεωργικό ημερολόγιο.

⁸⁷ Genette (2007: 237)

⁸⁸ Denniston (1954: 521)

Η κατανομή των θεμάτων της αφήγησης στο τμήμα αυτό αλλά και σε όλο το ποίημα ακολουθεί δομικά σχήματα που απαντώνται στην παράδοση της προφορικής ποίησης. Η κυκλική σύνθεση⁸⁹ και η επανάληψη είναι τα πιο συχνά.

Η αφήγηση των δύο Ερίδων στους στίχους 11-26 ακολουθεί την κυκλική δομή: A-B-B'-A'.

A. Αγαθή Έρις «τὴν μὲν κεν ἐπαινῆσαι νοήσας» (12)

B. Κακή Έρις «ἢ δ' ἐπιμωμητή» (13)

B'. Κακή Έρις «ἢ μὲν γὰρ πόλεμόν τε κακὸν [...] Ἔριν τιμῶσι βαρεῖαν» (14-16)

A'. Αγαθή Έρις «τὴν δ' ἐτέρην προτέρην [...] καὶ ἀοιδὸς ἀοιδῶ.» (17-26)

Στο τμήμα μεταξύ των στίχων 11-41 εισάγονται τρία από τα θεμελιώδη θέματα του έπους, το «νεῖκος», το «ἔργον» και ο «βίος». Η διαδοχική τους εμφάνιση ακολουθεί ένα μεταβατικό σχήμα του τύπου A-B-Γ-Γ', το λεγόμενο σχήμα ντόμινο⁹⁰, όπου το νέο θέμα Γ, ο βίος, συνεχίζεται στο επόμενο τμήμα του ποιήματος Γ' με την αφήγηση του μύθου της Πανδώρας. Τα διαδοχικά θέματα συνδέονται με όρους αντίθεσης ή συνάφειας. Αρχικά στους στίχους 13-16 εισάγεται το θέμα της κακής Έριδος με τις συναφείς έννοιες «πόλεμος» και «δῆρις» (14), σε αντίθεση με την περιγραφή της αγαθής Έριδας που ενθαρρύνει το «ἔργον» στους στίχους 17-26. Στη συνέχεια, με την έκκληση προς τον Πέρση (27-33) να απόσχει από τα έργα της κακής Έριδας, η αντίθεση του «νείκους» προς το «ἔργον» «Ἔρις κακόχαρτος ἀπ' ἔργου θυμὸν ἐρύκοι» (28) εισάγει το θέμα του βίου «ῶρη γάρ τ' ὀλίγη πέλεται νεικέων τ' ἀγορέων τε, ὧτινι μὴ βίος ἔνδον ἐπηετανὸς κατάκειται» (30-31), του οποίου η στενή συνάφεια με τον «ἔργον» υποδηλώνεται από την αιτιακή σύνδεση της γεωργικής εργασίας «ἀρώμεναι ἠδὲ φυτεύειν» (22) με τον καρπό της, την «Δημήτερος ἀκτὴν» (32), το κατεξοχὴν σύμβολο του βίου.

Τα παραπάνω θέματα εκτυλίσσονται σε δύο αντιθετικές σειρές με παραγωγική λογική πορεία από τις γενικές κοσμολογικές κατηγορίες των δύο Ερίδων στις συγκεκριμένες εκδηλώσεις τους στην κοινωνική πρακτική έως την ιδιωτική σφαίρα με τη δικαστική διένεξη των δύο αδελφών.

⁸⁹ De Jong (2011 :Οδύσσεια XVIII)

⁹⁰ De Jong (2011 :Οδύσσεια XXII)

Κακή Έρις ⇒ νείκεα άγορής ⇒ Πέρσης «άρπάζων έφόρεις μέγα κυδαίνων βασιλῆας δωροφάγους» (38)

Αγαθή Έρις ⇒ έργον ⇒ βίος ⇒ Ησίοδος «ίθειῆσι δίκης, αἱ τ' έκ Διός εἰσιν ἄρισταί» (36)

Η αλληλουχία των νοημάτων και θεμάτων ανά σειρά, καθώς οι δύο σειρές διαπλέκονται, εξασφαλίζεται με το σχήμα του προεξαγγελτικού αναδιπλασιασμού⁹¹, όπου τα επόμενα θέματα προσημαίνονται από τα προηγούμενα. Έτσι η κακή Έρις προσημαίνει τα «νείκεα άγορής» (29) που με τη σειρά τους προεξαγγέλλουν τη διένεξη των δύο αδελφών. Αντίστοιχα, ο «βίος» προσημαίνεται από τη γεωργική εργασία ως έκφραση της αγαθής Έριδας.

Ο συμβουλευτικός τόπος στην πρώτη αποστροφή προς τον Πέρση διακόπτεται απότομα στον στίχο 35 με την έκκληση του ποιητή προς αυτόν να λύσουν τη διαφορά τους. Με το «άλλ' αὔθι» και το ρήμα «διακρινώμεθα» (35) εισάγεται στο παρόν της επιτέλεσης του ποιήματος με δραματικό τρόπο η δικαστική διαμάχη του Ησίοδου με τον Πέρση σχετικά με τη διανομή του πατρικού κλήρου και αναφέρονται για πρώτη φορά τριτοπρόσωπα οι βασιλείς και η εμπλοκή τους στην υπόθεση της δίκης.

Το τμήμα μεταξύ των στίχων 35-40, αν και μοιάζει με παρέκβαση, εντάσσεται οργανικά στον πυρήνα του επιχειρήματος σχετικά με τη μη δίκαιη απόκτηση του «βίου», το οποίο ο αφηγητής αναπτύσσει με το ακόλουθο κυκλικό σχήμα: Α: βίος «Δημήτερος άκτη» (32). – Β: Διανομή κλήρου και δίκη- Α': βίος «μαλάχη και άσφοδέλος» (41). Άλλωστε και η διανομή του πατρικού κλήρου μεταξύ των δύο αδελφών αποτελεί στοιχείο του «βίου».

Το τμήμα αυτό πλαισιώνεται στους στίχους 31-32 και 40-41 από την παρουσίαση δύο αντίθετων όψεων του «βίου», αφενός, τον πλουσιοπάροχο καρπό της γεωργικής εργασίας, τον «έπηετανόν» (31), και αφετέρου τη σιτοδεία με την αναγκαστική προσφυγή σε αυτοφυείς μη καλλιεργήσιμους καρπούς της γης, όπως η μολόχα και το σπερδούκλι «ούδ' ὅσον έν μαλάχη τε και άσφοδέλω μέγ' ὄνειαρ» (41). Η πρώτη περίπτωση έχει αποδέκτη τον Πέρση, για τον οποίον, κατά τον αφηγητή, ακόμη και η υποθετική παραχώρηση να ασχολείται με τα έργα της έριδος, αφού θα έχει εξασφαλίσει τον βιοπορισμό του, αναιρείται, αφού μια τέτοια συμπεριφορά δε θα μπορούσε να επαναληφθεί μετά την εξάντληση των πόρων του: «σοῖ δ' ούκέτι δεύτερον ἔσται ὧδ' ἔρδειν» (34). Η δεύτερη έχει

⁹¹ De Jong (2011: XXI)

αποδέκτες τους αστόχαστους βασιλείς, με την ειρωνική αναφορά «νήπιοι, οὐδὲ ἴσασιν ὄσω πλέον ἤμισυ παντὸς» (40), καθώς οι στρεψόδικες αποφάσεις τους ενθαρρύνοντας την υφαρπαγή ή την άδικη κατανομή του πλούτου μιας κοινωνίας, κλονίζουν τα θεμέλια της οικονομίας της, τη δικαιοσύνη και την εργασία, με μοιραίο επακόλουθο τον λιμό που σαρκαστικά δηλώνεται από το «μέγ' ὄνειαρ»(41). Και στις δύο περιπτώσεις οι έννοιες του «βίου» και του «νείκου» είναι ασύμπτωτες, ενώ ο βίος είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την εργασία και τον μόχθο, ιδέα που θα αναπτυχθεί στον ακόλουθο αιτιολογικό μύθο της Πανδώρας.

Τέλος, ένα παράλληλο σχήμα,⁹² A-B-A'B', συνέχει την αφήγηση των δύο Ερίδων με το προοίμιο εστιάζοντας στην ιδέα της δικαιοσύνης ως έκφραση της δράσης και της θέλησης του ύψιστου θεού. Στο πρώτο ζεύγος με τις συνώνυμες εκφράσεις «**ίδὼν αἰῶν** τε, δίκη δ' ἴθυνε θέμιστας» (9) και «**νεΐκε' ὄπιπεύοντ' ἀγορῆς ἔπακουὸν ἔοντα**» (29) η ίδια πράξη εισάγεται σε αντιθετικά συμφραζόμενα, την πρώτη φορά της δίκης με τον εγγυητή θεό της και τη δεύτερη των «νεικέων ἀγορῆς» με τον Πέρση. Με ανάλογο τρόπο στο δεύτερο αντιθετικό ζεύγος ο ποιητής επικαλείται την «**ίθειά δίκη**» (9, 36) του θεού, καταδεικνύοντας την αδικία των βασιλέων, «οἷ τήνδε δίκην ἐθέλουσι δικάσσαι.» (39).

5.2.3 Ο μύθος της Πανδώρας (Στίχοι 42-105)

Ο μύθος της Πανδώρας αποτελεί μία από τις εκτενέστερες αφηγήσεις και στα δύο ησιόδεια έπη. Στη *Θεογονία* περιλαμβάνει 104 στίχους, ενώ στα *Έργα* 63. Ο Ησιόδος αξιοποίησε το ίδιο μυθολογικό υλικό στα δύο ποιήματα, αλλά με διαφορετικό τρόπο. Επομένως, η συγκριτική θεώρηση του μύθου στα δύο έργα είναι αναπόφευκτη, καθώς θα καταδείξει μια διαφορετική αφηγηματική προσέγγιση του μύθου ανάλογα με το θέμα του κάθε ποιήματος, τη στόχευσή του και την εστίαση του αφηγητή.

Η αφήγηση του μύθου στα *Έργα* είναι υστερόχρονη και εισάγεται με μία εξωτερική μερική ανάληψη⁹³ σε σχέση με το παρόν της αφήγησης. Η χρονική κατηγορία της διάρκειας μπορεί να φωτίσει κάποια ζητήματα ερμηνείας του μύθου και της αξιοποίησής του στα δύο έργα. Ως κριτήριο αναφοράς για τον καθορισμό της χρονικής διάρκειας της αφήγησης

⁹² De Jong (2011 : XIX)

⁹³ Τζούμα (1997: 48, 55)

θα εκληφθεί η συγκριτικά αναλυτικότερη έκθεση των κοινών περιστατικών του μύθου στο ένα από τα δύο ποιήματα.

Η αφήγηση στα *Έργα* ξεκινά με την απόκρυψη του βίου για τους ανθρώπους από τον Δία, ως αποτέλεσμα της οργής του για την εξαπάτησή του από τον Προμηθέα. Ο στίχος 48 «ὄττι μιν ἐξαπάτησε Προμηθεὺς ἀγκυλομήτης» αποτελεί υπαινιγμό στην εκτενή αφήγηση της σκηνης της θυσίας στη *Θεογονία* [(535-561), 26 στίχοι], η οποία παραλείπεται στα *Έργα*, γιατί, πιθανόν, προϋποθέτει τη γνώση των ακροατών. Η χρονική αυτή έλλειψη⁹⁴ ακολουθείται από την εξαιρετικά περιληπτική αφήγηση της κλοπής της φωτιάς από τον Προμηθέα σε μόλις δύο στίχους έναντι επτά στη *Θεογονία*. Οι χρονικές αποκλίσεις στη διάρκεια της αφήγησης φανερώνουν τη διαφορετική στόχευση των δύο ποιημάτων. Η γενεαλογική έκθεση της *Θεογονίας* κορυφώνεται με την εγκαθίδρυση του Δία ως ύψιστου θεού και της νέας τάξης του κόσμου που διαμορφώνεται σύμφωνα με τη θέλησή του. Επομένως, οι πράξεις του σφετεριστή Τιτάνα που υπονομεύουν την αυθεντία και κυριαρχία του Δία αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα και αξιώνουν τον αντίστοιχο αφηγηματικό χρόνο. Αντίθετα, τα *Έργα* εστιάζουν στις συνέπειες που θα έχουν οι πράξεις του Προμηθέα για την ανθρωπότητα. Για τον λόγο αυτό επιλέγεται η περιληπτική αφήγηση της δράσης του Προμηθέα, ενώ μάλιστα αποσιωπάται και η τιμωρία του.

Στο σημείο αυτό της αφήγησης η εμφάνιση του Δία στο μεταδιηγητικό επίπεδο με την εκτενή σε αναφερόμενο λόγο⁹⁵ έκφραση της οργής του και τη σαρκαστικά επαπειλούμενη τιμωρία του Προμηθέα και των ανθρώπων, φωτίζει μια σημαντική πτυχή της αφηγηματικής φωνής σε σχέση με το περιεχόμενο του ποιήματος. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Ησίοδος προβάλλοντας την αφηγηματική του αξιοπιστία επιλέγει εν γένει στην αφήγηση λόγων των χαρακτήρων του τον αφηγηματοποιημένο λόγο και σπάνια υιοθετεί τον ευθύ λόγο χαρακτήρων. Στη *Θεογονία* ο λόγος παραχωρείται στον Δία δύο φορές, στις σύντομες αποστροφές του προς τον Προμηθέα και μία αντίστοιχα στην απάντηση του Προμηθέα, ενώ η αντίδρασή του για την εξαπάτησή του από τον Προμηθέα αναφέρεται συνοπτικά με απλή αφήγηση, παραλείποντας τις εντολές του για τη δημιουργία της Πανδώρας: «Ζῆν' ὑψιβρεμέτην, ἐχόλωσε δέ μιν φίλον ἦτορ, ὡς ἴδ' ἐν ἀνθρώποισι πυρὸς τηλέσκοπον αὐγὴν. αὐτίκα δ' ἀντὶ πυρὸς τεῦξεν κακὸν ἀνθρώποισιν» (568-570). Αντίθετα, στην αφήγηση των

⁹⁴ Τζούμα (1997: 70-71)

⁹⁵ Τζούμα (1997: 125)

Έργων ο εγκιβωτισμένος λόγος του Δία, προαναγγέλλοντας εμφατικά το «μέγα πῆμα» (56) που θα ενσκήψει στην ανθρωπότητα με τη δημιουργία της Πανδώρας, επισημαίνει τον κεντρικό ρόλο του θεού σε σχέση με το περιεχόμενο συνολικά του ποιήματος και εστιάζει την αφήγηση στα αίτια των δεινών της ανθρωπότητας και στον αγώνα που πρέπει να διεξαγάγει ο άνθρωπος για να εξασφαλίσει τον βιοπορισμό του. Ένα δεύτερο παράδειγμα αναφερόμενου λόγου στα *Έργα* υπάρχει στον «αίνο» του γερακιού και του αηδονιού (202-212), όπου το γεράκι απευθύνεται σε ευθύ λόγο και με χλευαστικό τόνο στο ανήμπορο θήραμά του διατρανώνοντας την εξουσία του. Αν και ο αιγιματικός χαρακτήρας του αίνου εγείρει πολλές και αντικρουόμενες ερμηνείες σχετικά με την ταυτοποίηση των χαρακτήρων του ποιήματος είτε με το γεράκι είτε με το αηδόνη, η αφηγηματικά πολυεπίπεδη παρουσία του Δία στο ποίημα ως αποδέκτη και χαρακτήρα και το παραπλήσιο ύφος στον λόγο του Δία και του γερακιού θα μπορούσαν να υποστηρίξουν μια λανθάνουσα αλληγορική επανεμφάνιση του θεού στο σημείο αυτό.

Με τον λογότυπο «Ὡς ἔφατ'» (59) κλείνει το απόσπασμα ευθέος λόγου του Δία και ακολουθεί ο κατάλογος των εντολών του προς τους θεούς για τη δημιουργία της Πανδώρας. Όπως επισημαίνει ο Walcot, «Στις εντολές του Δία και κατά την εκπλήρωσή τους από διάφορους θεούς δεν έχουμε καμία επανάληψη που να βρίσκεται σε συγκρίσιμα χωρία από τα ομηρικά ποιήματα. Εκεί η μοναδική αλλαγή αφορά στην εναλλαγή έγκλισης από την προστακτική στην οριστική. Η γνώση μας για τον Όμηρο θα μας οδηγήσει επίσης να αναμένουμε ότι θα χρησιμοποιηθεί ένα απόσπασμα ευθέος λόγου, όταν ο Δίας δίνει τις εντολές του [...]. Αντίθετα, ο Ησίοδος ικανοποιείται με μια απλή αφήγηση γεγονότων και το αποτέλεσμα είναι να δημιουργηθεί μια πολύ πιο λιτή ιστορία.»⁹⁶ Ωστόσο, ο αφηγητής στο σημείο αυτό αντί να εκθέσει τις εντολές του Δία συνοπτικά σε αφηγηματοποιημένο λόγο, υιοθετεί μια πιο διακριτική στάση απέναντι στον θεό, επιλέγοντας έναν πιο μιμητικό τύπο απόδοσης των εντολών του, τον μετατιθέμενο λόγο⁹⁷. Η αναλυτική έκθεση των εντολών του θεού, και μάλιστα με περιγραφική ακρίβεια και ζωντάνια, με επιρρήματα «ὄττι τάχιστα» (60), επίθετα «καλὸν εἶδος ἐπήρατον» (63) και πολυσύνδετα καθιστά αισθητή τη φωνή του θεού, και μόνον τα ρήματα εξάρτησης «έκέλευσε» (60) και «ἦνωγε» (68) που πλαισιώνουν εξωτερικά στην αρχή και στο τέλος το απόσπασμα του προσδίδουν

⁹⁶ Walcot (1961: 17)

⁹⁷ Genette (2007: 241)

τον τόνο αφήγησης. Η εντύπωση που προκύπτει από τον συγκεκριμένο τύπο λόγου ενισχύεται και από τον ακόλουθο λογότυπο που συνήθως κλείνει ένα απόσπασμα ευθέος λόγου: «Ἦς ἔφαθ'· οἷ δ' ἐπίθοντο Διὶ Κρονίωνι ἄνακτι.» (69).

Στο ακόλουθο τμήμα σημειώνονται αποκλίσεις μεταξύ των διαταγών του Δία και της υλοποίησής τους από τους θεούς, καθώς και η εμπλοκή άλλων θεών στον στολισμό της Πανδώρας. Μόνον το έργο του Ηφαίστου και του Ερμή επαναλαμβάνεται εμφατικά, καθώς τα δώρα τους συνιστούν τη φυσική και ψυχική υπόσταση της Πανδώρας, με μόνη απόκλιση στο β' μέρος την προίκιση της Πανδώρας με φωνή από τον Ερμή. Η Αθηνά εμφανίζεται να κοσμεῖ την Πανδώρα παρά το έργο που της ανατέθηκε αρχικά από τον Δία να της διδάξει την υφαντική τέχνη και η ανάθεση της Αφροδίτης εκπληρώνεται όχι από την ίδια αλλά από τις Χάριτες, την Πειθώ και τις Ὠρες.

Κατά τον Verdenius⁹⁸, η έλλειψη ακριβούς αντιστοιχίας μεταξύ των εντολών του Δία και της εκτέλεσής τους από τους θεούς θα μπορούσε να αποδοθεί στην επίδραση της γραφής στην τεχνική σύνθεσης της προφορικής ποίησης, ενώ ο West⁹⁹ θεωρεί ότι ο στολισμός της Πανδώρας αποτελεί τυπική σκηνή του έπους, που παραπέμπει στον στολισμό της Αφροδίτης από τις βοηθούς της.

Επίσης, δεν είναι δυνατόν να αποδειχθεί αν η ασυμφωνία των εντολών και της εκτέλεσής τους οφείλεται στην παράλειψη κάποιων πτυχών του μύθου από τον ποιητή, ο οποίος θεωρεί ότι το ακροατήριό του ήδη τις γνωρίζει.

Η συμμετοχή της Αθηνάς στη διακόσμηση της Πανδώρας πιστοποιείται και από τη *Θεογονία*, όπου οι εμπλεκόμενοι θεοί στη δημιουργία της Πανδώρας είναι αποκλειστικά ο Ήφαιστος και η Αθηνά. Συν τοις άλλοις, η εκτέλεση των εντολών του Δία στα *Έργα* επαναλαμβάνει αυτούσιους δύο στίχους της *Θεογονίας*: «παρθένω αἰδοίη ἴκελον Κρονίδεω διὰ βουλᾶς» (Θε. 572, Έργα 71) . «ζῶσε δὲ καὶ κόσμησε θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη» (Θε. 573, Έργα 72). Ενώ όμως η περιγραφή της *Θεογονίας* περιορίζεται στον εξωτερικό στολισμό της Πανδώρας, στα *Έργα* δίνεται έμφαση στα ψυχικά χαρακτηριστικά της και στο ήθος της. Αν και στο ζήτημα της αναντιστοιχίας των εντολών με την εκτέλεσή τους δεν υπάρχει

⁹⁸ Verdenius (1985: 55)

⁹⁹ West (1978: 161)

ερμηνευτική ομοφωνία, δε θα ήταν άσκοπο να επιχειρηθεί η εξέτασή τους από αφηγηματολογική άποψη.

Η διαφορά ανάμεσα στο «έκέλευσε» και στο «έπίθοντο» φανερώνει τη διαφορετική εστίαση εντολέα και εντολοδόχου. Η εντολή του Δία αφορά στο περίγραμμα του έργου, ορίζοντας παράλληλα και τη στόχευσή του, ενώ οι εντολοδόχοι θεοί θα αναλάβουν τις λεπτομέρειες της εκτέλεσής του. Η εντολή στον Ήφαιστο να προικίσει την Πανδώρα με φωνή, «έν δ' ανθρώπου θέμεν αύδην καὶ σθένος» (61-62), και η εκτέλεσή της από τον Ερμή «έν δ' ἄρα φωνὴν θῆκε θεῶν κήρυξ» (79-80), επισημαίνουν με τη διαφορετική σημασιολογική απόχρωση των λέξεων «αύδη» και «φωνή» διαφορετικές ενέργειες από διαφορετικούς θεούς. Στον Ήφαιστο εμπίπτει το έργο να προικίσει την Πανδώρα με «αύδη», με τον έναρθρο λόγο, το αποκλειστικά ανθρώπινο χαρακτηριστικό, όπως δηλώνεται και με το επίθετο «αύδεις»¹⁰⁰, προκειμένου να αποδώσει τα βασικά γνωρίσματα του ανθρώπου σε ένα πιστό αντίγραφο του. Ενώ η φωνή με τη σημασία του παραγόμενου ήχου¹⁰¹, η ηχηρή φωνή, είναι εύλογα το δώρο του θεού κήρυκα¹⁰² ως το μέσο για να διακηρύσσει η Πανδώρα τους «αἰμυλίους λόγους» (78) που υποκρύπτουν το «έπίκλοπον ἦθος» της (67). Στην εντολή του Δία προς τον Ερμή αποτυπώνεται το τελικό αποτέλεσμα και ο σκοπός της πράξης, ο «κύνεος νοῦς» (67) και το «έπίκλοπον ἦθος», στις ενέργειες του Ερμή τα μέσα που τον πραγματώνουν και τον συγκαλύπτουν, οι «αἰμύλιοι λόγοι» της Πανδώρας αλλά και το απατηλό της όνομα που παραπέμπει στην «Πάνδωρον» γη¹⁰³.

Η εντολή του Δία προς την Αθηνά στοχεύει στο να προικιστεί η Πανδώρα με αρετές και δεξιότητες συνυφασμένες με τις τυπικές δραστηριότητες της παρθένας κόρης, όπως η γνώση του αργαλειού. Μια τέτοια δεξιότητα που αποβλέπει όχι στην παραγωγική εργασία αλλά στην απόκρυψη της πραγματικής φύσης της Πανδώρας εκλαμβάνεται από την εντολοδόχο θεά ως εξωτερικό απατηλό στολίδι, πέρα από το γεγονός ότι η επανάληψη του στίχου της *Θεογονίας* στο β' μέρος, «ζῶσε δὲ καὶ κόσμησε θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη» (573), μπορεί να έχει λογοτυπική χρήση κατά την προφορική επιτέλεση του ποιήματος.

¹⁰⁰ LIDDELL-SCOTT (2007: 435)

¹⁰¹ LIDDELL-SCOTT (2007: 595)

¹⁰² Verdenius (1985: 58)

¹⁰³ West (1978: 164)

Παρομοίως, η εντολή του θεού στην Αφροδίτη για στολισμό της Πανδώρας αποβλέπει στο προσδοκώμενο αποτέλεσμα, στον παραλυτικό για τους άνδρες πόθο, τον «άργαλέον» (66), και στις φροντίδες που κατατρώνε τα μέλη «γυιοβόρους μελεδώνας» (66). Η μέριμνα των εντολοδόχων θεών περιορίζεται στις λεπτομέρειες της διαδικασίας στολισμού και στην επιλογή των μέσων που θα τον πραγματώσουν. Η κατανομή του κειμένου το αποδεικνύει, καθώς η εντολή του στολισμού διατυπώνεται σε έναν στίχο (65), ενώ η εκτέλεσή του σε πέντε (72-76).

Οι εντολές του Δία εστιάζουν στην ουσία του τεχνητού αυτού όντος, στο τι κρύβει και για ποιο λόγο υπάρχει. Η εκτέλεσή τους από τους άλλους θεούς στο απατηλό φαίνεσθαι και στα μέσα που θα αξιοποιηθούν για να το πραγματώσουν.

Ο αφηγητής με τη διαφορετική παρουσίαση εντολών-εκτέλεσης περικλείει στην αφήγησή του τη διαφορετική εστίαση εντολέα-εντολοδόχων, την εγκιβωτίζει. Συνεπώς, η αφηγηματολογική κατηγορία της εγκιβωτισμένης εστίασης¹⁰⁴ συνεισφέρει στην ερμηνεία των φαινομενικά ανακόλουθων στοιχείων της αφήγησης και στην επαναξιολόγηση συνολικά του αποσπάσματος ως αφήγησης ιδιαιτέρως επεξεργασμένης και περίτεχνης.

Η συνολική δομή της αφήγησης του μύθου της Πανδώρας μπορεί να περιγραφεί με το ακόλουθο παράλληλο σχήμα:

A: Περιγραφή μιας υπαρκτής στο παρελθόν κατάστασης ευημερίας για την ανθρωπότητα, όμως μη πραγματοποιήσιμης στο παρόν. «ρηιδίως γάρ κεν καὶ ἐπ’ ἤματι ἐργάσσαιο, ὥστε σε κείς ἐνιαυτὸν ἔχειν καὶ ἀεργὸν ἔόντα» (43-44).

B: Εξύφανση από τον Δία των δεινών που ενσκήπτουν στην ανθρωπότητα, αρχικά με την απόκρυψη του βίου λόγω της εξαπάτησής του από τον Προμηθέα: «τῶνεκ’ ἄρ’ ἀνθρώποισιν ἐμήσατο κήδεα λυγρά.» (49).

Η δημιουργία της Πανδώρας ως αντίποινα για την επαναφορά του βίου από τον Προμηθέα στους ανθρώπους με την κλοπή της φωτιάς βρίσκεται στο επίκεντρο του σχήματος.

A’: Η αρχέγονη κατάσταση πλησμονής και αλυπίας λήγει με την υποδοχή της Πανδώρας από την ανθρωπότητα: «Πρὶν μὲν γὰρ ζώεσκον ἐπὶ χθονὶ φύλ’ ἀνθρώπων νόσφιν ἄτερ τε

¹⁰⁴ De Jong (2011 : XV)

κακῶν καὶ ἄτερ χαλεποῖο πόνοιο νούσων τ' ἀργαλέων, αἶ τ' ἀνδράσι κῆρας ἔδωκαν.» (90-92).

Β': Με το άνοιγμα του πίθου από την Πανδώρα εξαπολύονται τα δεινά που βασανίζουν την ανθρωπότητα, οι αρρώστιες και ο καθημερινός εργατικός μόχθος για την εξασφάλιση του βιοπορισμού της: «άλλά γυνή χείρεσσι πίθου μέγα πῶμ' άφελουῖσα έσκέδασ' **άνθρωποισι δ' έμήσατο κήδεα λυγρά.** (94-95).

Για την ανθρωπότητα απομένει μόνον η εργασία και η αμφίσημη ελπίδα.

Η αφήγηση του μύθου στα *Έργα* και στη *Θεογονία* κλείνει με το ίδιο επιμύθιο: *Έργα*: «οὔτως οὔ τί πη ἔστι Διὸς νόον ἑξαλέασθαι.» (105). *Θεογονία*: «᾽Ως οὐκ ἔστι Διὸς κλέψαι νόον οὐδὲ παρελθεῖν.» (613).

Με το επιμύθιο σημειώνεται η μετάβαση στο αφηγηματικό επίπεδο του αφηγητή. Η εκφορά του επιμύθιου με τη δείξη «οὔτως» δηλώνει την παρουσία του αφηγητή που έχει επίγνωση του ρόλου του, καθώς απευθύνεται στον αποδέκτη του τόσο τον εσωτερικό όσο και στο ακροατήριό του κατά την περίσταση επιτέλεσης του ποιήματος.

Η αφήγηση του μύθου αιτιολογώντας την παρούσα κατάσταση του ανθρώπου με τη μορφή ανάληψης που εγκιβωτίζεται στην κύρια αφήγηση, δηλαδή στο αφηγηματικό παρόν στο οποίο ο αφηγητής απευθύνει τις νουθεσίες του στον αποδέκτη του, εκπληρώνει, κατά τον ορισμό της De Jong, μία επεξηγηματική λειτουργία¹⁰⁵.

Στα *Έργα*, αντίθετα με τη *Θεογονία*, την κεντρική θέση κατέχει ο άνθρωπος. Για τον λόγο αυτό ο Ησίοδος διαμορφώνει τον μύθο και την αφηγηματική του προσέγγιση ανάλογα με τη στόχευση του ποιήματός του, εστιάζοντας στην Πανδώρα και όχι στον Προμηθέα, καθώς έτσι μπορεί να εξηγηθούν τα αίτια των δεινών που πλήττουν την ανθρωπότητα και ο αγώνας του ανθρώπου για την εξασφάλιση του βιοπορισμού του.

5.2.4 Ο Μύθος των Πέντε Γενών (Στίχοι 106-201)

Το τέλος της προηγούμενης αφήγησης και η εισαγωγή της νέας τοποθετούνται στο αφηγηματικό επίπεδο του κύριου αφηγητή, που αυτοπροβάλλεται τώρα ρητά με το «έγώ» αλλά και με το σχόλιο στο πώς θα αφηγηθεί τον επόμενο μύθο «λόγον έκκορυφώσω εὔ

¹⁰⁵ De Jong (2004:10)

καὶ ἐπισταμένως» (106-107), δηλώνοντας παράλληλα τη συμβουλευτική στόχευση του λόγου του απέναντι στον παρόντα αποδέκτη του: «σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῆσιν» (107).

Με το αυτοσχόλιο «εὖ καὶ ἐπισταμένως», κατὰ τον Verdenius¹⁰⁶, επισημαίνεται η επαγγελματική κατάρτιση και ικανότητα του ποιητή, όπως στον στίχο 368 από τη ραψωδία λ της Οδύσσειας «μῦθον δ' ὡς ὄτ' ἀοιδὸς ἐπισταμένως κατέλεξας».

Στο εισαγωγικό τρίστιχο 106-108 τίθενται ζητήματα ερμηνείας σχετικά με τη σημασία της λέξης «λόγος», τη σχέση ή σύνδεση του μύθου των πέντε γενών με αυτόν της Πανδώρας και την ερμηνεία του στίχου 108 «ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ θνητοὶ τ' ἄνθρωποι.»

Σύμφωνα με τον West¹⁰⁷, ο Ησίοδος χρησιμοποιεί τον όρο «λόγος», για να παρουσιάσει τον μύθο όχι ως απόλυτη αλήθεια, αλλά ως κοινώς γνωστή διήγηση άξια προσοχής. Σε αυτήν την άποψη ο Verdenius¹⁰⁸ αντιτείνει ότι ο Ησίοδος έχει ήδη προαναγγείλει ότι θα γνωστοποιήσει στον Πέρση την αλήθεια «ἐγὼ δέ κε, Πέρση, ἐτήτυμα μυθησαίμην.» (10).

Αναφορικά με τη σχέση των δύο μύθων προβληματικό στοιχείο είναι η ένταξη του μύθου της Πανδώρας στο γενεαλογικό σχήμα του μύθου των πέντε γενών. Συγκεκριμένα, σε ποιο από τα πέντε γένη λαμβάνει χώρα η ιστορία της διένεξης του Προμηθέα με τον Δία με τις γνωστές συνέπειες για την ανθρωπότητα. Κατὰ τον Kumaniecki¹⁰⁹, παρόλο που ο ποιητής δεν το δηλώνει ρητά, ο μύθος της Πανδώρας μπορεί να τοποθετηθεί στην εποχή του Αργυρού γένους, επειδή εκεί μνημονεύεται ο Δίας και όχι ο Κρόνος. Ο West¹¹⁰ θεωρεί ότι οι δύο μύθοι είναι ασύμπτωτοι, γι' αυτό και ο Ησίοδος παρουσιάζει τον μύθο των πέντε γενών ως «ἕτερον λόγον» (106).

Αν υπάρχει κάποιο σημείο σύμπτωσης ανάμεσα στους δύο μύθους, αυτό δεν αφορά ούτε στο περιεχόμενό τους ούτε στην υπαγωγή του μύθου της Πανδώρας ως μοναδικής αφήγησης¹¹¹ από χρονική άποψη στο ευρύτατο χρονικό σχήμα του μύθου των πέντε γενών, αλλά στην κοινή τους στόχευση να εξηγηθεί η παρούσα κατάσταση της ανθρωπότητας υπό την ιδιαίτερη εστίαση του κάθε μύθου. Ο μύθος της Πανδώρας εξηγεί γιατί η εργασία και ο μόχθος αποτελούν αναπόδραστη προϋπόθεση για να εξασφαλίσει ο

¹⁰⁶ Verdenius (1985: 77)

¹⁰⁷ West (1978: 177)

¹⁰⁸ Verdenius (1985: 76)

¹⁰⁹ Kumaniecki (1963: 81)

¹¹⁰ West (1978: 172)

¹¹¹ Τζούμα (1997: 88)

άνθρωπος τον βιοπορισμό του, ενώ ο μύθος των πέντε γενών εστιάζει στη δικαιοσύνη ως απαράγραπτο όρο για την ευημερία μιας κοινωνίας. Κατά τον Vergados, «ο ποιητής δε θεωρεί ότι κάποια από αυτές τις εξηγήσεις είναι πιο έγκυρη από την άλλη: Η δεύτερη εισάγεται ως εναλλακτική λύση για την πρώτη, ως «ἕτερος» λόγος [...] ο Ησίοδος μας παρουσιάζει εναλλακτικές εξηγήσεις, κάθε μία από τις οποίες αποκαλύπτει μόνο ένα μέρος του προβλήματος.»¹¹²

Στο εισαγωγικό τρίστιχο ο στίχος 108 «ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ θνητοὶ τ' ἄνθρωποι.», εάν θεωρηθεί ότι δηλώνει το θέμα το οποίο πραγματεύεται ο μύθος, δηλαδή την κοινή καταγωγή θεών και ανθρώπων, αντιφάσκει με τους δύο επόμενους στίχους, όπου αναφέρεται η δημιουργία των πρώτων ανθρώπων, αυτών του χρυσού γένους, από τους θεούς: «Χρύσειον μὲν πρώτιστα γένος μερόπων ἀνθρώπων ἀθάνατοι ποίησαν Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες.» (109-110).

Οι λύσεις που προτάθηκαν για την προβληματική θέση του στίχου 108 κυμαίνονται από την αθέτησή του μέχρι τη διατύπωση διαφορετικών ερμηνειών που δικαιολογούν τη νοηματική του συνάφεια με τα επόμενα. Η πρώτη λύση προτείνεται από τον Mazon¹¹³, ενώ ο West θεωρεί ότι ο στίχος διευκρινίζεται παρακάτω από τον στίχο 112 «ὥστε θεοὶ δ' ἔζων ἀκηδέα θυμὸν ἔχοντες», ότι δηλαδή το «ὁμόθεν» δηλώνει ότι θεοὶ και ἄνθρωποι ξεκίνησαν με τους ίδιους ὄρους. Με τη σημασία αυτή ο στίχος λειτουργεί ως τίτλος του μύθου συνδέοντάς τον με τον μύθο του Προμηθέα¹¹⁴. Ο Verdenius θεωρεί ότι η ὅποια δυσκολία αἰρεται, εάν ο στίχος δεν εκληφθεῖ ως τίτλος ἢ προγραμματικό θέμα του μύθου ἀλλὰ ως εισαγωγή για το θέμα του σταδιακοῦ εκφυλισμοῦ του ἀνθρώπινου γένους ὑπὸ την προοπτικὴ της σταδιακῆς ἀποξένωσῆς του ἀπὸ τους θεούς¹¹⁵.

Ανάλογο πρόβλημα θέτουν και οι στίχοι 109-111 σχετικά με τη δημιουργία του χρυσού γένους. « Χρύσειον μὲν πρώτιστα γένος μερόπων ἀνθρώπων ἀθάνατοι ποίησαν Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες. οἱ μὲν ἐπὶ Κρόνου ἦσαν, ὄτ' οὐρανῶ ἐμβασίλευεν'» Κατά τη βασιλεία του Κρόνου δεν εἶχε διαμορφωθεῖ ἀκόμη το ολυμπιακό πάνθεον . Επομένως, με τη λέξη ἀθάνατοι ἐννοοῦνται οἱ Τιτάνες που δε θα ἔπρεπε να ἀποκαλοῦνται ολύμπιοι. Ο West¹¹⁶

¹¹² Vergados (2015: 51)

¹¹³ Verdenius (1985: 77)

¹¹⁴ West (1978: 178)

¹¹⁵ Verdenius (1985: 77)

¹¹⁶ West (1978: 179)

θεωρεί ότι ο στίχος έχει λογοτυπικό χαρακτήρα και ότι ο Ησίοδος είναι επιρρεπής σε παρόμοιες αβλεψίες. Η ερμηνεία του Verdenius είναι πιο φιλική προς τον Ησίοδο, καθώς θεωρεί ότι, ανεξάρτητα από την αυστηρή χρονολόγηση, η λέξη «άθάνατοι» δυνητικά είναι ταυτόσημη με τη μοίρα και ότι ο Δίας προσωποποιεί την ηθική τάξη του κόσμου.

Κρίθηκε σκόπιμο μέχρι στιγμής να εξεταστούν αρχικά κάποια σημεία του κειμένου που εγείρουν τον προβληματισμό είτε σχετικά με τη θέση του μύθου στη συνολική δομή των *Έργων* είτε με τις πραγματικές ή φαινομενικές ανακολουθίες στη χρονική ιεράρχηση του μυθολογικού υλικού, για να καταδειχθεί ότι επιδέχονται ερμηνείες με ενδοκειμενικούς όρους και, επομένως, ότι δεν υπονομεύουν μια συνεκτική θεώρηση του μύθου από τον αφηγητή.

Στον μύθο των πέντε γενών το κύριο διακριτικό στοιχείο ανάμεσα στα διαδοχικά γένη είναι τα μέταλλα που τα χαρακτηρίζουν, με εξαίρεση το τέταρτο, το γένος των ηρώων. Αν και τα μέταλλα αποτελούν παράγοντα συνοχής της αφήγησης, ορίζοντας τη διαδοχή από το ένα γένος στο άλλο με αναφορά σε ένα κριτήριο, ποικίλες κειμενικές ενδείξεις επιβάλλουν διαφορετικές ερμηνείες με βάση διαφορετικά κριτήρια κατανομής και κατηγοριοποίησης των γενών.

Σημαντικό ζήτημα για την εξέταση της δομής και της σειράς της αφήγησης είναι να κατανοηθεί αρχικά με ποια σημασία χρησιμοποιούνται τα μέταλλα από τον Ησίοδο στην αφήγηση του μύθου του. Και εδώ οι προτεινόμενες λύσεις δεν είναι ομόφωνες. Κατά τον West¹¹⁷, ο Ησίοδος χρησιμοποιεί τα μέταλλα με συμβολική σημασία, πιθανώς με κριτήριο την αξία τους, παρόλο που και ο σίδηρος θεωρούνταν πολύτιμος. Μια άλλη απόχρωση της σημασίας των μετάλλων επισημαίνεται από τον Verdenius¹¹⁸ με φράσεις όπως «χάλκεον ἦτορ» (B 490) και «σιδήρεος θυμός» (X 357) στα ομηρικά έπη που φανερώνουν ότι τα μέταλλα για τον αρχαϊκό τρόπο σκέψης δεν αποτελούν μόνον υλικές ουσίες αλλά και δυνάμεις όμοιες με αυτές των ζώντων όντων.

Είχε επικρατήσει η ερμηνεία ότι η διαδοχή των μετάλλων από το περισσότερο στο λιγότερο πολύτιμο αναπαριστά μια ευθύγραμμη διαδικασία αμείλικτης και συνεχούς παρακμής. Όμως, η παρουσία του γένους των ηρώων στην αφήγηση διασπά όχι μόνον τη

¹¹⁷ West (1978: 178)

¹¹⁸ Verdenius (1985: 80)

σειρά των μετάλλων αλλά και την προοδευτική πορεία ηθικής έκπτωσης της ανθρωπότητας, καθώς το γένος αυτό χαρακτηρίζεται «δικαιότερον και ἄρειον» (158) από το προηγούμενο χάλκινο γένος. Κατά συνέπεια, η διαδικασία συνεχούς παρακμής δεν είναι γραμμική στην αφήγηση των *Έργων*. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Hofinger, ο μύθος δεν περιγράφει τα διαδοχικά στάδια παρακμής που διατρέχει η ανθρωπότητα, αλλά πέντε διαδοχικούς τύπους ανθρώπων, που ο καθένας τους γεννιέται μετά τον πλήρη αφανισμό του προηγούμενου. Επομένως, η ιδέα της συνεχούς παρακμής δεν είναι συμβατή με το ίδιο το κείμενο¹¹⁹. Προσθέτει επίσης ότι η ιδέα της συνεχούς παρακμής διατυπώνεται για πρώτη φορά κατά την Αναγέννηση και όχι στην αρχαιότητα.

Ο μύθος των πέντε γενών επιτρέπει πολλαπλές ερμηνείες ανάλογα με το εκάστοτε κριτήριο διάκρισης και διαδοχής των γενών. Ο West αναφέρει εκτός από το κριτήριο της ηθικής παρακμής, τη σταδιακή επικράτηση της γήρανσης έναντι της νεότητας, παρόλο που και το κριτήριο αυτό δεν εξηγεί συνολικά τη δομή της αφήγησης. Οι άνθρωποι του χρυσού γένους δε γνώριζαν γερατειά «οὔδέ τι δειλὸν γῆρας ἔπῃν» (113-114), αυτοί του αργυρού ζούσαν σαν αιωνόβια νήπια «ἀλλ' ἑκατὸν μὲν παῖς ἔτεα παρὰ μητέρι κεδνῇ ἔτρέφετ' ἀτάλλων, μέγα νήπιος» (130-131) μέχρι τη σύντομη ενηλικίωσή τους και τον επικείμενο αμέσως μετά θάνατό τους, ενώ χωρίς να γίνεται αναφορά στα δύο επόμενα γένη το σιδηρούν γένος φέρει τα σημάδια του γήρατος ήδη από τη γέννησή του «εὔτ' ἂν γεινόμενοι πολιοκρόταφοι τελέθωσιν» (181). Επίσης, άλλο κριτήριο διάκρισης των γενών είναι η προοδευτικά χειρότερη ανά γένος μεταθανάτια τύχη τους, με εξαίρεση και πάλι το γένος των ηρώων¹²⁰. Οι αντιθέσεις στην περιγραφή της μεταθανάτιας κατάστασης των γενών αντιστοιχούν στην απεικόνιση του επίγειου βίου τους. Οι αγαπητοί στους θεούς άνθρωποι της χρυσής εποχής μετά θάνατον γίνονται «δαίμονες ... ἔσθλοί, ἐπιχθόνιοι» (122-123), ενώ οι επιρρεπείς στην ὕβρι άνθρωποι του αργυρού, που δεν αποτίουν τις δέουσες τιμές στους θεούς «ὑποχθόνιοι μάκαρες» (141). Το φιλοπόλεμο βίαιο γένος του χαλκού θα καταλήξει άσημο στον μουχλιασμένο οίκο του Άδη, ενώ σε μερικούς από το δικαιότερο γένος των ηρώων επιφυλάσσεται μία κατάσταση ευδαιμονίας στα νησιά των Μακάρων, πανομοιότυπη με εκείνη των ανδρών του χρυσού γένους.

¹¹⁹ Hofinger (1981: 407-408)

¹²⁰ West (1978: 173-4)

Μία διαφορετική κατανομή προτείνεται από τον Vergados ¹²¹ με βάση την παρουσία ή μη της Δίκης, της βίας και της Ύβρεως. Το χρυσό γένος δε διέθετε τη Δίκη ούτε τη χρειαζόταν, ενώ το γένος του αργύρου και του χαλκού χαρακτηριζόταν από την Ύβρη. Το τέταρτο, αυτό των ηρώων, ήταν δικαιότερο από τα προηγούμενα, αν και είχε μερίδιο στη βία. Τέλος, το παρόν γένος του σιδήρου προβλέπεται να αφανιστεί, όταν θα επικρατήσουν πλήρως η Ύβρις και η βία.

Η αδυναμία εφαρμογής ενός κριτηρίου κατανομής που να συνεχίσει τη συνολική δομή του μύθου, κατά τον Walcot, αποδίδεται στην αναπροσαρμογή από τον Ησίοδο ενός παραδοσιακού μύθου που διέθετε κυκλική δομή, για να παρουσιάσει τη σταδιακή πορεία εκφυλισμού της ανθρωπότητας που κορυφώθηκε στην εποχή του σιδήρου. Η κατανομή των γενών θα έπρεπε να αρχίζει από τον στίχο 109 «Χρύσειον μὲν πρώτιστα γένος...» και να ολοκληρώνεται στον στίχο 173 «τρὶς ἔτεος θάλλοντα φέρει ζείδωρος ἄρουρα» με το τέταρτο γένος, καθώς συνιστά κλασικό παράδειγμα κυκλικής σύνθεσης που περιλαμβάνει την καλή χρυσή εποχή, διαδοχικά τις κακές, αργυρή και χάλκινη και πάλι επιστροφή στην θετική εποχή των ηρώων. Οι ανεπάρκειες του μύθου όσον αφορά την απεικόνιση της προοδευτικής παρακμής της ανθρωπότητας οδήγησε τον Ησίοδο στην προσθήκη του γένους του σιδήρου¹²².

Η επιλογή ενός ή και περισσοτέρων κριτηρίων για τον χαρακτηρισμό των γενών δεν εξηγεί ούτε την επιλογή της σειράς διαδοχής των γενών ούτε τους λόγους διαδοχής τους. Εκ πρώτης όψεως τα ενοποιητικά στοιχεία της δομής του μύθου είναι καθαρά γλωσσικά. Η διαδοχή των γενών δηλώνεται ανά γένος με την αναφορά του δημιουργού τους, είτε με τον λογότυπο «Όλύμπια δώματ' ἔχοντες» (110, 128) για τα πρώτα δύο γένη είτε με τη φράση «Ζεὺς δὲ πατὴρ» (143) και «Ζεὺς Κρονίδης» (158) για τα δύο επόμενα, και με τα τακτικά αριθμητικά «πρώτιστα», «δεύτερον γένος», «τρίτον ἄλλο γένος», «τέταρτον». Επίσης, η κατανομή τους ανά ζεύγη δηλώνεται με όρους αντιθετικής σύγκρισης: «Χρύσειον» (109)- «πολύ χειρότερον μετόπισθεν ἀργύρειον» (127-128), «χάλκειον» (144)- «ἀνδρῶν ἠρώων θεῖον γένος» (159). Πέραν τούτου, κανένα κριτήριο είτε μόνο του είτε σε αντίθεση με άλλα δεν εξηγεί ούτε τους λόγους, για τους οποίους οι θεοί αφάνισαν το ένα γένος, για να δημιουργήσουν το επόμενο ούτε το σχήμα της σταδιακής παρακμής με τρόπο μη

¹²¹ Vergados (2015: 51)

¹²² Walcot (1961: 5)

ανακόλουθο και χασματικό. Εξάλλου, η νομοτελειακή πορεία παρακμής ακυρώνει το νόημα των παραινέσεων του Ησιόδου προς τον Πέρση για εργασία και δικαιοσύνη, ιδιαίτερα μάλιστα όταν τονίζει ότι «Ζεὺς δ' ὀλέσει καὶ τοῦτο γένος μερόπων ἀνθρώπων» (180).

Αν η κεντρική στόχευση του μύθου είναι να τονιστεί η σημασία της δικαιοσύνης για την ανθρώπινη κοινωνία ως έκφραση της θέλησης του Δία, η απουσία της από τα διαδοχικά γένη από μόνη της δεν αρκεί για να εξηγήσει την σταδιακή επικράτηση της Ὑβρεως, ως στοιχείου ηθικής παρακμής της κοινωνίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα απουσίας της Δίκης είναι το χρυσούν γένος, το οποίο παρόλα αυτά δεν καταγίνεται με τα έργα της Ὑβρεως. Επομένως, ο θεματικός πυρήνας του μύθου, η Δίκη, δε λειτουργεί αυτόνομα αλλά σε συσχετισμό με τα άλλα θέματα που συγκροτούν συνολικά τη εικόνα της ανθρώπινης κατάστασης και τα οποία είτε έχει ήδη πραγματευτεί ο ποιητής είτε προσημάνει, όπως ο «βίος», το «ἔργον» και η «Ἔρις».

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η πλησμονή του «βίου» την εποχή του χρυσού γένους καθιστά περιττή την εργασία αλλά και τη δικαιοσύνη: «ὥστε θεοὶ δ' ἔζων ἀκηδέα θυμὸν ἔχοντες νόσφιν ἄτερ τε πόνων καὶ οἰζύος» (112-113). Για το αργυρό γένος η στέρηση του «βίου» μετά τον απογαλακτισμό του, σε συνδυασμό με την άγνοια της εργασίας και της δικαιοσύνης που πηγάζει από τους θεούς το οδηγεί για την εξασφάλιση του «βίου» αναπόφευκτα στα έργα της Ὑβρεως. «ἐκατὸν μὲν παῖς ἔτεα παρὰ μητέρι κεδνῆ ἔτρέφετ' ἀτάλλων μέγα νήπιος ᾧ ἐνὶ οἴκῳ. ἀλλ' ὅτ' ἄρ' ἠβήσαι τε καὶ ἠβης μέτρον ἵκοιτο, παυρίδιον ζώεσκον ἐπὶ χρόνον, ἄλγε' ἔχοντες ἀφραδίης· ὕβριν γὰρ ἀτάσθαλον οὐκ ἐδύναντο ἀλλήλων ἀπέχειν» (130-135). Με τη δημιουργία του χάλκινου γένους σημειώνεται μια τομή στο οντολογικό status των γενών αλλά και στον αφηγηματικό χρόνο. Το γένος αυτό είναι ουσιωδώς διάφορο από τα προηγούμενα, «ἀργυρέῳ οὐδὲν ὁμοῖον» (144). Η δημιουργία του λειτουργεί ως ορόσημο ανάμεσα στον προηγηθέντα μυθικό χρόνο και τον ιστορικό των ηρώων και τον παρόντα. Οι χάλκινοι άνδρες αγνοούν τη γεωργική εργασία «οὐδέ τι σῖτον ἦσθιον» (146-147) και τον παραγωγικό ζήλο «ἀρώμεναι ἠδὲ φυτεύειν» (22), με συνέπεια να καταγίνονται με τα έργα της «κακόχαρτης» έριδας και της Ὑβρεως. Το γένος των ηρώων είναι «δικαιότερον και ἄρειον». Οι ήρωες ως ημίθεοι γνωρίζουν τη δικαιοσύνη των θεών αλλά δεν απέχουν από τη βία και το «νεῖκος». Η αμφίσημη φύση τους θα οδηγήσει άλλους στον θάνατο και λίγους ευνοούμενους στα νησιά των Μακάρων. Τέλος,

το γένος του σιδήρου συγκεντρώνει όλα τα γνωρίσματα που περιγράφουν την παρούσα κατάσταση της ανθρωπότητας και που καθιστούν δυνατή την επιβίωση του ανθρώπου: την εργασία «οὐδέ ποτ' ἤμαρ παύσονται καμάτου καὶ οἰζύος» (176-177), με την οποία συνδέονται ο «βίος» και η «Δίκη», αφού η αποχή από την εργασία οδηγεί στην ὕβρη με την αρπαγή του αλλότριου «βίου», κατά το παράδειγμα του Πέρση. Διόλου ιδανική η ανθρώπινη ζωή, δύσκολη και πολυμέριμη. Παρ' όλα αυτά, επιφυλάσσει και καλές στιγμές «ἀλλ' ἔμπης καὶ τοῖσι μεμείξεται ἐσθλὰ κακοῖσιν.» (179).

Ο μύθος, επομένως, δεν αφηγείται την εξελικτική πορεία της ανθρωπότητας από τις καταβολές της μέχρι σήμερα, αλλά απεικονίζει συμβολικά με τους εναλλακτικούς συνδυασμούς των βασικών θεμάτων του ποιήματος ανά γένος τις δυνατότητες ύπαρξης της ανθρωπότητας και τις βασικές αρχές που την καθιστούν βιώσιμη και διασφαλίζουν την κοινωνική συνοχή.

		ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ						
		ΒΙΟΣ	ΕΡΓΟΝ	ΔΙΚΗ	ΥΒΡΙΣ			
Γ Ε Ν Η	ΧΡΥΣΟΥΝ	+	-	-	-		ΧΡΥΣΟΥΝ	Γ Ε Ν Η
	ΑΡΓΥΡΟΥΝ	+	-	-	+		ΑΡΓΥΡΟΥΝ	
	ΧΑΛΚΟΥΝ	-	-	-	+		ΧΑΛΚΟΥΝ	
	ΗΡΩΩΝ	-	-	+	+	-	ΗΡΩΩΝ	
	ΣΙΔΗΡΟΥΝ	+	+	+	+		ΣΙΔΗΡΟΥΝ	
		ΒΙΟΣ	ΕΡΓΟΝ	ΔΙΚΗ	ΥΒΡΙΣ			
		ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ						

Πίνακας 2

Ο ποιητής με τον μύθο των πέντε γενών προβάλλει μία συνθετική απεικόνιση των θεμάτων των *Έργων* με κέντρο την έννοια της Δίκης, αξιοποιώντας την αφήγηση και τις τεχνικές της προφορικής ποίησης, με σκοπό να αισθητοποιήσει την αλήθεια που δεσμεύτηκε να καταθέσει στους αποδέκτες του. Ο μύθος εισάγεται με μία πλήρη ανάληψη μακράς εσωτερικής εμβέλειας που συνδέει τον μυθικό με τον ιστορικό χρόνο μέχρι το

παρόν της αφήγησης στο δισήμαντο με τη μετάληψη¹²³ αφηγηματικό επίπεδο του αφηγητή, καθώς αυτός εισβάλλει ως δραματικός χαρακτήρας στον μύθο που αφηγείται με την ανεκπλήρωτη ευχή του: «μηκέτ' ἔπειτ' ὠφελλον ἐγὼ πέμπτοισι μετεῖναι ἀνδράσιν, ἀλλ' ἢ πρόσθε θανεῖν ἢ ἔπειτα γενέσθαι. νῦν γὰρ δὴ γένος ἐστὶ σιδήρεον.» (174-176). Ο αφηγητής ολοκληρώνει τον μύθο με την προληπτική αφήγηση¹²⁴ του ζοφερού μέλλοντος για το γένος του, όταν η πλήρης επικράτηση της Ὑβρεως θα αποσαθρώσει το κοινωνικό οικοδόμημα, υπονομεύοντας τις ιδρυτικές του αξίες, την Αιδώ, τη Δίκη και τη Νέμεση, με συνέπεια τον αφανισμό και αυτού του γένους από τον Δία. Ο υποθετικός της χαρακτήρας που εισάγεται με το «εὗτ' ἄν» αφήνει ανοιχτό πεδίο ερμηνειών για το αν πρόκειται για προφητεία, προϋπόθεση ή προειδοποίηση.

Από τον γλωσσικό τρόπο εκφοράς της η πρόληψη εστιάζει στην ιδέα ότι η επικράτηση της Ὑβρεως και της κακής έριδας θα οδηγήσει σε ανάλογες καταστάσεις με αυτές του παρελθόντος, όπως επισημαίνεται με τους όρους B-B' στο ακόλουθο παράλληλο σχήμα, που ορίζει αντισυμμετρικά τη συνολική δομή της αφήγησης του μύθου.

A. Χρυσό γένος: «ὥστε θεοὶ δ' ἔζων ἀκηδέα θυμὸν ἔχοντες, νόσφιν ἄτερ τε **πόνου καὶ οἰζύος**» (112-113).

B. Αργυρό γένος: «ἀλλ' ἑκατὸν μὲν παῖς ἔτεα παρὰ μητέρι κεδνῇ ἐτρέφετ' ἀτάλλων, **μέγα νήπιος**, ᾧ ἐνὶ οἴκῳ.» (130-131).

A'. Γένος σιδήρου: «οὐδέ ποτ' ἦμαρ παύσονται **καμάτου καὶ οἰζύος**» (176-177).

B'. Γένος σιδήρου: «Ζεὺς δ' ὀλέσει καὶ τοῦτο γένος μερόπων ἀνθρώπων, εὗτ' ἄν γεινόμενοι **πολιοκρόταφοι** τελέθωσιν.» (180-181).

Οι όροι A-A' και B-B' εκφέρονται με αντιθετική αντιστοιχία, όπου στην απουσία της εργασίας κατά την ουτοπία του χρυσού γένους αντιστοιχεί ο μόχθος της πραγματικής ζωής στο γένος του σιδήρου, ενώ στους νηπιώδεις ενήλικες του αργυρού αντιστοιχούν τα γερασμένα νήπια του γένους του σιδήρου στους έσχατους χρόνους του. Στην Ὑβρη θα στραφούν το αργυρό και το σιδερένιο γένος με συνέπεια τον αφανισμό τους. Το πρώτο λόγω πνευματικής ανωριμότητας, το δεύτερο λόγω ενσυνείδητης φαυλότητας.

¹²³ Τζούμα (1997: 161)

¹²⁴ Τζούμα (1997: 145)

Τέλος, το δυσοίωνο τέλος του μύθου κλείνει τον ευρύτερο κύκλο της κακής Έριδας: «**ζήλος** δ' ανθρώποισιν όιζυροΐσιν άπασιν δυσκέλαδος **κακόχαρτος** όμαρτήσσει, στυγερώπης.» (195-196) - «μηδέ σ' **Έρις κακόχαρτος** άπ' έργου θυμόν έρύκοι» (28)

Ο μύθος των πέντε γενών ανθρώπων επιτρέπει πολλαπλές ερμηνείες. Πάντως, σε κάθε περίπτωση είναι φανερό ότι η αφήγηση του μύθου συνιστά ένα οργανικά δομημένο σύστημα που εκπληρώνει τον διδακτικό στόχο του ποιήματος.

Οι στίχοι 176-179 μπορούν να εκληφθούν ως το επιμύθιο του λόγου του ποιητή: «νϋν γάρ δη γένος έστι σιδήρεον' ούδέ ποτ' ήμαρ παύσονται καμάτου και όιζύος, ούδέ τι νύκτωρ τειρόμενοι. χαλεπάς δέ θεοί δώσουσι μερίμνας' άλλ' έμπης και τοΐσι μεμείζεται έσθλά κακοΐσιν». Η κατάθεση της αλήθειας για την ανθρώπινη κατάσταση ανατίθεται στον αφηγητή, στον άνθρωπο του γένους του σιδήρου που προσωποποιεί όχι πλέον την κατάληξη της παρακμής αλλά έναν ανώτερο βαθμό επίγνωσης και συνειδητοποίησης των αρχών και νόμων που διέπουν τον ανθρώπινο βίο, σύμφωνα με τη βούληση του Δία.

5.2.5 Ο Μύθος του Γερακιού και του Αηδονιού (Στίχοι 202-212)

Με την ολοκλήρωση του μύθου των πέντε γενών ο αφηγητής επανεμφανίζεται στο αφηγηματικό του επίπεδο που ορίζεται χρονικά με το «νϋν» και με το σχόλιο στην αφήγησή του, δηλώνοντας σε πρώτο πρόσωπο τι θα αφηγηθεί προς τον παρόντα αποδέκτη. Αυτή τη φορά άμεσος αποδέκτης δεν είναι ο Πέρσης αλλά οι βασιλείς, στους οποίους θα αφηγηθεί έναν «αΐνον», έναν μύθο με πρωταγωνιστές ζώα. Η ετυμολογική σχέση με το «αΐνίττομαι» δηλώνει τον αινιγματικό χαρακτήρα του μύθου, το λανθάνον νόημα του οποίου καλείται ο ακροατής να ερμηνεύσει.

Αν και η σχετική με την ερμηνεία του μύθου φιλολογία δεν είναι αντικείμενο της παρούσας εργασίας, μια ενδεικτική αναφορά σε κάποιες ερμηνείες θα συμβάλει στο να καταδειχθεί ότι και η αφηγηματολογική προσέγγιση του μύθου μπορεί να κομίσει ενδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά με την ερμηνεία του.

Ο αίνος περιγράφει μια σκηνή από το ζωικό βασίλειο με προσωποποιημένα το γεράκι και το αηδόνι, χωρίς ρητή αναφορά στα θέματα του ποιήματος. Ωστόσο, το θέμα του δηλώνεται άμέσως μετά την αφήγηση του αίνου στην αποστροφή του αφηγητή προς τον Πέρση: «Ω Πέρση, σϋ δ' άκουε δίκης, μηδ' υβριν όφελλε» (213).

Η πλέον διαδεδομένη ερμηνεία του αίνου βασίζεται στην ταύτιση του γερακιού με τους βασιλείς και την Ύβρι, ενώ του αηδονιού με τον Ησίοδο και τη Δίκη. Λαμβάνοντας μια τέτοια ερμηνεία ως δεδομένο ο West θεωρεί ατυχή τη διαχείριση του μύθου από τον Ησίοδο, διότι, ενώ κατά το παραδοσιακό πρότυπο των μύθων με ζώα συνήθως τιμωρείται το κακό πουλί, στον αίνο του Ησίοδου αυτό εμφανίζεται να εκφέρει το επιμύθιο: «ἄφρων δ', ὅς κ' ἔθελ' ἔθελ' πρὸς κρείσσονας ἀντιφερίζειν· νίκης τε στέρεται πρὸς τ' αἴσχεσιν ἄλγεα πάσχει.» (210-211). Επιπλέον, η δήλωση στους στίχους 276-278 αίρει τον παραλληλισμό ανθρώπου-ζώου που είναι θεμελιώδες γνώρισμα του μύθου: «τόνδε γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε Κρονίων, ἰχθύσι μὲν καὶ θηρσί καὶ οἰωνοῖς πετενηοῖς ἔσθειν ἀλλήλους, ἐπεὶ οὐ δίκη ἐστὶ μετ' αὐτοῖς»¹²⁵ Ὅσο για την ταύτιση του αηδονιού με τον ποιητή, κατά τον West, αυτό υποστηρίζεται διακειμενικά από το γεγονός ότι στον Όμηρο τουλάχιστον σε τρεις περιπτώσεις η φυσική λεία του γερακιού είναι το περιστέρι. Έτσι, ο Ησίοδος επέλεξε το αηδόνι για να τον αντιπροσωπεύσει στον αίνο.¹²⁶

Την ταύτιση των βασιλέων με το γεράκι θεωρεί δεδομένη και ο Verdenius, υποστηρίζοντας ότι ο αίνος απευθύνεται σε δικαστές που έχουν παραβεί σε τέτοιο βαθμό τις επιταγές της δικαιοσύνης, ώστε να μοιάζουν με τα ζώα που την αγνοούν¹²⁷. Η ταύτιση του Ησίοδου με το αηδόνι βασίζεται στον παρομοίωση της τέχνης του αοιδού με το μελωδικό τραγούδι του αηδονιού, ενώ η θυματοποίηση του αηδονιού στον αίνο αποτελεί υπαινιγμό στη χαμένη δίκη του Ησίοδου με τον Πέρση εξαιτίας των δωροδοκημένων δικαστών¹²⁸.

Αντίθετα, η Nelson¹²⁹ συνδέει το γεράκι με τον Δία και τη Δίκη. Την άποψή της στηρίζει στα κοινά γλωσσικά χαρακτηριστικά του λόγου του γερακιού με παρεμφερή αποσπάσματα του κειμένου. Η αμέσως επόμενη μεταφορά της οδού απηχεί την έκφραση του επιμύθιου: «ὁδὸς δ' ἐτέρηφι παρελθεῖν κρείσσων ἐς τὰ δίκαια» (216-217), όπως και η διακήρυξη του γερακιού ότι είναι «ἀρείων» (207) την επαναληπτική περιγραφή της δίκης στον στίχο 19 «γαίης τ' ἐν ῥίζησι, καὶ ἀνδράσι πολλὸν ἀμείνω», τον στίχο 36 «ἰθειήσι δίκης, αἶ τ' ἐκ Διὸς εἰσιν ἄρισται.» και τον 279 «ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην, ἦ πολλὸν

¹²⁵ West (1978: 204-205)

¹²⁶ West (1978: 206).

¹²⁷ Verdenius (1985: 117)

¹²⁸ Verdenius (1985: 121)

¹²⁹ Nelson (1997: 241)

άριστη». Τέλος, η απεριόριστη δύναμη του γερακιού να ενεργεί ανάλογα με τις διαθέσεις του παραπέμπει στο προοίμιο, όπου περιγράφεται με ανάλογο τρόπο η παντοδυναμία του Δία.

Ο αίνος παρά την περιορισμένη του έκταση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον από αφηγηματολογική άποψη τόσο καθεαυτόν όσο και υπό την προοπτική της ερμηνείας του. Η εξέτασή του θα εστιάσει σε δύο κύρια στοιχεία, τη «χρόνωση» της αφήγησης και την αφηγηματική φωνή. Η αφήγηση είναι υστερόχρονη με ρήματα ιστορικού χρόνου, όπως «προσέειπεν» (203), «μεμαρπώς» (204), «μύρετο... ἔειπεν'» (206). Εντούτοις, η χρονική σχέση της αφηγηματικής πράξης με τα γεγονότα του αίνου δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί με κριτήρια χρονικής τάξης και απόστασης. Ο μύθος κινείται στη συμβολική σφαίρα της αχρονικότητας, παρουσιάζοντας με αλληγορικό, συμβολικό τρόπο καταστάσεις καθολικού χαρακτήρα που υπερβαίνουν το συγκεκριμένο και περιστασιακό. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο αφηγηματολογικός χρόνος αναφορικά με τον μύθο λειτουργεί στερεοτυπικά ως καθαρή λογοτεχνική σύμβαση. Κάθε μύθος κλείνει με το διδακτικό του επιμύθιο, με μια διαχρονική αλήθεια που αποκαλύπτει κάτι για την ανθρώπινη ζωή και για την τάξη του κόσμου. Έτσι και στα *Έργα*, την αλήθεια του αίνου μόνον ο Δίας θα μπορούσε να εκφέρει ως εγγυητής της αιώνιας τάξης του κόσμου. Επομένως, η ταυτοποίηση του γερακιού με το κράτος της αυθαιρεσίας, της ωμής βίας και της ύβρεως αντιστρατεύεται την ίδια τη λογική του μύθου και ακυρώνει την ηθική διδασκαλία του ποιήματος.

Αναφορικά με τη φωνή, η σχέση αφηγητή-αποδέκτη στον αίνο υποστηρίζει το παραπάνω συμπέρασμα. Αρχικός αποδέκτης του αίνου είναι οι βασιλείς που τοποθετούνται με τον αφηγητή στο ίδιο αφηγηματικό επίπεδο. Όμως, ο αφηγητής αμέσως μετά την αφήγηση του αίνου, στρέφεται προς τον Πέρση σαν να ήταν αυτός ο αποδέκτης του μηνύματός του. Το μόριο «δέ»¹³⁰ μετά από κλητική προσφώνηση επισημαίνει την απότομη αλλαγή αποδέκτη, συνδέοντας άμεσα τον Πέρση με την αφήγηση του αίνου. Τον μήνυμα του αίνου, λοιπόν, έχει κοινούς αποδέκτες τους βασιλείς και τον Πέρση, αυτούς δηλαδή που συμπράττουν στα «νείκεα άγορῆς» (29). Στους μεν απευθύνει ο αφηγητής τη νουθεσία του

¹³⁰ Denniston (1954: 189)

με πιο φιλόφρονα τρόπο, σε γ' πρόσωπο και με τον έμμεσο, αινιγματικό λόγο του αίνου, «Νῦν δ' αἶνον βασιλεῦσ' έρέω, φρονέουσι καὶ αὐτοῖς.» (202), ενώ στον Πέρση ρητά και απροκάλυπτα: «σὺ δ' ἄκουε δίκης, μηδ' ὕβριν ὄφελλε.» (213). Η ταυτοποίηση των βασιλέων με το γεράκι και την Ὑβρι φέρνει στη θέση του αηδονιού τη Δίκη και τον ποιητή. Όμως, κάτι τέτοιο θα οδηγούσε σε νοηματική σύγχυση, καθώς ο σχετλιαστικός τόνος του ανήμπορου θύματος του γερακιού δε συνάδει με την αυστηρή νουθεσία του ποιητή προς τον Πέρση, ούτε θα ήταν εύλογο η παντοδυναμία της Ὑβρεως και των βασιλέων, όπως εικονίζεται στον αίνο, να υποχωρήσει στις ηθικές επιταγές του αδύναμου ποιητή και της θυματοποιημένης Δίκης.

Το δεύτερο σημαντικό χαρακτηριστικό λειτουργίας της φωνής στον αίνο είναι ο εγκιβωτισμένος λόγος του γερακιού στο μεταδιηγητικό επίπεδο, ο οποίος με τον αντίστοιχο λόγο του Δία στον μύθο της Πανδώρας αποτελούν τα μοναδικά παραδείγματα λόγου χαρακτήρων στα Έργα. Το στοιχείο αυτό καθώς και οι ομοιότητες των δύο λόγων ως προς το ύφος και ως προς την εκφορά τους σε αναφερόμενο λόγο αποτελούν σοβαρή ένδειξη για την ταυτοποίηση του γερακιού με τον Δία. Η πολυεπίπεδη λειτουργία του Δία στα Έργα είτε ως αποδέκτη της αφήγησης είτε ως δραματικού χαρακτήρα στον μύθο της Πανδώρας και στον αίνο αποτελεί μνεία της διαρκούς παρουσίας του θεού στο ενθάδε και το επέκεινα της αφήγησης.

«Βασιλείς, όσο ισχυροί και αν είστε, θα καταλήξετε σαν το αηδόني στα νύχια του άρπαγά του, αν δε συμμορφωθείτε με τη Δίκη και τις επιταγές του Δία». Αυτό είναι το μήνυμα που θα ήθελε ο ποιητής να προσλάβουν οι βασιλείς από τον αίνο.

5.2.6 Η Εργασία και οι κανόνες κοινωνικής ηθικής (Στίχοι 213-380)

Από τον στίχο 213 έως τον στίχο 380 ο ποιητής απευθύνει έναν μεγάλο διδακτικό-παραινετικό λόγο στους εσωτερικούς του αποδέκτες, τους βασιλείς και κατά κύριο λόγο τον Πέρση. Η φωνή του αφηγητή είναι ιδιαίτερα αισθητή σε όλη την έκταση του ενόητος, καθώς ο αφηγητής αυτοπροβάλλεται είτε με το σχόλιο στο περιεχόμενο του λόγου του, υιοθετώντας μάλιστα τη στάση δραματικού χαρακτήρα «νῦν δὴ ἐγὼ μήτ' αὐτὸς ἐν ἀνθρώποισι δίκαιος εἶην μήτ' ἐμὸς υἱὸς' εἰ μείζω γε δίκην ἀδικώτερος ἔξει.» (270-272), είτε με μία τριτοπρόσωπη αυτοαναφορική δήλωση «Οὔτος μὲν πανάριστος, ὃς αὐτῶ πάντα νοήσει» (293), είτε με τις αποστροφές του σε β' πρόσωπο προς τους αποδέκτες του,

απευθύνοντάς τους τις παραινέσεις του σε προστακτική έγκλιση. Παράλληλα, ο αφηγητής υποστηρίζει τις διδαχές του με τριτοπρόσωπη ταυτόχρονη αφήγηση καταστάσεων που ισχύουν διαχρονικά, προσδίδοντας συχνά στον λόγο του χαρακτήρα αφήγησης.

Στο τμήμα αυτό των *Έργων* ο ποιητής επεξεργάζεται τα βασικά θέματα που έχει ήδη θίξει στους μύθους που αφηγήθηκε, διαπλέκοντάς τα με ένα πολύμορφο φάσμα καταστάσεων του ανθρώπινου βίου και ιεραρχώντας τα σε επίπεδο μακροδομής με βάση το ακόλουθο κυκλικό σχήμα, ξεκινώντας από την αφήγηση με τις δύο Έριδες: **A**: «Έργον», **B**: «βίος» (Μύθος Πανδώρας), **Γ**: Δίκη (μύθος πέντε γενών και αίνος) και πάλι **Γ'**: Δίκη, **B'**: «βίος», **A'**: «Έργον». Οι αιτιολογικοί μύθοι της Πανδώρας και των πέντε γενών εξηγούν τη νομοτελειακή αναγκαιότητα της δικαιοσύνης και της εργασίας για τον ανθρώπινο βίο στη φάση των μυθικών καταβολών της ανθρωπότητας, ενώ με τον παραινετικό λόγο του ο ποιητής επισημαίνει την ανάγκη τήρησής τους στο δεδομένο στάδιο του σιδηρού γένους ως προϋποθέσεων για την ατομική και συλλογική ευημερία. Οι συχνοί θεματικοί αντικατοπτρισμοί μεταξύ των δύο τμημάτων φανερώνουν τη στενή τους συνάφεια, αλλά και στο εσωτερικό του λόγου επαναλήψεις φράσεων ή παραλλαγές στίχων παράλληλα με τα τυπικά δομικά σχήματα της προφορικής ποίησης αποτελούν τους κύριους αρμούς συνοχής των μερών του.

Η εξέταση του λόγου ακολουθεί τη διάρθρωσή του σε ενότητες με κριτήριο τα θεματικά κέντρα κάθε ενότητας.

5.2.7 Η Δίκη τιμωρεί την Ύβρι. (Στίχοι 213- 224.)

Ο λόγος αρχίζει με την προτροπή προς τον Πέρση να συμμορφωθεί με τις επιταγές της δικαιοσύνης, αποκαλύπτοντάς του παράλληλα το νόημα του αίνου, την υπερίσχυση της Δίκης έναντι της Ύβρεως. Η προτροπή του ποιητή με τον στίχο 213 «ὦ Πέρση, σὺ δ' ἄκουε δίκης, μηδ' ὕβριν ὄφελλε» λειτουργεί ως έμμεση επικριτική παρατήρηση για την προηγούμενη συμπεριφορά του «νεϊκέ' ὀπιπεύοντ' ἄγορῆς ἔπακουὸν ἔοντα.» (29).

Το θέμα της νίκης της Δίκης έναντι της ύβρεως εισάγεται αρχικά με το κυκλικό σχήμα: **A**: Δίκη (213)- **B**: Ύβρις (213), **B'**: Ύβρις (214-216)- **A'**: Δίκη (216-8) και αναπτύσσεται σε όλο το εύρος της ενότητας με ένα παράλληλο σχήμα **A**: Ύβρις (214-216) – **B**: Δίκη (216-218), **A'**: η Ύβρις τώρα αντιπροσωπεύεται από τους «δωροφάγους» δικαστές με τις στρεβλές τους κρίσεις (219-221) – **B'**: και η Δίκη προβάλλει ως φασματική μορφή που

τιμωρεί (223-224). Η αναπότρεπτη επικράτηση της Δίκης συνειδητοποιείται όψιμα από τους άφρονες, μετά την τιμωρία τους «παθών δέ τε νήπιος ἔγνω» (218), καθώς θα ελεεινολογούν τη μοίρα τους, όπως το αηδόνι στα νύχια του γερακιού: «ἄφρων δ', ὅς κ' ἐθέλη πρὸς κρείσσονας ἀντιφερίζειν» (210).

Ο στίχος 216 «ὁδὸς δ' ἐτέρηφι παρελθεῖν» αποτελεί προεξαγγελτικό αναδιπλασιασμό για τη μεταφορά της οδού στους στίχους 288-292: «λείη μὲν ὁδός, μάλα δ' ἐγγύθι ναίει...».

5.2.8 Η δίκαιη και η άδικη πόλη (Στίχοι 225-247)

Στη συνέχεια ο ποιητής παρουσιάζει τις συνέπειες της Δίκης και της Ὑβρεως στο συλλογικό επίπεδο της πόλης παραβάλλοντας τη δίκαιη με την άδικη πόλη. Οι κοινοί παράγοντες σύγκρισής τους εκφέρονται συμμετρικά με αντιθετική αντιστοιχία.

<p>«οἱ δὲ δίκας ξείνοισι καὶ ἐνδήμοισι διδοῦσιν ίθειας...» (225-226)</p> <p>«τοῖσι τέθηλε πόλις, λαοὶ δ' ἀνθέουσιν ἐν αὐτῇ» (227)</p> <p>«τοῖσι φέρει μὲν γαῖα πολὺν βίον» (232)</p> <p>«τίκτουσιν δὲ γυναῖκες ἐοικότα τέκνα γονεῦσιν» (235)</p> <p>«οὐδ' ἐπὶ νηῶν νίσσονται...» (236-237)</p>	<p>«οἷς δ' ὑβρις τε μέμηλε κακὴ καὶ σχέτλια ἔργα...» (238)</p> <p>«πολλάκι καὶ ξύμπασα πόλις κακοῦ ἀνδρὸς ἀπήυρα...» (240)</p> <p>«μέγ' ἐπήγαγε πῆμα Κρονίων, λιμὸν ὁμοῦ καὶ λοιμόν» (242-243)</p> <p>«οὐδὲ γυναῖκες τίκτουσιν, μινύθουσι δὲ οἴκοι» (244)</p> <p>ὃ γε τεῖχος ἢ νέας ἐν πόντῳ Κρονίδης ἀποτείνυται αὐτῶν. (246-247)</p>
--	--

Πίνακας 3

Κατά την Clay¹³¹, ο Δίας εμφανίζεται συχνότερα στην περιγραφή της άδικης πόλης ως τιμωρός, γεγονός που μπορεί να σημαίνει σε σχέση με τον Πέρση και τους βασιλείς ότι είναι προς το συμφέρον τους να συμμορφωθούν με τη δικαιοσύνη.

Η περιγραφή των δύο πόλεων με παροντικούς χρόνους δηλώνει διαχρονικές αλήθειες και την διαρκή παρουσία του Δία ως επιτηρητή του δικαίου. Στην περιγραφή της άδικης πόλης οι γνωμικοί αόριστοι δηλώνουν το τελεσίδικο της τιμωρίας του Δία, «κακοῦ ἀνδρὸς ἀπὴύρα», ἐπήγαγε πῆμα Κρονίων», «στρατὸν εὐρὺν ἀπώλεσεν» (246). Επίσης, ο στίχος

¹³¹ Clay (2009: 82)

240 «πολλάκι καὶ ξύμπασα πόλις κακοῦ ἀνδρὸς ἀπηύρα» λειτουργεῖ ως προεξαγγελτικός αναδιπλασιασμός στους στίχους 260-262. «ὄφρ' ἀποτείση δῆμος ἀτασθαλίας βασιλέων, οἷ λυγρὰ νοέοντες ἄλλη παρκλίνωσι δίκας σκολιῶς ἐνέποντες», με τους οποίους στην αποστροφή του προς τους βασιλείς ο ποιητής αποκαλύπτει τις καταστροφικές συνέπειες που θα έχει για ὅλη την κοινότητα η διαστρέβλωση της δικαιοσύνης ἀπὸ αὐτούς.

Με τον στίχο 235 «τίκτουσιν δὲ γυναῖκες ἐοικότα τέκνα γονεῦσιν» γίνεται μνεία στον στίχο 182 «οὐδὲ πατὴρ παῖδεσιν ὁμοίος οὐδέ τι παῖδες» παραβάλλοντας ο ποιητής την οικογενειακή αρμονία και τους υγιείς οικογενειακούς δεσμούς στη δίκαιη πόλη με τη διασάλευσή τους στο ζοφερό μέλλον του γένους του σιδήρου, ὅταν θα έχει επικρατήσει η Ὑβρις.

5.2.9 Προτροπή στους βασιλείς για δικαιοσύνη (Στίχοι 248-273)

«Ὡ βασιλῆς, ὑμεῖς δὲ καταφράζεσθε καὶ αὐτοὶ τήνδε δίκην» (248-9).

Για πρώτη φορά ο ποιητής απευθύνεται ευθέως στους βασιλείς προειδοποιώντας τους για τις συνέπειες των ἀδίκων αποφάσεών τους. Ο ποιητής συνδέει ἔμμεσα την προτροπή του με τη δική του υπόθεση επαναλαμβάνοντας δύο φορές την ἴδια φράση «τήνδε δίκην» των στίχων 38-39 «βασιλῆας δωροφάγους οἷ τήνδε δίκην ἐθέλουσι δικάσσαι». Η δείξη «τήνδε δίκην» επισημαίνει τον στρεβλό τρόπο απονομῆς της δικαιοσύνης που δηλώνεται στη συνέχεια εμφαιτικά με την επανάληψη του επιθέτου «σκολιός»: «σκολιῆσι δίκησιν» (250), «(Δίκη)ν σκολιῶς ὀνοτάζων» (258) και «σκολιῶς ἐνέποντες» (262).

Στο τμήμα αὐτό των *Ἔργων* με τις συχνές αναφορές στον Δία, τρεις φορές ἔμμεσα «Ζηνὸς φύλακες» (253), «Δίκη, Διὸς ἐκγεγαυῖα» (256), «πὰρ Διὶ πατρὶ καθεζομένη» (259) και στο τέλος με δραματική αφήγηση «Διὸς ὀφθαλμὸς... ἐπιδέρκεται, οὐδέ ἐ λήθει οἶν δὴ καὶ τήνδε δίκην πόλις ἐντὸς ἐέργει.» (267-269) και με την ἐκκλήση του ποιητῆ προς τους βασιλείς για εφαρμογή του δικαίου «ἰθύνετε μύθους» (263), ὅπως και στο προοίμιο του ποιήματος προς τον Δία «δίκη δ' ἴθυνη θέμιστας» (9), προϋποτίθεται η ἄμεση εξάρτηση του λειτουργήματος των βασιλέων ἀπὸ τον Δία, που αιτιολογεῖται στους στίχους 94-96 της *Θεογονίας* «Ἐκ γὰρ τοι Μουσέων καὶ ἐκηβόλου Ἀπόλλωνος ἄνδρες ἀοἶδοι ἕασιν ἐπὶ χθόνα καὶ κιθαρισταί, ἐκ δὲ Διὸς βασιλῆς». Η εκπλήρωση ἢ μη της λειτουργίας που τους ανατέθηκε ἀπὸ τον θεὸ ως κυβερνήτες και τοποτηρητές της δικαιοσύνης του θεοῦ στη γη θα εἶναι καθοριστική για την τύχη της κοινότητας. Κατὰ συνέπεια, η στρέβλωση της

δικαιοσύνης από τους βασιλείς και η αδικία δε θα διαλάθει τους αναρίθμητους επόπτες της Δίκης στη γη «τρὶς γὰρ μύριοί εἰσιν... ἀθάνατοι... ἡέρα ἐσάμενοι, πάντη φοιτῶντες ἐπ' αἴαν.» (252-255) ούτε το βλέμμα του ίδιου του Δία «πάντα ἰδὼν Διὸς ὄφθαλμὸς καὶ πάντα νοήσας» (267) και η τιμωρία θα ενσκήψει στο σύνολο της πόλης αλλά και στους ίδιους τους βασιλείς, όπως το δηλώνει έμμεσα ο ποιητής με τον παροιμιακό, αινιγματικό του λόγο: «οἷ τ' αὐτῷ κακὰ τεύχει ἀνήρ ἄλλω κακὰ τεύχων, ἢ δὲ κακὴ βουλή τῷ βουλευσάντι κακίστη.» (265-6).

Ο λόγος προς τους βασιλείς κλείνει επαναλαμβάνοντας παραλλαγμένα την ευχή των στίχων 174-175: «μηκέτ' ἔπειτ' ὄφελον ἐγὼ πέμπτοισι μετεῖναι ἀνδράσιν, ἀλλ' ἢ πρόσθε θανεῖν ἢ ἔπειτα γενέσθαι» με την ευχή :«νῦν δὴ ἐγὼ μήτ' αὐτὸς ἐν ἀνθρώποισι δίκαιος εἶην μήτ' ἐμὸς υἱός, ἐπεὶ κακὸν ἄνδρα δίκαιον ἔμμεναι, εἰ μείζω γε δίκην ἀδικώτερος ἔξει.» (270-272), παραπέμποντας στο δυσοίωνο μέλλον του γένους του σιδήρου, όπου «οὐδέ τις εὐόρκου χάρις ἔσσειται οὔτε δικαίου οὔτ' ἀγαθοῦ, μᾶλλον δὲ κακῶν ῥεκτῆρα καὶ ὕβριν ἀνέρα τιμήσουσι» (190-192) ως συνέπεια της αθέτησης από τους βασιλείς της Δίκης. Ωστόσο, ο ρητορικός χαρακτήρας της ευχής με το σχήμα εξ αντιθέτου προμηνύει την τελική επικράτηση της βούλησης του Δία: «ἀλλὰ τὰ γ' οὐ πῶ ἔολπα τελεῖν Δία μητιόεντα.» (273).

5.2.10 Ο δίκαιος ευτυχεῖ. Δίκη και Όλβος (Στίχοι 274-285)

«Ἦ Πέρση, σὺ δὲ ταῦτα μετὰ φρεσὶ βάλλεο σῆσιν, καὶ νυ δίκης ἐπάκουε, βίης δ' ἐπιλήθεο πάμπαν.» (274-5). Η νέα έκκληση προς τον Πέρση εισάγει μία νέα ερμηνεία του αίνου και ένα νέο μοτίβο, τον «όλβον» (281). Η συσχέτιση της Δίκης τώρα με τη βία αποσαφηνίζεται με τη σύγκριση του ζωικού βασιλείου με τον κόσμο του ανθρώπου, στον οποίον, κατά τη βούληση του Δία, οι έννοιες βία και Δίκη αλληλοαποκλείονται. Με τους στίχους 277-278 «ἰχθῦσι μὲν καὶ θηρσὶ καὶ οἰωνοῖς πετεηνοῖς ἔσθιν ἀλλήλους, ἐπεὶ οὐ δίκη ἐστὶ μετ' αὐτοῖς» γίνεται ευθεία αναφορά στον στίχο 209 του αίνου «δεῖπνον δ', αἶ κ' ἐθέλω ποιήσομαι ἢ ἐμεθήσω» αποκρυπτογραφώντας μία άλλη διάσταση του νοήματός του. Η απουσία οιασδήποτε μορφής ηθικής σήμανσης στην περιγραφή της αρπαγής του αηδονιού από το γεράκι και στον λόγο του τελευταίου υποβάλλει μία ταυτόσημη εικόνα του ζωικού βασιλείου και της ανθρώπινης κοινωνίας, στην οποία η επικράτηση της βίας θα έχει ως επακόλουθο την ανάλογη αντιμετώπισή της από τον θεό. Τρόπον τινά, ο νόμος της βίας στο ανθρώπινο επίπεδο επισύρει τη βία του νόμου και της Δίκης. Αντίθετα, η δικαιοσύνη

είναι ο νόμος που θεμελιώνει την ανθρώπινη κοινωνία και της εξασφαλίζει την ευημερία, τον «όλβον».

Το συμπέρασμα αυτό υποστηρίζεται και από την κατανομή των θεμάτων του αποσπάσματος με δύο διαδοχικά σχήματα κυκλικής σύνθεσης. Το πρώτο στο επίπεδο της κοσμικής τάξης: **A:** Δίκη «δίκης επάκουε» (275), **B:** Βία «βίης δ' επιλήθεο πάμπαν» (275), **B':** Βία «ιχθύσι μὲν καὶ θηρσί καὶ οἰωνοῖς πετεηνοῖς ἔσθιν ἀλλήλους» (277-278), **A':** Δίκη «ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην» (279). Το δεύτερο στο πλαίσιο απονομής της δικαιοσύνης στην πόλη, όπως δηλώνεται από το «ἀγορευσαι» (281), με υπαινιγμό στη δικαστική διένεξη του ποιητή με τον Πέρση: **A:** Δίκη «εἰ γάρ τις κ' ἐθέλη τὰ δίκαι' ἀγορευσαι γινώσκων, τῷ μὲν τ' ὄλβον διδοῖ εὐρύοπα Ζεὺς» (280-281), **B:** «ὃς δέ κε ... ἐπίορκον ὁμόσσης ψεύσεται ... τοῦ δέ τ' ἀμαυροτέρη γενεὴ μετόπισθε λέλειπται» (282-4), **A':** «ἀνδρὸς δ' εὐόρκου γενεὴ μετόπισθεν ἀμείνων.» (285)

5.2.11 Ο δρόμος της «Ἀρετῆς» και της «κακότητος» (Στίχοι 286-292)

«Σοὶ δ' ἐγὼ ἐσθλὰ νοέων ἐρέω, μέγα νήπιε Πέρση.» (286)

Με μία αυτοαναφορική δήλωση σχετικά με τον συμβουλευτικό του ρόλο απέναντι στον Πέρση ο ποιητής εισάγει τη μεταφορά της οδού, που αισθητοποιεί και συγκεκριμενοποιεί τις έννοιες «ἀμαυροτέρη γενεή» και «ἀμείνων γενεή» όχι πλέον σε σχέση με τη δικαιοσύνη, αλλά με τον ὄλβο και την εργασία, που υποσημαίνεται συνεκδοχικά με τη φράση «Ἀρετῆς ἰδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν» (289). Ο δρόμος της «Κακότητος» (287) είναι εύκολος και προσιτός «λείη μὲν ὁδός, μάλα δ' ἐγγύθι ναίει» (288), ενώ της αρετῆς επίμοχθος «ἰδρῶτα», ανηφορικός «ὄρθιος οἶμος» (290), μακρὺς, τραχὺς αρχικά «τρηχὺς τὸ πρῶτον» (291), αλλά στο τέλος εύκολος «ῥηιδίη δῆπειτα πέλει» (292). Οι έννοιες «Κακότης» και «Ἀρετή» τόσο στο σημείο αυτό όσο και στο λοιπὸ κείμενο δεν είναι δηλωτικές ηθικής ποιότητας αλλά κοινωνικού status με κριτήριο την υλική ευημερία¹³², καθώς επιβεβαιώνεται παρακάτω στον στίχο 313 «πλούτῳ δ' ἀρετὴ καὶ κῦδος ὀπηδεῖ». Η άνιση κατανομή του κειμένου σχετικά με τις έννοιες «Κακότης» και «Ἀρετή», με δύο στίχους και τέσσερις αντίστοιχα, προοικονομεί την περαιτέρω ανάπτυξη του παραινετικού λόγου με κεντρικό θέμα την εργασία.

¹³² West (1978: 229)

5.2.12 Προτροπή στον Πέρση για εργασία (Στίχοι 293-341)

Πριν αναπτύξει ο ποιητής το θέμα της εργασίας, προχωρεί σε μία αυτοαναφορική δήλωση, για να τονίσει αφενός τη χρησιμότητα και τη μακρόπνοη προοπτική των συμβουλών του και αφετέρου για να «προδιορθώσει» την στάση που θα υιοθετήσει ο αποδέκτης του απέναντι στις παραινέσεις του, προσδιορίζοντας εκ των προτέρων τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των πιθανών επιλογών του. «Οὔτος μὲν πανάριστος, ὃς αὐτῶ πάντα νοήσει, φρασάμενος τά κ' ἔπειτα καὶ ἐς τέλος ἦσιν ἀμείνω· ἐσθλὸς δ' αὖ καὶ κεῖνος, ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται· ὃς δέ κε μήτ' αὐτὸς νοήη μήτ' ἄλλου ἀκούων ἐν θυμῶ βάλληται, ὃ δ' αὐτ' ἀχρήσιος ἀνήρ.» (293-297). Κατά τον West, οι λέξεις «πανάριστος, ἐσθλὸς και ἀχρήσιος» δε δηλώνουν κοινωνική θέση ή ηθική ποιότητα, αλλά επιδοκμασία ή απόρριψη¹³³.

Με την προτροπή «ἐργάζεο, Πέρση, δῖον γένος» (299) εισάγεται το θέμα της εργασίας, η λεκτική εκφορά του οποίου αριθμεί 14 φορές στο σχετικά σύντομο κειμενικό τμήμα των στίχων 299-316.

Αρχικά με ένα παράλληλο σχήμα αντιτίθενται ο «λιμός» με τον «βίον» στο πρώτο σκέλος και τα ζεύγη «ἀεργίη-λιμός» και «ἔργον-βίος» στο δεύτερο: **A**: «Λιμός ἐχθαίρη» (299-300), **B**: «Δημήτηρ αἰδοίη, βίτου δὲ τεὴν πιμπλήσι καλήν» (300-1), **A'**: «λιμός γάρ τοι πάμπαν ἀεργῶ σύμφορος ἀνδρί... ἀεργοὶ ἔσθοντες» (302-6), **B'**: «σοὶ δ' ἔργα φίλ' ἔστω μέτρια κοσμεῖν, ὥς κέ τοι ὠραίου βίτου πλήθωσι καλιαί.» (306-7).

Η εργασία δεν εξασφαλίζει μόνον τον «βίον» αλλά και τον πλούτο: «ἐξ ἔργων δ' ἄνδρες πολύμηλοί τ' ἀφνειοί τε» (308) και την εὐνοια των θεών «ἐργαζόμενος πολὺ φίλτερος ἀθανάτοισιν.» (309). Η εργασία προβάλλεται ως κοινωνική αξία, καθώς η υλική ευημερία την οποία εξασφαλίζει καθορίζει και την κοινωνική θέση του ατόμου «πλούτῳ δ' ἀρετὴ καὶ κῦδος ὀπηδεῖ.» (313).

Το κίνητρο του πλούτου εμπνέει τον δημιουργικό ζήλο της εργασίας «τάχα σε ζηλώσει ἀεργὸς πλουτέοντα» (312-313) παραπέμποντας στο θέμα της καλής Ἐριδος «ζηλοῖ δέ τε γείτονα γείτων εἰς ἄφενος σπεύδοντ'» (23-24). Το θέμα της εργασίας κλείνει προς το παρόν με την προτροπή προς τον Πέρση να εργάζεται αποστρέφοντας τις βλέψεις του από τις ξένες περιουσίες «εἴ κεν ἀπ' ἄλλοτρίων κτεάνων ἀεσίφρονα θυμὸν εἰς ἔργον τρέψας

¹³³ West (1978: 231)

μελετᾶς βίου» (315-16), όπως είχε κάνει στο παρελθόν «τοῦ κε κορεσσάμενος νείκεα καὶ δῆριν ὀφέλλοις κτήμασ' ἐπ' ἄλλοτρίοις» (33-34).

Στη συνέχεια προβάλλεται εμφαιτικά με το σχῆμα επαναφοράς ἡ ἔννοια τῆς «αἰδοῦς», θεμελιώδης κοινωνικῆς ἀρετῆς που επανασημασιολογείται στα συγκεκριμένα συμφραζόμενα τῆς ἐργασίας τοῦ «βίου» καὶ τοῦ «λιμοῦ». «αἰδῶς δ' οὐκ ἀγαθὴ κεχρημένον ἄνδρα κομίζειν, αἰδῶς, ἢ τ' ἄνδρας μέγα σίνεταί ἡδ' ὀνίνησιν. αἰδῶς τοι πρὸς ἀνολβίῃ, θάρσος δὲ πρὸς ὄλβω.» (317-19). Κατὰ τὸν Verdenius¹³⁴, ἡ «αἰδῶς», ὡς ἡ Ἔρις καὶ ἡ ἔλπις στὸν στίχο 500 «ἐλπίς δ' οὐκ ἀγαθὴ», στὸ συγκεκριμένο ἀπόσπασμα εἶναι ἔννοια ἀμφίσημη.

Ἄν ὁ δίκαιος πλοῦτος τῆς ἐργασίας ἐξασφαλίζει κοινωνικὴ καταξίωση, ὁ παράνομος ὡς ἀποτέλεσμα ἀρπαγῆς ἀπαξιώνει κοινωνικά τὸν κάτοχό του «Αἰδῶ δέ τ' Ἄναιδείῃ κατοπάζῃ» (324), ἐπισύρει τὴ θεῖα τιμωρία καὶ δε θα ἔχει διάρκεια «παῦρον δέ τ' ἐπὶ χρόνον ὄλβος ὀπηδεῖ» (326). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ ποιητὴς αἰτιολογεῖ τὴν ἀρχικὴ προειδοποίησή του πρὸς τὸν Πέρση: «σοὶ δ' οὐκέτι δεῦτερον ἔσται ὧδ' ἔρδειν'»: (34-5). Ἀπὸ τὰ ἀθέμιτα ἔργα τῆς ὑβρεως στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο ὁ ποιητὴς στρέφεται στὸν μικρόκοσμο τοῦ οἴκου, ἀποτρέποντας τὸν Πέρση νὰ ἐνδώσει σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ ἀδικήματα που θα χαρακτηρίζουν τὸ γένος τοῦ σιδήρου στὴ φάση τῆς παρακμῆς του.

<p>«Ἴσον δ' ὅς θ' ἰκέτην ὅς τε ξεῖνον κακὸν ἔρξει, ὅς τε κασιγνήτοιο ἐοῦ ἀνὰ δέμνια βαίνῃ κρυπταδίῃς εὐνῆς ἀλόχου, παρακαίρια ῥέζων.» (327-229).</p> <p>«ὅς τε γονῆα γέροντα κακῶ ἐπὶ γήραος οὐδῶ νεικείῃ χαλεποῖσι καθαπτόμενος ἐπέεσσιν» (331-332).</p>	<p>Γένος τοῦ σιδήρου.</p> <p>«οὐδὲ ξεῖνος ξεινοδόκῳ καὶ ἐταῖρος ἐταίρω, οὐδὲ κασίγνητος φίλος ἔσσεταί, ὡς τὸ πάρος περ.» (183-4).</p> <p>«αἴψα δὲ γηράσκοντας ἀτιμήσουσι τοκῆας· μέμψονται δ' ἄρα τοὺς χαλεποῖς βάζοντες ἐπεσσιν.» (185-186).</p>
---	---

Πίνακας 4

Ἡ ἐνότητα αὐτὴ τοῦ λόγου κλείνει με τὴν προτροπὴ πρὸς τὸν Πέρση νὰ τιμᾷ καὶ νὰ ἐξευμενίζει τοὺς θεοὺς με θυσίες καὶ σπονδές. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὰ κοινωνικά σὲ θρησκευτικὰ καθήκοντα θεωρήθηκε βεβιασμένη. Ὡστόσο, ὁ Verdenius¹³⁵ υποστηρίζει ὅτι

¹³⁴ Verdenius (1985: 160)

¹³⁵ Verdenius (1985: 166)

ο Ησίοδος δεν κάνει διάκριση κοινωνικών και θρησκευτικών καθηκόντων, καθώς και τα δύο συνδέονται με την ιδέα της θείας ανταπόδοσης, που είναι έννοια αμφίσημη. Τιμωρία και ανταμοιβή είναι όψεις της ίδιας δύναμης και εμφανίζονται εναλλακτικά από τον Ησίοδο με τον προτρεπτικό ή αποτρεπτικό του λόγο.

5.2.13 Οι σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους (Στίχοι 342-380)

Πριν προχωρήσει στην κεντρική ενότητα του ποιήματός του, στο αγροτικό ημερολόγιο, ο Ησίοδος προτείνει έναν ακόμη κατάλογο παραινέσεων που αναφέρονται στις διαπροσωπικές σχέσεις εντός της μικρής κοινότητας του χωριού και στην οικονομική διαχείριση του οίκου. Στο τμήμα αυτό του λόγου ο Ησίοδος διατυπώνει τις παραινέσεις του με προστακτικά απαρέμφορα απέναντι σε έναν μάλλον γενικό και αόριστο αποδέκτη, καθώς ο Πέρσης δεν αναφέρεται ονομαστικά, σαν να έχει αφομοιωθεί με το ευρύτερο εξωκειμενικό ακροατήριο του ποιήματος.

Στη θεώρηση από τον Ησίοδο των σχέσεων ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας η στενή διαπλοκή του οικονομικού παράγοντα με τις κοινωνικές σχέσεις παραπέμπει συχνά σε εικόνα ρύθμισής τους με όρους ανταλλακτικού εμπορίου.

Το πρώτο θέμα που θίγεται αφορά στη **φιλοξενία**: «Τὸν φιλέοντ' ἐπὶ δαῖτα καλεῖν, τὸν δ' ἐχθρὸν ἑᾶσαι.» (342).

Η σχέση με τους γείτονες και η αξία ενός καλού γείτονα: «εἰ γάρ τοι καὶ χρῆμ' ἐγγώριον ἄλλο γένηται, γείτονες ἄζωστοι ἔκιον, ζώσαντο δὲ πηοί. πῆμα κακὸς γείτων, ὅσσόν τ' ἀγαθὸς μέγ' ὄνειαρ» (344-346).

Ο δανεισμός: «εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, εὖ δ' ἀποδοῦναι, αὐτῶ τῶ μέτρῳ, καὶ λώιον, αἴ κε δύνηαι». (349-350), «καὶ δόμεν ὅς κεν δῶ, καὶ μὴ δόμεν ὅς κεν μὴ δῶ. δώτη μὲν τις ἔδωκεν, ἀδώτη δ' οὐ τις ἔδωκεν.» (354-355).

Η αποταμίευση: «εἰ γάρ κεν καὶ σμικρὸν ἐπὶ σμικρῶ καταθεῖο, καὶ θαμὰ τοῦτ' ἔρδοις, τάχα κεν μέγα καὶ τὸ γένοιτο. ὅς δ' ἐπ' ἐόντι φέρει, ὃ δ' ἀλέξεται αἴθοπα λιμόν.» (361-363).

Η πίστη στις οικονομικές και νομικές συμβάσεις: «μισθὸς δ' ἀνδρὶ φίλῳ εἰρημένος ἄρκιος ἔστω. καὶ τε κασιγνήτῳ γελάσας ἐπὶ μάρτυρα θέσθαι. πίστεις δ' ἄρ' ὁμῶς καὶ ἀπιστίαι ὠλεσαν ἄνδρας.» (370-372).

Ο γάμος και η οικογένεια: «μηδὲ γυνή σε νόον πυγοστόλος ἕξαπατάτω αἰμύλα κωτίλλουσα, τεὴν διφῶσα καλιήν.» (373-374). Η προειδοποίηση του ποιητή προς τον αποδέκτη του να μην ενδίδει στα θέλγητρα της συζύγου εστιάζει στα αρνητικά χαρακτηριστικά του γυναικείου φύλου που παραπέμπουν στο αρχέτυπό του, την πρώτη γυναίκα, την Πανδώρα. Η εξαπάτηση «αἰμύλα κωτίλλουσα» ως δώρο του Ερμή «ψεύδεά θ' αἰμυλίους τε λόγους καὶ ἐπίκλοπον ἦθος» (78) και η αδηφαγία «τεὴν διφῶσα καλιήν», που πιο εύγλωττα δηλώνεται στη *Θεογονία* «τῆς γάρ ὀλοΐϊόν ἐστι γένος καὶ φύλα γυναικῶν, πῆμα μέγα θνητοῖσι ... οὐλομένης πενίης οὐ σύμφοροι, ἀλλὰ κόροιο» (591-593), είναι τα χαρακτηριστικά της γυναίκας που υπονομεύουν την οικονομία του οίκου.

Τέλος, η ύπαρξη απογόνων είτε ενός «μουννογενῆς δὲ πάις εἴη πατρώιον οἶκον φερβέμεν· ὧς γὰρ πλοῦτος ἀέξεται ἐν μεγάροισιν» (376-377) είτε περισσοτέρων «ῥεῖα δέ κεν πλεόνεσσι πόροι Ζεὺς ἄσπετον ὄλβον· πλείων μὲν πλεόνων μελέτη, μείζων δ' ἐπιθήκη» (379-380) θα συνεισφέρει στην ευημερία του οίκου.

5.2.14 Το αγροτικό ημερολόγιο (Στίχοι 381-617)

Ο ποιητής επανέρχεται στο θέμα της εργασίας καταδεικνύοντας τη γεωργική δραστηριότητα ως την κύρια πηγή πλούτου «σοί δ' εἰ πλούτου θυμὸς ἐέλδεται ἐν φρεσὶν ἧσιν, ὦδ' ἔρδειν» (381-382), υπό την προϋπόθεση ότι θα τηρείται αδιάλειπτα η σειρά και η αναγκαία διαδοχή των γεωργικών εργασιών «ἔργον ἐπ' ἔργῳ ἐργάζεσθαι.» (382). Καθοριστικός παράγοντας για τη διαδοχή των διαφόρων εργασιών είναι ο χρόνος, γι' αυτό από την αρχή της ενότητας αυτής ο ποιητής ορίζει το γενικό χρονικό πλαίσιο του κύκλου των αγροτικών εργασιών: «Πληιάδων Ἄτλαγενέων ἐπιτελλομενάων ἄρχεσθ' ἀμήτου, ἀρότιοι δὲ δυσσομενάων.» (383-4). Με την επιτολή των Πλειάδων σημειώνεται η κορυφαία στιγμή για τον αγροτικό βίο, η συγκομιδή κατά την άνοιξη¹³⁶, ενώ με τη δύση τους η έναρξη των γεωργικών εργασιών με το ὄργωμα του φθινοπώρου. Το χρονικό αυτό πλαίσιο εξαγγέλλεται ρητά ως νόμος «οὗτός τοι πεδίων πέλεται νόμος» (388) και επαναλαμβάνεται μεταφορικά και με αντίστροφη τάξη με μία παροιμιακή διατύπωση «γυμνὸν σπείρειν, γυμνὸν δὲ βοωτεῖν, γυμνὸν δ' ἀμάειν» (391-392), ως ὅρος για να δρέψει ο αγρότης τους καρπούς του μόχθου του την κατάλληλη εποχή «εἴ χ' ὦρια πάντ' ἐθέλησθα ἔργα κομίζεσθαι Δημήτερος· ὧς τοι ἕκαστα ὦρι' ἀέξεται» (392-4). Ο αυστηρός καθορισμός

¹³⁶ West (1978: 253) Στη σελίδα αυτή υπάρχει αναλυτικός πίνακας του γεωργικού ημερολογίου.

του χρόνου με την έννοια της κατάλληλης στιγμής επισημαίνεται τουλάχιστον 15 φορές στο αγροτικό και ναυτιλιακό ημερολόγιο με τους τύπους του επιθέτου «ώραϊος» .

Στο εισαγωγικό τμήμα του ημερολογίου (381-413) η επανασύσταση της αρχικής δραματικής συνθήκης του ποιήματος με την επανεμφάνιση ως άμεσου αποδέκτη των συμβουλών του ποιητή του πτωχευμένου πλέον Πέρση εξυπηρετεί αφηγηματολογικά τη διδακτική στόχευση της ενότητας, καθώς ο μεταμελημένος Πέρσης που προσφεύγει για βοήθεια στον αδελφό του μπορεί τώρα να αποδεχτεί την αλήθεια, ότι δηλ. η αγροτική εργασία εγγυάται τον «βίο» και τον πλούτο και όχι η υφαρπαγή τους. Τώρα οι συμβουλές του ποιητή προς τον Πέρση εκφέρονται με πιο επιτακτικό τόνο επισείοντας τον κίνδυνο της οικονομικής καταστροφής του οίκου και της κοινωνικής απαξίωσης «έργάζεο, νήπιε Πέρση, ἔργα, τά τ' ἀνθρώποισι θεοὶ διετεκμήραντο, μή ποτε σὺν παίδεσσι γυναικί τε θυμὸν ἀχεύων ζητεύης βίοτον κατὰ γείτονας, οἷ δ' ἀμελῶσιν.» (397-400). Η επαναληπτική προσφυγή για βοήθεια δε θα βρει πρόθυμους για συμπαράσταση ούτε τους καλούς γείτονες «δὶς μὲν γὰρ καὶ τρὶς τάχα τεύξεαι· ἦν δ' ἔτι λυπῆς, χρῆμα μὲν οὐ πρήξεις, σὺ δ' ἔτώσια πόλλ' ἀγορεύσεις» (401-402). Η αλληλεγγύη των μελών της μικρής κοινότητας, όπως είχε επισημανθεί στους στίχους 344-345 «εἰ γὰρ τοι καὶ χρῆμ' ἐγχώριον ἄλλο γένηται, γείτονες ἄζωστοι ἔκιον, ζώσαντο δὲ πηοί.» δεν είναι δεδομένη ούτε για τον άεργο ούτε για τον χρεοκοπημένο αγρότη. Επείγει, επομένως, η άμεση δραστηριοποίηση του Πέρση και η ανάληψη των γεωργικών εργασιών, επισημαίνοντας ακόμη μια φορά ο ποιητής με τη δραματική του έκκληση την κρισιμότητα του χρόνου και τους κινδύνους της αναβλητικότητας με την επανάληψη της έννοιας τέσσερις φορές σε τέσσερις στίχους «μηδ' ἀναβάλλεσθαι ἕς τ' αὖριον ἕς τε ἔνηφιν» (410), «ἔτωσιοεργὸς ἀνήρ» (411), «οὐδ' ἀναβαλλόμενος» (412), «αἰεὶ δ' ἀμβολιεργὸς ἀνήρ ἄτησι παλαίει.» (413).

Οι συμβουλές του Ησίοδου, όπως παρατηρεί ο West, περιορίζονται σε δύο τομείς της γεωργίας, την καλλιέργεια των σιτηρών και της αμπέλου. Ο Ησίοδος κατά κύριο λόγο πραγματεύεται τον κατάλληλο χρόνο για την έναρξη κάθε εργασίας, παρά τις ίδιες τις εργασίες¹³⁷. Επίσης, παρατηρεί ότι η διδασκαλία είναι αξιοσημείωτα ελλιπής, και ότι τα

¹³⁷ West (1978: 52)

περιγραφικά αποσπάσματα, όπως αυτά των στίχων 504-558 και 582-596 καθιστούν σαφές ότι ο στόχος του ποιητή δεν είναι αυστηρώς διδακτικός¹³⁸.

Στο τμήμα αυτό οι γεωργικές εργασίες ανά εποχή του έτους εισάγονται με ένα τυπικό σχήμα χρονικών αναφορών που συνδυάζει χρονικά επιρρήματα, όπως «ἤμος, εὔτ' ἄν, ὥρη χειμερῆ, Μῆνα δὲ Ληναίων, ὀπότ' ἄν» με χαρακτηριστικές εικόνες της φύσης ανά εποχή. Η απόδοση του χρόνου με εικόνες της φύσης φανερώνει την ιδιαίτερη εστίαση του αυτοδιηγητικού αφηγητή. Μετέωρα, ζώα, πουλιά και έντομα, όπως επιτολή των Πλειάδων και η φωνή του γερανού ως φυσικά οπτικά και ηχητικά σήματα των χρονικών μεταβολών οικεία για την αντίληψη του ριζωμένου στη γη γεωργού δηλώνουν την εστίαση του για τον κόσμο με σημείο αναφοράς τον ίδιο, αντίθετα με την πανοραμική προοπτική του ομηρικού αφηγητή για τη φύση, τη συχνά κατοπτρευτική στις μεγαλειώδεις παρομοιώσεις του.

Το ημερολόγιο αρχίζει με την φθινοπωρινή επιτολή του Σείριου. Η προβλεπόμενη εργασία της εποχής αυτής είναι η υλοτομία «τῆμος ἄρ' ὕλοτομῆν μεμνημένος ὠριον ἔργον.» (422). Ο χρονικός προσδιορισμός της εποχής με την περιγραφή της σε οχτώ στίχους και οι συμβουλές που ακολουθούν σχετικά με την προπαρασκευή των εργασιών του φθινοπώρου με αναλυτικές περιγραφές του υλικού των γεωργικών εργαλείων, των ζώων και του βοηθητικού προσωπικού επιβραδύνουν τον ρυθμό της αφήγησης προσδίδοντας της χαρακτήρα περιγραφής. Όπως σημειώνει η Nelson, ο τόνος της αφήγησης είναι χαλαρός, καθώς ο Ησίοδος επέλεξε να ξεκινήσει το έτος με μια εποχή χωρίς ιδιαίτερες δραστηριότητες. ... Αυτό που ο Ησίοδος πραγματικά καταγράφει εδώ είναι το αίσθημα των αρχών του φθινοπώρου¹³⁹.

Η φωνή του γερανού δίνει το έναυσμα του οργώματος της γης. Ωστόσο, η σχετική ενέργεια αναβάλλεται, καθώς ανακαλείται η κατάσταση απελπισίας στην οποία έχει περιέλθει ο Πέρσης (399-400) με την έκκληση του απαράσκειου αγρότη για βοήθεια σε ευθύ λόγο στους στίχους 453-454 «ῥήιδιον γὰρ ἔπος εἶπεῖν· «βόε δὸς καὶ ἄμαξαν» ῥήιδιον δ' ἀπανήνασθαι· «πάρρα δ' ἔργα βόεσσιν.» Η ανάληψη της ίδιας εικόνας με πιο δραματικό τόνο έρχεται να τονίσει την ανάγκη για απαρέγκλιτη τήρηση του κατάλληλου χρόνου, καθώς η απρονοησία δε θεραπεύεται με λόγια «ἀχρεῖος δ' ἔσται ἐπέων νομός» (403), γι' αυτό «τῶν πρόσθεν μελέτην ἐχέμεν οἰκία θέσθαι.» (457).

¹³⁸ West (1978: 252)

¹³⁹ Nelson (1998: 52)

Η αφηγηματική επιβράδυνση και η προσωρινή αναβολή στην παροχή υποδείξεων για τις εργασίες του οργώματος και της σποράς αναπληρώνεται με την παρότρυνση για την επίσπευση του οργώματος, στο οποίο επιστρατεύεται και ο ίδιος ο αγρότης μαζί με τους δούλους του «Εὗτ' ἂν δὲ πρώτιστ' ἄροτος θνητοῖσι φανήη, δὴ τότ' ἔφορμηθῆναι, ὁμῶς δμῶές τε καὶ αὐτὸς, αὔην καὶ διερὴν ἀρόων ἀρότοιο καθ' ὥρην, πρωὶ μάλα σπεύδων, ἵνα τοι πλήθωσιν ἄρουραι.» (458-461). Αλλά στον στίχο 473 εν μέσω φθινοπώρου με μία αναχρονία ο ποιητής παραπέμπει στη μελλοντική συγκομιδή «ᾧδέ κεν ἄδρυσύνη στάχυες νεύοιεν ἔραζε» (473). Εκφράζει έτσι τις προσδοκίες και την αναμονή του αγρότη για τη συγκομιδή, την τόσο καθοριστική για την επιβίωσή του. Αρχικά την πλούσια, που εκπληρώνεται, αφού θα έχει τηρηθεί ο κατάλληλος χρόνος οργώματος, μετά τη φτωχή συγκομιδή, ως αποτέλεσμα του καθυστερημένου οργώματος είτε κατά το χειμερινό ηλιοστάσιο «Εἰ δέ κεν ἠελίοιο τροπῆς ἀρόφως χθόνα δῖαν» (479) είτε κατά την άνοιξη που αναγγέλλεται με τον κούκο «ἦμος κόκκυξ κοκκύζει» (486).

Η ενότητα του φθινοπώρου κλείνει με την παραίνεση για εναρμόνιση των εργασιών με τον κατάλληλο χρόνο, για να αποσοβηθεί μία ενδεχόμενη σιτοδεία. Και στις δύο περιπτώσεις, του ἔγκαιρου ή ἀκαιρου οργώματος, το προϊόν του ανθρώπινου μόχθου δεν κρίνεται τελεσίδικα από τον χρόνο αλλά από τις βουλές του Δία. Αν και ανεπίγνωστες οι βουλές του για τον άνθρωπο, ο ποιητής ανιχνεύει τις προθέσεις του θεού με μία λανθάνουσα παράληψη, υπερβαίνοντας την εστίασή του. Έτσι η τήρηση της χρονικής τάξης από τον άνθρωπο θα εύρισκε τον Δία ευνοϊκό «ᾧδέ κεν ἄδρυσύνη στάχυες νεύοιεν ἔραζε, εἰ τέλος αὐτὸς ὄπισθεν Ὀλύμπιος ἐσθλὸν ὀπάζοι» (473-474), ενώ στη δεύτερη περίπτωση με το επίθετο «ἀργαλέος» προσημαίνεται μία δυνητικά δυσοίωνη κατάσταση «ἄλλοτε δ' ἄλλοῖος Ζηνὸς νόος αἰγίοχοιο, ἀργαλέος δ' ἄνδρεςσι καταθνητοῖσι νοῆσαι.» (483-484) και στην τρίτη, που εισάγεται με τους συσχετικούς χρονικούς δείκτες «τῆμος...ἦμος (486-488), όλα επαφίονται στην ελάχιστη πιθανότητα να σωθεί η σοδειά, αν συγκατανεύσει ο Δίας και βρέξει ακριβώς τρεις μέρες μετά την εμφάνιση του κούκου, δίχως το νερό να ξεπερνά το ἴχνος που αφήνει το βόδι στο έδαφος. Σε κάθε περίπτωση καθοριστικός παράγοντας για την ευόδωση των εργασιών και την εξασφάλιση του βίου δεν είναι μόνον η απαρέγκλιτη τήρηση της χρονικής τάξης από τον άνθρωπο, αλλά η απρόβλεπτη βούληση του Δία, που εκθέτει έτσι τον ανθρώπινο βίο στο αβέβαιο πεδίο της ελπίδας και της προσδοκίας.

Στην αφήγηση του χειμώνα οι αφηγηματικές κατηγορίες της χρονικής τάξης και διάρκειας φωτίζουν κάποια ζητήματα ερμηνείας. Ο ποιητής εισάγει την έλευση του χειμώνα προειδοποιώντας τον αποδέκτη του να μη βρεθεί απροετοίμαστος μπροστά στο φάσμα της πείνας και της φτώχειας με μόνο εφόδιο την κενή ελπίδα. Έτσι ανατρέχει πάλι στο καλοκαίρι, κατά τη διάρκεια του οποίου πρέπει να γίνει η κατάλληλη προετοιμασία για τον χειμώνα.

Η ακόλουθη μακροσκελής περιγραφή της δύσκολης για όλα τα πλάσματα εποχής περιλαμβάνει 124 στίχους συνολικά και 60 μόνο για τον κεντρικό χειμερινό μήνα, τον «Ληναιώνα». Η περιγραφική πράξη ή παύση για τον εν λόγω μήνα υποβάλλει τη μακρά απραξία του αγρότη λόγω της υποχρεωτικής αναστολής των αγροτικών εργασιών, εστιάζει παράλληλα στο πώς βιώνεται από ανθρώπους και ζώα η σκληρή αυτή εποχή. Όσον αφορά στον άνθρωπο, η αίσθηση του ψύχους, η ανακούφιση την οποία προσφέρει η σωστή ένδυση και η θαλπωρή του σπιτιού, και όσον αφορά στα ζώα, εξημερωμένα και μη, η ζωντανή ενσυναίσθητη περιγραφή της συμπεριφοράς τους απέναντι στο ψύχος απεικονίζονται με εστιακό κέντρο τον αφηγητή που αντιπροσωπεύει τον άνθρωπο γενικά.

Ως ορόσημο του χειμώνα για το εστιακό πρόσωπο της αφήγησης λαμβάνεται ένα μετεωρολογικό φαινόμενο, ο παγωμένος βόρειος άνεμος που εισάγει την εποχή αυτή στον στίχο 506 «πνεύσαντος Βορέαο» και τη διατρέχει με επαναληπτική αφήγηση στους στίχους 518 «ἴς ανέμου Βορέω», 547 «ψυχρή γάρ τ' ἤως πέλεται Βορέαο πεσόντος», και 553 «Θρηκίου Βορέω νέφεα κλονέοντος», μέχρι την παρέλευση του χειμώνα και την εξασθένηση των φαινομένων του, που υποβάλλεται με την καθοδική επιστροφή στο εστιακό σημείο του αφηγητή, τη γη: «εἰς ὃ κεν αὖτις Γῆ πάντων μήτηρ καρπὸν σύμμικτον ἐνείκη» (562-563).

Στους στίχους 536-563 ολοκληρώνεται αφηγηματικά ο κύκλος της εποχής αυτής, όπως άρχισε, με μια σειρά νουθεσιών προς τον αποδέκτη, αυτή τη φορά σχετικά με τις προφυλάξεις που πρέπει να λάβει για την αντιμετώπιση του ψύχους. Η αφήγηση του χειμώνα εστιάζει όχι τόσο στα χαρακτηριστικά του όσο στο πώς βιώνεται η εποχή αυτή του έτους από τον άνθρωπο, εμφανίζοντας το πρωτεύον θεματικό κέντρο όλου του τμήματος, που δεν είναι οι συγκεκριμένες αγροτικές εργασίες, αλλά η «ώρα», ο χρόνος ως ρυθμιστικός παράγοντας τόσο των συγκεκριμένων εργασιών όσο του ανθρώπινου βίου και της τάξης του κόσμου συνολικά.

Η έλευση της άνοιξης (564-581) αναγγέλλεται με το τέλος του χειμερινού ηλιοστασίου, την εσπερινή επιτολή του Αρκτούρου¹⁴⁰ και με το θρηνητικό τραγούδι της κόρης του Πανδίονα, του χελιδονιού. Ωστόσο, το εκτενές περιγραφικά προανάκρουσμα της άνοιξης, περιλαμβάνοντας έξι στίχους, ακολουθεί μόνο μία συμβουλή για το κλάδεμα των αμπελιών, ενώ με την εικόνα του «φερέοικου» σαλιγκαριού, που αποφεύγοντας το θάλαπος των Πλειάδων αναρριχάται στα φυτά, σημειώνεται ένα χρονικό άλμα τριών μηνών που οδηγεί στην έναρξη των αγροτικών εργασιών της αρχής του θέρους. Η εξαιρετικά περιληπτική αφήγηση της άνοιξης επισπεύδει τη μετάβαση από τη νωχελικότητα του χειμώνα στο θέρος, υποδηλώνοντας την εναγώνια αναμονή του αγρότη για την πιο κρίσιμη για τον βίο του εποχή του έτους, που κρίνει τον καρπό του μόχθου του και εξασφαλίζει τον βιοπορισμό του, τη συγκομιδή.

Κατά την Nelson,¹⁴¹ ο Ησίοδος εισάγει έναν παραλληλισμό ανάμεσα στη σπορά του φθινοπώρου και τη συγκομιδή του θέρους, παρεκβαίνοντας και στις δύο περιπτώσεις από το κύριο θέμα του, με την εισαγωγή στην πρώτη περίπτωση της υλοτομίας και στη δεύτερη του κλαδέματος του αμπελιού. Η παρέκβαση αυτή επιβραδύνοντας την έναρξη της κύριας εργασίας έρχεται να τονίσει τον επείγοντα χαρακτήρα της, καθώς αμέσως μετά και στις δύο περιπτώσεις ο ίδιος ο αγρότης με τους δούλους του ξεκινούν με ιδιαίτερη σπουδή τη σπορά και τη συγκομιδή αντίστοιχα.

Ο επιτακτικός χαρακτήρας και η σπουδή της εργασίας της συγκομιδής επισημαίνεται με την πυκνή σειρά προστακτικών στους στίχους 573-576: «ἄρπας τε χαρασσέμεναι καὶ δμῶας ἐγείρειν», «φεύγειν δὲ σκιερούς θώκους», «τημοῦτος σπεύδειν καὶ οἴκαδε καρπὸν ἀγινεῖν».

Στη συνέχεια η άνθηση του γαϊδουράγκαθου, του «σκόλυμου», το βουερό τραγούδι του τζίτζικα και η επιτολή του Σείριου εισάγουν την ποιητική περιγραφή μιας στιγμής ραστώνης και τρυφής στο καυτό κατακαλόκαιρο του Ιουλίου, που διεγείρει τον αισθησιασμό των γυναικών, αλλά αποδυναμώνει τους άντρες: «μαχλόταται δὲ γυναῖκες, ἀφαυρότατοι δέ τοι ἄνδρες» (586). Με αυτή την αφηγηματικά πρωθύστερη περιγραφή σε σχέση με το αλώνισμα, και την αποθήκευση της συγκομιδής, τα οποία σηματοδοτεί η

¹⁴⁰ Γκιργκένης (2001: 229)

¹⁴¹ Nelson (1998: 56)

επιτολή του Ωρίωνα τον Ιούνιο¹⁴², ο αφηγητής προτάσσει τη βιωμένη εμπειρία της εποχής έναντι των εργασιών που αυτή επιτάσσει, προβάλλοντας ακόμη μια φορά ως κεντρικό θέμα της πραγμάτευσης του αγροτικού ημερολογίου τον άνθρωπο και τον βιωμένο από αυτόν χρόνο.

Ο περιοδικός κύκλος των εργασιών του χρόνου ολοκληρώνεται και πάλι στην αρχή του φθινοπώρου με την επιτολή του Αρκτούρου και με τον τρύγο. Η παράλειψη της αναφοράς του τρύγου στην έναρξη του γεωργικού έτους ενισχύει την άποψη ότι το αγροτικό ημερολόγιο δεν μπορεί να εκληφθεί ως εγχειρίδιο γεωργίας, αλλά ποιητική σύνθεση με αφηγηματικά σχεδιασμένη δομή και ιδιαίτερη στόχευση. Η επαναφορά του Πέρση στο προσκήνιο, με τις τελευταίες συμβουλές που του απευθύνει ο ποιητής παράλληλα με τη δύση των Πλειάδων κλείνουν ισόμορφα τον κύκλο του τμήματος αυτού, προσδίδοντάς του τον χαρακτήρα ολοκληρωμένου ποιήματος.

5.2.15 Η ναυτιλία (Στίχοι 618-694)

Η χρυσή εποχή έχει παρέλθει, όταν ο άνθρωπος δε χρειαζόταν ούτε να εργάζεται ούτε να ριψοκινδυνεύει στις θάλασσες για τον βιοπορισμό του «ρήιδίως γάρ κεν και έπ' ήματι έργάσσαιο, ώστε σε κείς ένιαυτὸν έχειν και άεργὸν έόντα' αἴψά κε πηδάλιον μὲν ύπερ καπνοῦ καταθεῖο» (43-45). Αλλά στη σκληρή πραγματικότητα του γένους του σιδήρου η εργασία είναι αδήριτη αναγκαιότητα. Ο αγώνας του ανθρώπου για τον βιοπορισμό του δε διεξάγεται μόνον στη γη, στο πλαίσιο της γεωργικής παραγωγής, αλλά και στη θάλασσα με το ναυτιλιακό εμπόριο. Οι συμβουλές του ποιητή επικεντρώνονται τώρα στη ναυτιλία, στην περίπτωση που ο Πέρσης στραφεί σε αυτήν.

Ο ποιητής εισάγει το νέο θέμα του με ένα οξύμωρο «Εί δέ σε ναυτιλίας **δυσπεμφέλου ἡμερος** αἰρεῖ» (618). Υποβάλλει έτσι έμμεσα την αποτροπή του προς τον αποδέκτη του να αναλάβει μια επικίνδυνη δραστηριότητα, έχοντας ήδη προκρίνει τη γεωργία ως την κύρια πηγή του «βίου» με την εκτεταμένη πραγμάτευσή της. Εντούτοις, και γι' αυτό το ενδεχόμενο θα του παράσχει τις συμβουλές του.

Η δομή της «ναυτιλίας» σχηματικά διαρθρώνεται ως εξής: **A:** Συμβουλές για τις επιβαλλόμενες εργασίες κατά την ακατάλληλη για πλεύση περίοδο (618-32). **B:**

¹⁴² West (1978: 253)

Βιογραφική παρέκβαση με αναφορά στην ιστορία του πατέρα (633-640). **Γ:** Συνέχεια των συμβουλών (641-48). **Δ:** Δεύτερη παρέκβαση. Αυτοβιογραφική αναφορά, η λεγόμενη «σφραγίς» (649-662). **Ε:** Συμβουλές σχετικά με την κατάλληλη και μη περίοδο για το ναυτιλιακό εμπόριο (663-694).

Συνδεδειγμένο στοιχείο της «Ναυτιλίας» με το γεωργικό ημερολόγιο είναι η τήρηση της χρονικής συνέχειας, καθώς ο Ησίοδος αρχίζει την πραγμάτευσή του την περίοδο κατά την οποία ο κύκλος των αγροτικών εργασιών έχει ολοκληρωθεί και αρχίζει ένας νέος με τη δύση των Πλειάδων και του Ωρίωνα κατά τον Νοέμβριο¹⁴³. Χρόνος ακατάλληλος για τη ναυτιλία λόγω καιρικών συνθηκών «δὴ τότε παντοίων ἀνέμων θύιουσιν ἄηται» (621), αλλά κατάλληλος για τη γεωργία «γῆν δ' ἐργάζεσθαι μεμνημένος, ὥς σε κελεύω.» (623). Οι συμβουλές του ποιητή για την περίοδο αυτή αφορούν στις εργασίες συντήρησης του πλοίου και προετοιμασίας του για το μελλοντικό ταξίδι σε μια πιο ευνοϊκή εποχή του χρόνου. Τότε το ταξίδι μπορεί να ευοδωθεί και να αποφέρει κέρδος στον ναυτιλλόμενο. Στο σημείο αυτό ο ποιητής υπενθυμίζει στον Πέρση την περιπέτεια του πατέρα τους που στράφηκε στη ναυτιλία από ανάγκη βιοπορισμού «ὥς περ ἐμός τε πατήρ καὶ σός μέγα νήπιε Πέρση πλώιζεσκ' ἐν νηυσὶ βίου κεχρημένος ἐσθλοῦ» (633-34). Με τον θαμιστικό τύπο «πλώιζεσκε» δηλώνεται ότι η ενασχόληση του πατέρα τους με το ναυτικό εμπόριο είχε κάποια διάρκεια, χωρίς όμως να αποφέρει τα αναμενόμενα κέρδη, με αποτέλεσμα να εγκαταλείψει οριστικά την πατρίδα του, την αιολική Κύμη, για να εγκατασταθεί στη θλιβερή Ἄσκρα και πάλι ως αγρότης.

Οι σχετικές με τον πατέρα του ποιητή και του Πέρση βιογραφικές πληροφορίες στους στίχους 633-639 που εκφέρονται με την υστερόχρονη αφήγηση και με προσωπικές αντωνυμίες «ἐμός τε πατήρ καὶ σός , μέγα νήπιε Πέρση» λειτουργούν αυτοαναφορικά ως προς τον ρόλο του αφηγητή και το κύρος του λόγου του. Η φωνή του ποιητή αποκτά έναν ιδιαίτερα πειστικό προσωπικό τόνο, τόσο στην αποστροφή του προς τον Πέρση όσο και στην αφήγηση της ιστορίας του πατέρα τους. Με τον χαρακτηρισμό «μέγα νήπιε Πέρση» δείχνει ο ποιητής σα να θέλει να προκαταλάβει τον Πέρση για την ενδεχόμενη επιλογή της ναυτιλίας ως μέσου βιοπορισμού, φέρνοντας ως παράδειγμα την ανεπιτυχή ναυτιλιακή σταδιοδρομία του πατέρα τους, ενώ το δεικτικό επίρρημα «τύιδ'» στον στίχο 635 «ὅς ποτε καὶ τύιδ' ἦλθε» συναίρει αφενός την ιστορία του πατέρα τους με τη χωροχρονική

¹⁴³ Γκιργκένης (2001: 233)

περίσταση της αφήγησης και αφετέρου τον τόπο προορισμού του πατέρα τους στο παρελθόν με αυτόν την πιθανής αναχώρησης του Πέρση στο παρόν. Ωστόσο, αν το ναυτιλιακό εγχείρημα του πατέρα τους απέτυχε, η περιγραφή του τόπου εγκατάστασής του, η Άσκρα, δε θα ενέπνεε ούτε τον Πέρση να παραμείνει ως αγρότης ούτε κάποιον άλλον να εγκατασταθεί σε αυτήν: «νάσσατο δ' ἄγχ' Ἐλικῶνος ὀιζυρῆ ἐνὶ κώμῃ, Ἄσκρι, χεῖμα κακῆ, θέρει ἀργαλέη, οὐδέ ποτ' ἐσθλῆ.» (639-40). Επίσης, θα ήταν παράδοξο ο ποιητής να χαρακτηρίζει με τον τρόπο αυτό μια περιοχή κοντά στον τόπο όπου επιχωριάζουν οι Μούσες και στον οποίον αξιώθηκε να λάβει το χρίσμα του ποιητή. Η θλιβερή περιγραφή της Άσκρας από τον αφηγητή ουσιαστικά εγκιβωτίζει την εστίαση του πατέρα τους, που βλέπει την αναγκαστική εγκατάστασή του στην Άσκρα ως το τέλος της ανεπιτυχούς ενασχόλησής του με τη ναυτιλία. Αυτό επισημαίνεται και γλωσσικά με τον αιολικό τύπο «τυίδε»: έτσι έβλεπε την Άσκρα ο αιολικής καταγωγής πατέρας τους.

Με τη νέα αποστροφή του προς τον Πέρση «τύνη δ', ὦ Πέρση, ἔργων μεμνημένος εἶναι ὠραίων πάντων, περὶ ναυτιλίας δὲ μάλιστα.» (641-642) ο ποιητής υπαινίσσεται εξ αντιθέτου την αποτυχία του πατέρα τους όχι μόνο στη ναυτιλία αλλά και στη γεωργία. Αν η τήρηση του κατάλληλου χρόνου, της «ῥας», είναι ιδιαίτερα κρίσιμη για τη ναυτιλία «περὶ ναυτιλίας δὲ μάλιστα», αυτό αφήνει να εννοηθεί ότι ο πατέρας τους απέτυχε και στις δύο δραστηριότητες, γιατί το αγνοούσε.

Αν παρ' όλα αυτά ο Πέρσης θέλει να στραφεί στη ναυτιλία, «Εὗτ' ἂν ἐπ' ἔμπορίην τρέψας ἀεσίφρονα θυμὸν» (646), ο ποιητής ισχυρίζεται παραδοξολογώντας ότι θα του υποδείξει τους νόμους της θάλασσας και της ναυσιπλοΐας «δειξω δὴ τοι μέτρα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης» (648), παρά την πλήρη άγνοιά του για το θέμα «οὔτέ τι ναυτιλίας σεσοφισμένος οὔτέ τι νηῶν.» (649). Το μοναδικό θαλάσσιο ταξίδι της ζωής του ήταν να διασχίσει το στενό μεταξύ Αυλίδας και Χαλκίδας, για να παραστέι στους νεκρώσιμους ποιητικούς αγώνες προς τιμὴν του βασιλιά Αμφιδάμαντα, όπου και νίκησε. Με την αυτοβιογραφική παρέκβαση του ποιητή η αιτιολόγηση της ανεπαρκούς πείρας του στη ναυτιλία γίνεται ομολογία της ποιητικής του αυτοσυνειδησίας και αλήθειας. Ο ποιητής δε χρειάστηκε να διαπλεύσει την ανοιχτή θάλασσα για να καταγάγει τη λαμπρή ποιητική του νίκη «οὐ γάρ πώ ποτε νηί γ' ἐπέπλων εὐρέα πόντον» (650). Το σύντομο ταξίδι του είχε αφετηρία και τελικό προορισμό τον Ελικώνα και τις Μούσες «ἐνθά με τὸ πρῶτον λιγυρῆς ἐπέβησαν ἀοιδῆς» (659), στις οποίες αφιέρωσε το βραβείο του. Ο ποιητής δεν είναι

ναυτικός «τόσσόν τοι νηῶν γε πεπείρημαι πολυγόμφων» (660), για να παρέχει πρακτικές οδηγίες προς ναυτιλλομένους, αλλά ως θεράπων των Μουσών καταθέτει την απαραίτητη κοσμική αλήθεια που καθορίζει ολόκληρο το φάσμα των δραστηριοτήτων του ανθρώπου και εν προκειμένω την πιο κρίσιμη όψη της ναυτιλίας για τον βίο του ναυτιλλομένου εμπόρου, την «ώρα». Η τάξη και ο ρυθμός του κόσμου καθορίζονται από τον χρόνο. Αυτή την πολύτιμη γνώση κομίζει ο ποιητής χάρη στο δώρο των Μουσών που του επιτρέπει να διαγιγνώσκει τις βουλές του Δία «ἀλλὰ καὶ ὡς ἔρέω Ζηνὸς νόον αἰγιόχοιο· Μοῦσαι γάρ μ' ἐδίδαξαν ἀθέσφατον ὕμνον ἀείδειν.» (661-662).

Η κεντρική θέση την οποία καταλαμβάνει η «σφραγίς» στη «Ναυτιλία» επισημαίνει ζητήματα ποιητικής στάσης και αυθεντίας σε ένα είδος επικής ποίησης με εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο και στόχευση από αυτά του ηρωικού έπους.

Όπως εύστοχα παρατηρεί ο West, «ο Ησίοδος μιλάει ως στεριανός και μιλάει μόνο για ό, τι μπορεί να δει από τη γη: φόρτωση του πλοίου, επιστροφή, παροπλισμός για το χειμώνα. Δεν υπάρχει τίποτα για τον έλεγχο του σκάφους στη θάλασσα ή για τον προσανατολισμό από τα αστέρια. Ασχολείται κυρίως με τον ορισμό των χρόνων κατά τους οποίους κάποιος πρέπει ή δεν πρέπει να πλεύσει.¹⁴⁴»

Στη «Ναυτιλία», ακριβώς όπως και στο γεωργικό ημερολόγιο, ο προσδιορισμός του χρόνου προδίδει την εστίαση του ανθρώπου της υπαίθρου. Έτσι, ο «ώραϊος πλόος» (665) ορίζεται πενήντα μέρες μετά την καλοκαιρινή ισημερία του Ιουνίου¹⁴⁵ «Ἡματα πενήκοντα μετὰ τροπὰς ἡέλιιο» (663). Ο έμπορος πρέπει να επισπεύσει την επιστροφή του μέχρι τα τέλη του Σεπτεμβρίου, πριν το νέο κρασί «μηδὲ μένειν οἶνόν τε νέον καὶ ὄπωρινὸν ὄμβρον» (674), για να αποφύγει τις θύελλες του Νοτιά και το τρικυμισμένο πέλαγος. Τη δυνατότητα για δεύτερο ταξίδι την άνοιξη σηματοδοτεί και πάλι μια εικόνα της υπαίθρου, όταν τα φύλλα της συκιάς θα έχουν το μέγεθος του ίχνους που αφήνει η κουρούνα. Παρακινδυνευμένο ταξίδι «ἀρπακτὸς πλόος» (684), δεν το συνιστά ο ποιητής.

Η τελευταία συμβουλή του ποιητή αφορά στη σωστή διαχείριση του «βίου» από τον ναυτικό «μηδ' ἐν νηυσὶν ἅπαντα βίον κοίλησι τίθεσθαι· ἀλλὰ πλέω λείπειν, τὰ δὲ μείονα φορτίζεσθαι.» (689-690). Και το τμήμα της Ναυτιλίας κλείνει με την επιγραμματική φράση

¹⁴⁴ West (1978: 55)

¹⁴⁵ Γκιργκένης (2001: 236)

που συμπυκνώνει το κύριο μήνυμα των συμβουλών του ποιητή «μέτρα φυλάσσεσθαι· καιρός δ' ἐπὶ πᾶσιν ἄριστος.» (694).

5.2.16 Κανόνες Κοινωνικής Ηθικής και Θρησκευτικά Ταμπού (Στίχοι 695-764)

Στα τμήματα του αγροτικού ημερολογίου και της ναυτιλίας το «μέτρο» και η «ώρα» ορίζονται ως οι ρυθμιστικοί παράγοντες στο πλαίσιο της οικονομικής δραστηριότητας για την εξασφάλιση και διαχείριση του «βίου». Στη συνέχεια, ο ποιητής επανέρχεται στην εξέταση ζητημάτων του πρώτου συμβουλευτικού τμήματος των στίχων 213-382, που αφορούν στις κοινωνικές σχέσεις και την κοινωνική ηθική, υπό το πρίσμα της έννοιας του «μέτρου», τόσο στο ευρύτερο πλαίσιο των διαπροσωπικών σχέσεων όσο και στο στενότερο της ατομικής συμπεριφοράς.

Συνδεδεμένος κρίκος ανάμεσα στη «Ναυτιλία» και το νέο περιεχόμενο, που εισάγεται με το θέμα του γάμου, είναι η έννοια του καιρού ή της ώρας «καιρός δ' ἐπὶ πᾶσιν ἄριστος, ὥραϊος δὲ γυναῖκα τεδὸν ποτὶ οἶκον ἄγεσθαι» (694-695). Η μετάβαση από το ένα τμήμα στο άλλο δε ακολουθεί μία λογική θεματική σειρά, καθώς, όπως παρατηρεί ο West¹⁴⁶, «η ιδέα του μέτρου καθεαυτήν δεν υποβάλλει το θέμα του γάμου[...] και ότι στο τμήμα αυτό τα διάφορα θέματα μοιάζει να συνδέονται μεταξύ τους με συνειρμικό τρόπο». Ωστόσο, στη συνολική έκταση του ποιήματος η μέγιστη συχνότητα εμφάνισης των εννοιών «μέτρο» και «ῶρα» από τον πρώτο παραινετικό λόγο και εξής φανερώνει την κεντρική θέση των εννοιών στην πραγμάτευση των ποικίλων θεμάτων που συνιστούν το ευρύτερο φάσμα του ανθρώπινου βίου. Συγκεκριμένα, επί συνόλου εννέα αναφορών σε όλο το ποίημα η έννοια «μέτρον» εμφανίζεται οχτώ φορές από τον πρώτο παραινετικό λόγο και εξής, ενώ η «ῶρα» δεκαέξι φορές επί συνόλου δεκαοχτώ.

Η θεματική διάρθρωση του τμήματος περιλαμβάνει κατά σειρά τον γάμο, την αδελφική σχέση, τη φιλία, κανόνες συμπεριφοράς σε μερικές κοινωνικές περιστάσεις και έναν αναλυτικό κατάλογο θρησκευτικών απαγορεύσεων.

Κυρίαρχο μοτίβο σε όλο το τμήμα, ιδιαίτερα σε αυτό με τις θρησκευτικές απαγορεύσεις είναι η εκφορά των συμβουλών του ποιητή με αποτρεπτικά προστακτικά απαρέμφορα.

¹⁴⁶ West (1978: 56)

Το θέμα του γάμου το επεξεργάζεται τώρα ο ποιητής λεπτομερέστερα με κριτήριο την «ῶρα», ενώ στον πρώτο παραινετικό η αναφορά της συζύγου σχετιζόταν με την οικονομία του «βίου» «μηδὲ γυνή σε νόον πυγοστόλος ἔξαπατάτω αἰμύλα κωτίλλουσα, τεῖν διφῶσα καλήν.» (373-374), παραπέμποντας στο κακό παράδειγμα της σπάταλης και λαίμαργης συζύγου, που το επαναφέρει στους στίχους 703-704 «τῆς δ' αὔτε κακῆς οὐ ῥίγιον ἄλλο, δειπνολόχης». Το «ῶραῖον» στον γάμο αφορά στην ηλικία των συζύγων και ορίζεται είτε με την ἄρνηση των δύο ἄκρως αντιθέτων καταστάσεων «μήτε τριηκόντων ἑτέων μάλα πόλλ' ἀπολείπων μήτ' ἐπιθεις μάλα πολλά» (696-697) για τον άντρα, είτε με αριθμητικά επίθετα για τη γυναίκα «ἢ δὲ γυνὴ τέτορ' ἠβῶοι, πέμπτω δὲ γαμοῖτο» (698). Στον μικρόκοσμο του χωριού, όπου κύριος συνεκτικός παράγοντας των μελών του είναι η καλή σχέση με τους γείτονες «τὸν δὲ μάλιστα καλεῖν, ὅστις σέθεν ἐγγύθι ναίει» (343), η επιλογή της κατάλληλης συζύγου είναι καθοριστική για τη διασφάλιση της υπόληψης του οίκου «τὴν δὲ μάλιστα γαμεῖν, ἥτις σέθεν ἐγγύθι ναίει, πάντα μάλ' ἀμφίς ἰδῶν, μὴ γείτοσι χάρματα γήμης.» (700-701).

Ο τρόπος με τον οποίο θίγει ο Ησίοδος το θέμα της αδελφικής σχέσης τόσο στον πρώτο συμβουλευτικό του λόγο όσο και σε αυτό το τμήμα αφήνει σαφή υπονοούμενα για την προβληματική σχέση του με τον αδελφό του, καθώς την πρώτη φορά το εξετάζει με κριτήριο τη φερεγγυότητα ή αξιοπιστία της αδελφικής σχέσης «καί τε κασιγνήτω γελάσας ἐπὶ μάρτυρα θέσθαι» (371) και στον παρόντα λόγο με την προτροπή να μην προτιμάται κάποιος ξένος, ἔστω και φίλος, από τον αδελφό «μηδὲ κασιγνήτω ἴσον ποιεῖσθαι ἑταῖρον.» (707). Με την ἔμμεση υπόμνηση της διαφοράς του ποιητή με τον Πέρση η δραματική αφορμή του ποιήματος παρεισφρέει στους μακροσκελῆς διδακτικούς του λόγους διατηρώντας ζωντανό και αμειώτο το ενδιαφέρον του ακροατηρίου του.

Το θέμα της φιλίας αναπτύσσεται αναλυτικότερα σε ἕξι στίχους (708-713), όπου περιγράφεται πιο συγκεκριμένα η πρέπουσα συμπεριφορά για την εδραίωση μιας βιώσιμης και όχι ευκαιριακής φιλικής σχέσης, καθώς «δειλός τοι ἀνὴρ φίλον ἄλλοτε ἄλλον ποιεῖται» (713-714), ενώ στον πρώτο λόγο το θέμα θίγεται με συνοπτικές αποφθεγματικές διατυπώσεις στους στίχους 342 «Τὸν φιλέοντ' ἐπὶ δαῖτα καλεῖν, τὸν δ' ἐχθρὸν ἑᾶσαι.» και 353 «τὸν φιλέοντα φιλεῖν, καὶ τῷ προσιόντι προσεῖναι.».

Στα θέματα της φιλοξενίας και της ηθικής στάσης στις διαπροσωπικές σχέσεις το μέτρο ορίζεται είτε με την ἄρνηση των δύο ἄκρως αντιθέτων καταστάσεων «μηδὲ πολύξεινον

μηδ' ἄξεινον καλέεσθαι» (715), είτε με την εξ αντιθέτου διατύπωση «μηδὲ κακῶν ἔταρον μηδ' ἔσθλων νεικεστῆρα.» (716).

Η επίπληξη ενός φτωχού είναι ανάρμοστη πράξη «μηδέ ποτ' ούλομένην πενήνην θυμοφθόρον ἀνδρὶ τέτλαθ' ὄνειδίζειν» (717-718), καθώς η φτώχεια δε συνδέεται απαραίτητως με την επιλήψιμη «ἀεργία», «ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δέ τ' ὄνειδος» (311). Η μετρημένη συμπεριφορά και η καλή προαίρεση απέναντι στους συνανθρώπους βρίσκει την κορυφαία έκφρασή της στο μέτρο του λόγου, που ορίζεται απολύτως με τη φειδωλή γλώσσα «γλώσσης τοι θησαυρὸς ἐν ἀνθρώποισιν ἄριστος φειδωλῆς, πλείστη δὲ χάρις κατὰ μέτρον ἰούσης.» (719-720).

Τέλος, η προσήνεια στις κοινωνικές συγκεντρώσεις, όπως σε μια ευωχία είναι προϋπόθεση για την εδραίωση μιας ευπροσήγορης κοινωνικότητας ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας. «μηδὲ πολυξείνου δαιτὸς δυσπέμφελος εἶναι· ἐκ κοινοῦ πλείστη τε χάρις δαπάνη τ' ὀλιγίστη.» (722-723).

Ακολουθεί μία υποενότητα του τμήματος αυτού με τους στίχους 724-756, που περιλαμβάνει έναν κατάλογο από δεκαπέντε θρησκευτικές απαγορεύσεις σχετικές με ασεβείς ενέργειες απέναντι στους θεούς. Το τμήμα αυτό αθετείται από κάποιους φιλόλογους ως μη γνήσια ησιόδειο. Ο Wilamowitz, για παράδειγμα, όπως αναφέρει ο West¹⁴⁷, θεωρεί ότι ανόητες δεισιδαιμονίες σαν αυτές που αναφέρονται στο απόσπασμα των στίχων 724-759 δεν ταιριάζουν με τον τρόπο σκέψης του Ησιόδου. Σε αυτό ο West αντιτείνει ότι, αν τα συγκεκριμένα ταμπού γίνονταν σεβαστά από την κοινωνία του Ησιόδου, θα γίνονταν σεβαστά και από τον ίδιο.

Στο τμήμα αυτό πράξεις της καθημερινότητας που αφορούν τη φυσική υπόσταση του ανθρώπου και τις τετριμμένες ανάγκες του σημασιοδοτούνται και οριοθετούνται σε σχέση με το ιερό στοιχείο που διακατέχει το κάθε γεγονός της ζωής. Για μία αρχαϊκή αντίληψη του κόσμου, είτε αυτή χαρακτηριστεί πανθειστική είτε πολυθειστική, το ιερό και το απαγορευμένο ταυτίζονται, και ο άνθρωπος που βλέπει παντού στα φαινόμενα της ζωής την εκδήλωση του θείου στοιχείου και νιώθει ότι βρίσκεται αναπότρεπτα σε διαρκή επικοινωνία με δυνάμεις που τον υπερβαίνουν οφείλει να καθορίσει τα όρια της σχέσης του με αυτές, κωδικοποιώντας κανόνες και απαγορεύσεις που διακρίνουν το όσιο από το

¹⁴⁷ West (1978: 333)

ανόσιο. Είναι φυσικό, λοιπόν, το τμήμα αυτό των *Έργων* με τη μορφή παρατακτικά συνδεδεμένων και δογματικά διατυπωμένων απαγορεύσεων που απηχούν την αντίληψη του ανθρώπου εκείνης της εποχής να έχει οργανική θέση σε ένα ποίημα με θέμα την ανθρώπινη κατάσταση και μοίρα.

Ο ποιητής κλείνει την ενότητα αυτή με την προτροπή στον αποδέκτη του να τηρεί τα παραπάνω, αν θέλει να διατηρήσει μια θετική υστεροφημία. «ὦδ' ἔρδειν· δεινὴν δὲ βροτῶν ὑπαλεύεο φήμην.» (760), «φήμη δ' οὐ τις πάμπαν ἀπόλλυται, ἦντινα πολλοὶ λαοὶ φημίξουσι· θεὸς νύ τις ἔστι καὶ αὐτή.» (763-764).

Οι τελευταίες διδαχές του Ησίοδου προς τον αποδέκτη του, χωρίς πλέον τον αποτρεπτικό τόνο των θρησκευτικών απαγορεύσεων που προηγήθηκαν, αφορούν στον ευοίωνα ή μη χαρακτήρα των ημερών του μήνα για ένα σύνολο γεγονότων και δραστηριοτήτων. Είναι το τμήμα των «Ημερών», με το οποίο κλείνει το ποίημα.

5.2.17 Οι Ευοίωνες και μη Ημέρες (Στίχοι 765-828)

Ο ποιητής ως θεράπων των Μουσών ερμηνεύει τη βούληση του Δία και την επενέργεια του θείου στοιχείου στον χρόνο του καθ' ημέραν βίου. «Αἶδε γὰρ ἡμέραι εἰσὶ Διὸς παρά μητιόντος» (769). Κατ' αυτόν τον τρόπο η θεώρηση των ημερών του μήνα συνάδει με το πνεύμα της προηγούμενης ενότητας.

Όπως αναφέρει Mazon¹⁴⁸, το τμήμα αυτό αθετήθηκε από πολλούς σχολιαστές, παρόλο που κατά την αρχαιότητα δεν υπήρχε η ελάχιστη αμφιβολία για τη γνησιότητά του. Ο Ηράκλειτος το γνώριζε και το απέδιδε στον Ησίοδο. «διδάσκαλος δὲ πλείστων Ἡσίοδος· τοῦτον ἐπίστανται πλείστα εἰδέναί, ὅστις ἡμέρην καὶ εὐφρόνην οὐκ ἐγίνωσκεν· ἔστι γὰρ ἔν.» (b) 22 B 57 DK¹⁴⁹. Ο Lesky¹⁵⁰ επίσης δεν θεωρεί το τμήμα αυτό γνήσια ησιόδειο. Ωστόσο, πέρα από τον χαρακτηρισμό των ημερών με κριτήριο τον ευοίωνα ή μη χαρακτήρα τους, το τμήμα αυτό του έργου τόσο γλωσσικά όσο και από την άποψη του περιεχομένου παραπέμπει σε προηγούμενα τμήματα του ποιήματος, καθώς περιέχει συμβουλές που αναφέρονται σε χρήσιμες για τον βίο εργασίες που απαντώνται κυρίως στο γεωργικό και ναυτιλιακό ημερολόγιο. Κοινό επίσης χαρακτηριστικό με το αγροτικό

¹⁴⁸ Mazon (1986: 79)

¹⁴⁹ Most (2006: 240)

¹⁵⁰ Lesky (1985: 165)

ημερολόγιο είναι ο παραλληλισμός ανθρώπινων δραστηριοτήτων με αυτές των ζώων, όπως η ύφανση του ιστού από την αράχνη με την εργασία του αργαλειού και η συγκομιδή με την αποταμίευση τροφής από το μερμήγκι «τῆ γάρ τοι νῆ νήματ' ἀερσιπότητος ἀράχνης ἤματος ἐκ πλείου, ὅτε τ' ἴδρις σωρὸν ἀμᾶται» (777-778). Κοινό στοιχείο ύφους με το αγροτικό ημερολόγιο είναι η δήλωση του μερμηγκιού με τη μεταφορική λέξη τύπου Kenningar ως «ἴδρις», όπως και το χταπόδι ως «άνόστεος» (524), το σαλιγκάρι ως «φερέοικος» (571) και ο κλέφτης ως «ἡμερόκοιτος ἀνήρ» (605) στο ημερολόγιο.

Στην κατονομασία των ημερών του μήνα δεν ακολουθείται ένα ομοιογενές κριτήριο, καθώς άλλοτε λαμβάνεται ως κριτήριο ο μήνας των τριάντα ημερών και άλλοτε η διαίρεσή του στις τρεις δεκάδες, μηνός ισταμένου, μέσου και φθίνοντος. Ούτε και η σειρά των ημερών κατά την αφήγηση ακολουθεί ένα ενιαίο κριτήριο κατανομής, καθώς από την πρώτη έως την δεκάτη ἔκτη τηρείται η ημερολογιακή σειρά διαδοχής των ημερών, ενώ στη συνέχεια οι ημέρες εξετάζονται χωρίς τακτική σειρά, καθώς συνδέονται διαφορετικές μέρες με κριτήριο την καταλληλότητά τους για διάφορες δραστηριότητες και γεγονότα. Ο χαρακτηρισμός των ημερών δεν είναι μονοσήμαντος. Για τις ίδιες δραστηριότητες κάποιες μέρες είναι κατάλληλες και κάποιες όχι. Επίσης, οι ίδιες μέρες μπορεί να είναι καθεαυτές αμφίσημες, ευοίωνες και δυσοίωνες παράλληλα. Για παράδειγμα, η εικοστή πρώτη μέρα είναι ευοίωνη το πρωί και όχι κατά το δειλινό «παῦροι δ' αὔτε μετεικάδα μηνὸς ἀρίστην ἡοῦς γιγνομένης· ἐπὶ δειέλα δ' ἐστὶ χερειῶν» (820-821). Πέντε μέρες του μήνα θεωρούνται ιερές, ενώ οι τρεις πέμπτες, «ἰσταμένου, μέσου και φθίνοντος μηνός», φοβερές, διότι σχετίζονται με τις Ερινύες. Οι χαρακτηρισμένες μέρες θεωρούνται ωφέλιμες, εφόσον κάποιος γνωρίζει τι προσιωνίζονται. Απομένουν οχτώ ευμετάβλητες, χωρίς βέβαιο οιωνό μέρες, που δυνητικά ακυρώνουν κάθε ανθρώπινη πρόνοια και προπαρασκευή. Στον παρακάτω πίνακα απεικονίζονται όλες οι μέρες του μήνα με τα χαρακτηριστικά τους.

ΗΜΕΡΕΣ		ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΗΜΕΡΩΝ-ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ
1	ἔνη	ἱερὸν ἡμᾶρ.
2	—	μετάδουπος, ἀκήριος.
3	—	μετάδουπος, ἀκήριος.
4	τετράς	ἱερὸν ἡμᾶρ/ ἀλεύασθαι ἄλγεα θυμοβόρα/ ἄγεσθαι οἶκον ἀκοιτιν/ νῆας πῆγνυσθαι.
5	πέμπτη	ἐξαλέασθαι, ἐπεὶ χαλεπή τε καὶ αἰνή·
6	ἕκτη	οὐδὲ κούρη γενέσθαι ἄρμενος/ ἐρίφους τὰμνειν καὶ πῶεα μῆλων σηκόν τ' ἀμφιβαλεῖν ποιμνήιον.
7	ἐβδόμη	ἱερὸν ἡμᾶρ.
8	ὀγδοάτη	ἱερὸν ἡμᾶρ. / κάπρον καὶ βοῦν ἐρίμυκον ταμνέμεν.
9	εἰνάς	ἱερὸν ἡμᾶρ./ ἐσθλή φυτευέμεν ἠδὲ γενέσθαι ἀνέρι τ' ἠδὲ γυναικί.

10	δεκάτη	Ἐσθλή δ' ἀνδρογόνος.
11	ἐνδεκάτη	βροτήσια ἔργα πένεσθαι/ ὄϊς πείκειν ἢ δ' εὐφρονα καρπὸν ἀμᾶσθαι.
12	δυωδεκάτη	βροτήσια ἔργα πένεσθαι/ ὄϊς πείκειν ἢ δ' εὐφρονα καρπὸν ἀμᾶσθαι/ιστὸν στήσαιτο γυνή/οὐρήας ταμνέμεν.
13	τρισκαιδεκάτη	φυτὰ δ' ἐνθρέψασθαι ἀρίστη.
14	τετράς μέσση	μῆλα καὶ εἰλίποδας ἔλικας βοῦς καὶ κύνα καρχαρόδοντα καὶ οὐρήας ταλαεργούς πρηϋνεῖν/ οἶγε πίθον.
15	πέμπτη μέσση	ἐξαλέασθαι, ἐπεὶ χαλεπή τε καὶ αἰνή .
16	ἕκτη μέσση	ἀσύμφορος φυτοῖσιν, ἀνδρογόνος δ' ἀγαθή· κούρη οὐ σύμφορος οὔτε γενέσθαι πρῶτ' οὔτ' ἄρ γάμου ἀντιβολῆσαι.
17	μέσση ἐβδομάτη	Δημήτερος ἱερὸν ἀκτὴν ἐυτροχάλω ἐν ἀλώῃ βαλλέμεν, ταμεῖν θαλαμῆια δοῦρα νῆιά τε ξύλα πολλά.
18	—	μετάδουπος, ἀκήριος.
19	Εἰνάς ἢ μέσση	ἐπὶ δεῖελα λῶιον ἡμάρ.
20	Εἰκάς	ἴστορα φῶτα γείνασθαι.
21	μετ' εἰκάδα	ἀρίστη ἠοῦς γιγνομένης· ἐπὶ δεῖελα δ' ἐστὶ χερεῖων.
22	—	μετάδουπος, ἀκήριος.
23	—	μετάδουπος, ἀκήριος.
24	Τετράς φθίνοντος	ἀλεύασθαι ἄλγεα θυμοβόρα.
25	πέμπτη φθίνοντος	ἐξαλέασθαι, ἐπεὶ χαλεπή τε καὶ αἰνή .
26	—	μετάδουπος, ἀκήριος.
27	—	μετάδουπος, ἀκήριος.
28	—	μετάδουπος, ἀκήριος.
29	τρισεινάς	ἄρξασθαι τε πίθου καὶ ἐπὶ ζυγὸν ἀύχενι θεῖναι βουσί καὶ ἡμίονοισι καὶ ἵπποις, νῆα πολυκλήϊδα θοῆν εἰς οἴνοπα πόντον εἰρύμεναι.
30	τριηκάς	ἔργα τ' ἐποπτεύειν ἢ δ' ἀρμαλιὴν δατέασθαι.

Πίνακας 6

Με τη θεώρηση των ημερών του μήνα επισημαίνεται η μεταβλητότητα του ανθρώπινου βίου. Ἐρμαιο της στιγμῆς ο ἄνθρωπος προσπαθεῖ να αποκρυπτογραφήσει τα φαινόμενα του κόσμου, για να τα ελέγξει και να κατοχυρώσει την ύπαρξή του. Η γνώση της τάξης των φαινομένων ισοδυναμεί με την κατανόηση των μεταβλητῶν ρυθμῶν του χρόνου. Αυτή τη γνώση κομίζει ο ποιητής στον αποδέκτη του, επιβεβαιώνοντας το κύρος του λόγου του με τις ἔμμεσα αυτοαναφορικές του δηλώσεις στους στίχους 814 «Παῦροι δ' αὔτε ἴσασι τρισεινάδα μηνὸς ἀρίστην...», 818 «παῦροι δέ τ' ἀληθέα κικλήσκουσιν.» και 820 «παῦροι δ' αὔτε μετεικάδα μηνὸς ἀρίστην». Λίγοι γνωρίζουν, ὅπως και ο ἴδιος ο ποιητής, ὅτι η σχετικότητα του χρόνου απηχεῖ τον νου του Δία «Ἡματα δ' ἐκ Διόθεν πεφυλαγμένος εὔ κατὰ μοῖραν» (765), που εἶναι μεταβλητός και δύσκολα ο ἄνθρωπος μπορεί να τον κατανοήσει. «ἄλλοτε δ' ἄλλοῖος Ζηνὸς νόος αἰγιόχοιο, ἀργαλέος δ' ἄνδρεςσι καταθηνοῖσι νοῆσαι.» (483-484). Το εφήμερο της ἀνθρώπινης ύπαρξης και η πολλαπλότητα των καταστάσεων του βίου ἀντανακλῶν τη ρευστότητα και την ἀνομοιογενή δομή του χρόνου. Αυτό υπαινίσσεται μεταφορικά ο ποιητής στον στίχο 825 «ἄλλοτε μητρυιὴ πέλει

ἡμέρη, ἄλλοτε μήτηρ». Ὅμως, εντελῶς ανοχύρωτος μπρος το ἄγνωστο δεν εἶναι ο ἄνθρωπος, ὅσο αναγνωρίζει τα σημεῖα που του στέλνουν οι θεοί και εκπληρώνει τους ὄρους του βίου του με τον σεβασμό της δικαιοσύνης και με την εργασία του. Με αὐτή την ακροτελεύτια προς ὅλους παραίνεση κλείνει ο ποιητής τα *Ἔργα και Ημέρες*. «εὐδαίμων τε καὶ ὄλβιος, ὃς τάδε πάντα εἰδῶς ἐργάζεται ἀνάιτιος ἀθανάτοισιν, ὄρνιθας κρίνων καὶ ὑπερβασίας ἀλεείνων.» (826-828).

Κεφάλαιο 6

Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία επιχειρήθηκε μία συνολική προσέγγιση των *Έργων και Ημερών* υπό το πρίσμα της αφηγηματολογίας, παρά το γεγονός ότι το ποίημα δεν τυποποιείται ως καθαρά αφηγηματικό. Ωστόσο, η εφαρμογή των κατηγοριών της αφηγηματολογίας κρίθηκε αναγκαία για την αποκωδικοποίηση της λειτουργίας της ποιητικής φωνής, καθώς εγκαινιάζει μία σημαντική ποιητική καινοτομία στην ιστορία τόσο της ελληνικής όσο και της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, τη συνειδητή ποιητική αυτοαναφορικότητα.

Ο ποιητής των *Έργων* υποστηρίζει τη διδακτική του αποστολή δημιουργώντας μία ενδοκειμενική persona, έναν αφηγητή με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τον διαφοροποιούν σημαντικά από τον ομηρικό ομόλογό του. Ο επικός αφηγητής εμφορείται από τις Μούσες, για να αφηγηθεί ως φερέφωνό τους τα «κλέα ἀνδρῶν» του παρελθόντος και να χαθεί στη συνέχεια από το προσκήνιο της αφήγησής του. Αντίθετα, ο αφηγητής των *Έργων* δηλώνει διαρκώς στην αφήγηση την παρουσία του και τη θεματοποιεί, καθώς δεσμεύεται να καταθέσει στους αποδέκτες του την αλήθεια σε σχέση με το παρόν και τη ζώσα πραγματικότητα του γένους του σιδήρου. Επιπλέον, δηλώνει την ταυτότητά του με τις αυτοβιογραφικές του αναφορές και προσωπογραφείται ως ποιητής με την αναφορά στον τόπο της ποιητικής του μύησης. Στα *Έργα* δεν είναι πλέον η αόριστη επική Μούσα που εμπνέει τον αφηγητή αλλά συγκεκριμένα οι Ελικωνιάδες Μούσες που καθορίζουν τις νέες χωροχρονικές συντεταγμένες στις οποίες θα κινηθεί η ποίησή του. Στο εδώ και τώρα της αφήγησης και της επιτέλεσης του ποιήματος ο αφηγητής με αφορμή την ατομική του περιπέτεια καταθέτει την αλήθεια για τον πραγματικό κόσμο στον οποίον ζει. Ο αφηγητής των *Έργων* είναι ένας δραματικός αφηγητής. Σε αντίθεση με τη βιογραφική προσέγγιση, που βασιζόμενη είτε στις σποραδικές και ελλιπείς βιογραφικές αναφορές του ποιήματος είτε στην ασυνεπή παρουσίαση του Πέρση αδυνατούσε να παράσχει μία ικανοποιητική ερμηνεία για τον ρόλο και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του αφηγητή και του αποδέκτη του, με τις αφηγηματολογικές κατηγορίες της φωνής και την έγκλιση αποσαφηνίζεται ο λειτουργικός τους ρόλος σε σχέση με το περιεχόμενο και τη στόχευση του ποιήματος με

όρους αυστηρά κειμενικούς. Με τον χαρακτηρισμό του αφηγητή χάρη στις κατηγορίες της φωνής και εστίασης ως κύριου, εσωτερικού αλλά με εσωτερική εστίαση προσδιορίζεται ακριβέστερα η σχέση του με τους αποδέκτες του και το ιδιαίτερο καθεστώς παντογνωσίας που κατέχει. Αντίθετα με τον παντογνώστη εξωδιηγητικό ομηρικό αφηγητή, η προσδιορισμένη εστίαση του αφηγητή στα Έργα ενισχύει την αξιοπιστία του σε σχέση με τον ρόλο που υιοθετεί στο δραματικό πλαίσιο της αφήγησης και με τη θέσεις που υποστηρίζει στους παραινετικούς του λόγους.

Καθοριστικό στοιχείο για την εσωτερική συνοχή της αφήγησης είναι η λειτουργία της ποιητικής φωνής, καθώς με τον εναλλασσόμενο χρόνο της αφηγηματικής πράξης, πότε ταυτόχρονης και πότε υστερόχρονης, συμπλέκεται χρονικά η δραματική περίσταση του παρόντος της αφήγησης με τους τους τρεις μύθους και με αναφορές σε γεγονότα του παρελθόντος. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι αναλήψεις λειτουργούν επεξηγηματικά¹⁵¹ σε σχέση με το παρόν που αποτελεί το ορόσημο της πρώτης αφήγησης, ενώ οι παραινέσεις και οι διδασκαλίες του αφηγητή εντάσσονται οργανικά στη δραματική συνθήκη του ποιήματος με τις διαδοχικές αποστροφές του αφηγητή στους αποδέκτες του και με την συνάδουσα παρουσίασή τους προς τα συμφραζόμενα των διδαχών του. Τεκμήριο ποιητικής δεξιοτεχνίας στα Έργα αποτελεί επίσης η διατήρηση του δραματικού ενδιαφέροντος στους μακροσκελείς παραινετικούς λόγους, όπου συνήθως ο σχοινοτενής διδακτισμός αμβλύνει τη δραματικότητα. Έτσι, στον πρώτο παραινετικό λόγο με τις τρεις διαδοχικές αποστροφές του αφηγητή προς τους αποδέκτες του κατανεμημένες σε κυκλική δομή το διδακτικό περιεχόμενο συγκεκριμενοποιείται και δραματοποιείται σε σχέση με τον ρόλο του εκάστοτε αποδέκτη: **A'** (213-247), Οι νουθεσίες προς τον Πέρση αφορούν στις προϋποθέσεις του έντιμου βίου με τον σεβασμό της Δίκης. **B'** (248-273) Οι συμβουλές προς τους βασιλείς επισημαίνουν τον κρίσιμο ρόλο τους στη διαχείριση της δικαιοσύνης. **A'** (274-285) Και πάλι οι συμβουλές προς τον Πέρση προβάλλουν την αξία της εργασίας.

Η παραδοσιακή προσέγγιση συχνά απέδιδε σε αδυναμία του ποιητή την αποσπασματικότητα στην παρουσίαση των θεμάτων του ή την παράθεσή τους δίχως την αναγκαία αιτιακή τους σύνδεση, παραγνωρίζοντας βασικά γνωρίσματα της προφορικής ποίησης. Κατά τον Beye¹⁵², ο προφορικός ποιητής επικεντρώνεται κυρίως στην άμεση παρουσίαση

¹⁵¹ Ό.π., σελ. 45.

¹⁵² Beye (1972: 31)

κάθε θέματος χωριστά παρά στην ανάπτυξη του συνόλου, με συνέπεια τη διαδοχική παράθεση των θεμάτων του κατά τον τύπο της καταλογικής ποίησης. Πέραν τούτου, η αφηγηματολογική προσέγγιση των *Έργων* φανέρωσε την αξιοποίηση από τον ποιητή ενός πλούσιου ρεπερτορίου τεχνικών προφορικής ποίησης που παράλληλα με τις τυπικές αφηγηματολογικές κατηγορίες συνεισφέρουν τόσο στην παρουσίαση του ποιήματος ως οργανικά συνεκτικής δομής όσο και στην καθοριστική από ερμηνευτική άποψη αποσαφήνιση της νοηματικής ακολουθίας σε αποσπάσματα που είτε φαινομενικά παρουσίαζαν νοηματική ασυνέπεια είτε δυσχέραιναν την κατανόηση του κειμένου με συνέπεια την αθέτησή τους. Όπως διαπιστώθηκε από την προηγηθείσα ανάλυση, δομικά τεχνάσματα, όπως η κυκλική σύνθεση, η επανάληψη κ.α., αποτελούν τυπικά οργανωτικά σχήματα του ποικίλου θεματικού υλικού των *Έργων* τόσο σε μικροκειμενικό όσο και σε μακροκειμενικό επίπεδο.

Στα *Έργα* οι συχνές επαναλήψεις στίχων ή θεμάτων με παρόμοιες εκφράσεις είναι λειτουργικές όχι μόνον από την άποψη του ύφους, ως μέσο εμφατικής προβολής των μηνυμάτων του ποιητή, αλλά και του περιεχομένου, καθώς τα ίδια θέματα επανασημασιολογούνται στην εξέλιξη του ποιήματος μέσα από μια διαφορετική αφηγηματική οπτική. Στον Α' παραινετικό λόγο (213-380) η πραγμάτευση των κύριων θεμάτων υποστηρίζεται με γενικές περιγραφές, όπως αυτή των δύο πόλεων, με τη γνωμολογική παραδοσιακή σοφία, με την παραβολή της οδού και με γενικού χαρακτήρα αναφορές για ό, τι ισχύει ως ορθό και δίκαιο, ενώ στον Β' παραινετικό λόγο μετά το γεωργικό και ναυτιλιακό ημερολόγιο, που το διατρέχουν ως Leitmotiv η «ώρα» και το «μέτρον», τα ίδια θέματα ανακαθορίζονται πιο εξειδικευμένα με κριτήριο την «ώρα», όπως επίσης ο λακωνικός τρόπος εκφοράς των θρησκευτικών απαγορεύσεων επισημαίνει τον επιτακτικό τους χαρακτήρα που καθορίζεται από τη στιγμή και την ανάγκη για άμεση και καίρια ανταπόκριση του αποδέκτη.

Τέλος, θεμελιώδες στοιχείο δομικής συνοχής των *Έργων* είναι ο χρόνος με την δισήμαντη λειτουργία του ως θέματος και ως δομικού παράγοντα της αφήγησης. Με την αναφορική του σημασία ο χρόνος στα *Έργα* προβάλλεται στην οντολογική-κοσμική του διάσταση με ενιαίο σχεδιασμό, καθώς στην πορεία της αφήγησης παρουσιάζεται με φθίνουσα τάξη μεγέθους, από την αρχέγονη μυθική κατάσταση με τον μύθο της Πανδώρας και τις

μακροκοσμικές χρονικές ενότητες των διαδοχικών γενών ανθρώπων μέχρι τον κύκλο των εποχών του έτους, τις ημέρες του μήνα και τις ευοίωνες και μη φάσεις της ημέρας.

Στον μύθο της Πανδώρας ο οντολογικός χρόνος και ο αφηγηματικός βρίσκονται σε συνάφεια, σηματοδοτώντας την έναρξη της χρονικής περιπέτειας του ανθρώπου. Μετά την απόκρυψη του «βίου» από τους θεούς, ορίστηκε ως προϋπόθεση για την επιβίωση του ανθρώπου η εργασία, η οποία, όπως και η ανθρώπινη ζωή εν γένει, διευθετείται με όρους χρονισμού, με την ώρα και το μέτρο.

Ωστόσο, οι δύο τύποι χρόνου είναι μη κανονικοποιημένα μεγέθη. Πέραν του σημείου συνάφειάς τους στον Μύθο της Πανδώρας, ο οντολογικός χρόνος με την απόλυτη αντικειμενική ομοιομορφία του αντιδιαστέλλεται από τον αφηγηματικό, ο οποίος συστέλλεται και διαστέλλεται ανάλογα με την κειμενική του έκταση και κατανομή. Η σχετικότητα του αφηγηματικού χρόνου εμφανίζεται στη διαφορετική χρονική διαχείριση του μύθου της Πανδώρας σε σχέση με την θεογονική του εκδοχή και κατά κύριο λόγο στο γεωργικό ημερολόγιο με τις ανισοχρονίες και αναχρονίες που επισημάνθηκαν κατά τον χρονικό καθορισμό των επιβαλλόμενων γεωργικών εργασιών του έτους. Στην αδήριτη ροή του οντολογικού χρόνου η αφήγηση αποκαλύπτει τη σχετικότητα του βιώματός του από τον άνθρωπο, καθώς ο ρυθμός του χρόνου κυμαίνεται ανάλογα με τις διαφορετικές καταστάσεις του ανθρώπινου βίου. Αλλά μπορεί και να ακινητοποιείται. Με τον μακρύ κατάλογο παραινέσεων του ο αφηγητής καταθέτει την παραδοσιακή γνωμολογική σοφία που συμπυκνώνει την πολύχρονη πείρα της ανθρωπότητας στο παρόν της αφήγησης. Το νόημα και η αλήθεια μοιάζει να ακινητοποιούν τον χρόνο και να τον περιορίζουν στο πλαίσιο της ανθρώπινης κατανόησης. Με τα «έτήτυμα» του ποιητή η ρευστότητα και η σχετικότητα του χρόνου αντισταθμίζεται από το στέρεο έδαφος της αλήθειας. Το γενικό λοιπόν δίδαγμα που εξάγεται από την πραγμάτευση του χρόνου στα *Έργα* είναι ότι ο άνθρωπος, έρμαιο του χρόνου, δεν μπορεί να τιθασεύσει τον χρόνο, αλλά να τον αξιοποιήσει. Συνεπώς, η ησιόδεια κοσμοθεωρία δεν είναι πεσιμιστική, όπως κατ'επανάληψη είχε χαρακτηριστεί, αλλά ρεαλιστική. Κάτι ακόμη πολύ σημαντικό κομίζει ο ποιητής, το οποίο υπερβαίνει την αναγκαιότητα εξυπηρέτησης του θέματός του, ακόμη και την ίδια τη δέσμευσή του να καταθέσει την αλήθεια. Με τον «ήδυσμένο λόγο» του και την περίτεχνη στιχουργική του οικονομία, όπως στις δύο μοναδικού κάλλους περιγραφικές παύσεις στην αφήγηση του χειμώνα και του θέρους, ο ποιητής εισάγει το ακροατήριό του

αλλά και τον σύγχρονο αναγνώστη στη διάσταση της ποίησης που μετουσιώνει τον χρόνο.
Ο ποιητής διδάσκει αλλά και τέρπει.

Βιβλιογραφία.

- Allan, w. (ed.) 2019. *Greek elegy and iambus*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Aloni, A. 2010. "Esiodo a simposio. La performance delle Opere e Giorni", in Cingano, E. (ed.). *Tra panellenismo e tradizioni locali : generi poetici e storiografia*, Alessandria: Edizioni dell'Orso, pp. 115-145.
- Arrighetti, G. 1985. *Esiodo. Opere*, Milano: Garzanti.
- Bergougnan, E. 1940. *HÉSIODE ET LES POÈTES ÉLÉGIAQUES ET MORALISTES DE LA GRÈCE*, Paris : GARNIER FRERES.
- Beye, C. R. 1972. "The Rhythm of Hesiod's Works and Days", *HSCP* 76: 23-43.
- Calame, C. 2012. «Procédures hymniques dans les vers des sages cosmologues: pragmatique de la poésie didactique», Bouchon, R. - Brillet-Dubois, P. - Le Meur-Weismann, N. (eds.). *Hymnes de la Grèce antique : Approches littéraires et historiques*, Lyon : Maison de l'Orient et de la Méditerranée, pp. 59-77.
- Γκιργκένης, Σ. (επιμ.). 2001. *Ησίοδος*, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- De Jong, I. 2004. "INTRODUCTION NARRATOLOGICAL THEORY ON NARRATORS, NARRATEES, AND NARRATIVE" in De Jong, I. - Nünlist, R. - Bowie, A. (eds.). *Narrators, narratees, narratives in ancient Greek literature*, Leiden. Boston: Brill, pp. 1-10.
- De Jong, I. 2011. *ΟΔΥΣΣΕΙΑ, Ένα αφηγηματολογικό υπόμνημα*, Θεσσαλονίκη: University studio press.
- Denniston, J.D. 1954. *The Greek particles*, Oxford: Clarendon Press.
- Ercolani, A. 2012. "Una rilettura di Esiodo, Opere e giorni. Contributo all'individuazione dell'epos sapienziale greco", *SEMINARI ROMANI DI CULTURA GRECA* n.s. I, 2: 235-252.
- Genette, G. 2007. *Σχήματα III*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Gerber, D-E. (ed.) 1999. *Greek Iambic Poetry*, Loeb Classical Library 259.
- Griffith, M. 1983. "Personality in Hesiod", *Classical Antiquity*, Vol. 2, No. 1: 37-65.
- Heath, M. 1985. "Hesiod's didactic poetry", *Classical Quarterly* 35 (2): 245-263.
- Hofinger, M. 1981. 'LE LOGOS HESIODIQUE DES RACES: LES TRAVAUX ET LES JOURS, VERS 106 À 201', *L'Antiquité Classique* T. 50, Fasc. ½ : 404-416.
- Kirchhoff, A. 1889. *Hesiodos' Mahnlieder an Perses*. Berlin: W. Hertz.
- Kumaniecki, K. 1963. "THE STRUCTURE OF HESIOD'S "WORKS AND DAYS", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* No. 10: 79-96.
- Lesky, A. 1985. *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη: ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΦΩΝ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ.

- LIDDELL, H. - SCOTT, R. 2007. *ΜΕΓΑ ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ*, Αθήνα: Σιδέρης.
- Μαρωνίτης, Δ.Ν. 2009. *Εκλογές από τον Ησίοδο*, Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα.
- Mazon, P. (ed.) 1986. *Hésiode, Théogonie-Les Travaux et les Jours- Le Bouclier*, Paris: Les belles Lettres.
- Most, G. (ed.) 2006. *Hesiod, Theogony, Works and Days, Testimonia*, Cambridge (Mass.) – London: HARVARD UNIVERSITY PRESS.
- Nagy, G. 1982. "Hesiod", Luce, T.J. (ed.). *Ancient Greek Authors I*, New York, pp. 48-67.
- Nelson, S. 1997. 'The Justice of Zeus in Hesiod's Fable of the Hawk and the Nightingale', *The Classical Journal*, Vol. 92, No. 3: 235-247.
- Nelson, S. 1998. *GOD AND THE LAND: The Metaphysics of Farming in Hesiod and Vergil*, New York Oxford: OXFORD UNIVERSITY PRESS.
- Nünlist, R. 2004. "HESIOD", in De Jong, I. - Nünlist, R. - Bowie, A. (eds.). *Narrators, narratees, narratives in ancient Greek literature*, Leiden. Boston: Brill, pp. 25-34.
- Rousseau, P. 1996. "Instruire Persès: Notes sur l'ouverture des Travaux," Blaise, F.- Judet de la Combe, P.- Rousseau, P. (eds.). *Le Métier du mythe: lectures d'Hésiode*, Villaneuve d'Ascq: Presses Universitaires du Septentrion, pp. 93-167.
- Σίττλ, Κ. 1889. *Ησιόδου τά άπαντα*, Αθήνα: Ζωγράφειος ελληνική βιβλιοθήκη.
- Stoddard, K. 2004. *The narrative voice in the Theogony of Hesiod*, LEIDEN • BOSTON: BRILL.
- Τζούμα, Α. 1997. *Εισαγωγή στην αφηγηματολογία*, Αθήνα: Εκδόσεις Συμμετρία.
- Verdenius, W. J. 1985. *A commentary on Hesiod: Works and days*, vv. 1-382, Leiden: E.J. Brill
- Vergados, A. 2015. "Stitching Narratives: Unity and Episode in Hesiod.", in Werner, C. - Dourado-Lopes, A. – Werner, E. (eds.). *Tecendo narrativas: Unidade e episódio na literatura grega antiga*, São Paulo: University of Sao Paulo, pp. 29–54.
- Walcot, P. 1961. "The composition of the Works and Days", *Revue des Études Grecques*, tome 74, fascicule 349-350: 1-19.
- Walcot, P. 1966. *Hesiod and the Near East*. Cardiff: University of Wales Press.
- West, M.L. 1978. *Hesiod Work and Days*, Oxford: Clarendon Press.
- Wilamowitz-Moellendorff, U. von. 1928. ed. *Hesiodos: Erga*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Will, E. 1965. «Hésiode: Crise agraire? ou recul de l'aristocratie?», *Revue des Études Grecques*, tome 78, fascicule 371-373: 542-556.
- Zanker, A.T.2013. "DECLINE AND PARAINESIS IN HESIOD'S RACE OF IRON", *Rheinisches Museum für Philologie*, Neue Folge, 156. Bd., H. 1: 1-19.

Zanker, G. 1986. "The Works and Days. Hesiod's Beggar's Opera", *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, No. 33: 26-36.
